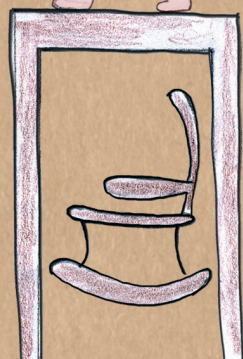

Varga Domokos

Édesanyám
sok szes szava

Varga Domokos válogatott művei

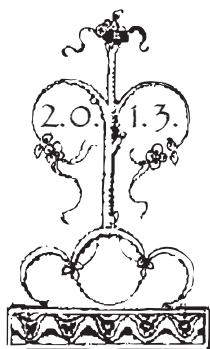
Varga Domokos

Édesanyám sok szép szava

Varga Domokos

Édesanyám sok szép szava

– *Kis magyar századelő* –

HÉT KRAJCÁR KIADÓ

EZ A KÖNYV
A NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM
támogatásával jelent meg

nka

© Varga Domokos
© Hét Krajcár Kiadó

A borító Kurdi István munkája

ISBN 978-963-9596-71-9

Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2013
Felelős kiadó: Benke László
Tördelés: Benke Attila
Készült Szekszárdon, a Séd nyomdában,
felelős vezető: Katona Szilvia

Magay Mariska

Boldog születésnapot, Mamám!

Csak azt ne mondd, hogy Isten éltesen! Százévesnek ezt akkor se kell mondani, ha még a régi, ráncos porsátorában húzza meg magát. Én meg már hol vagyok azoktól a fonnyadt, fájó, öreg tagjaimtól!

Nem olyan messze! Öt év nem olyan sok.

De mikor itthagytam a földi fájdalmakat, az a pillanat végtelen hosszú volt! Sok-sok ezer évnél is hosszabb. Ezt te úgyse érted, nem is értheted.

És most mégis itt van, Mamám!...

Hozzád jöttem vissza, hogy legalább a mai nap veled legyek. Akkor ott, öt éve te fogtad a kezem. Te meg Duci. Emlékszem. Arra is, hogy mennyit jajgattam.

De csak nagyon balkan. „Jaj!Jaj!Jaj!Jaj!Jaj!Jaj!”

Azt hitted, hogy sohase lesz vége. Aztán mégis vége lett.

Jaj, Mamám!

Te csak ne jajgass! Én boldog vagyok. Úgy, ahogy te is kívántad az előbb. Gondoltad-e, hogy százévesen még itt leszek veled, hogy így beszélgethetünk?

Faj, ez nagyon jó. Nem is értem...

Nem kell értened. De ha már itt vagyok, kérdezz akármit, és én felelek. Csak odaátról ne! Odaátról egy szót se!

Minek a szavak? Én most is csak szép csendesen fognám a kezét, hogy érezzem a melegét, de nem úgy, mint akkor, hanem ahogy kicsikoromban ült le az ágyam mellé, hogy elcsitítson, ha éjjel felsírtam.

Sokszor felsírtál. Te voltál a legsírósabb. Pedig ezt nem tőlem örökölted!

Mamám nem volt nyugös kicsinek?

Nem hiszem. Bertus mesélte később, Bertus nénéd – tudod, ő tíz és fél évvel volt idősebb nálam, és mindenre jól emlékezett –, mondom, ő mesélte aztán, milyen büszkén ragyogva ült ott Anyuska a bölcsőm mellett: valósággal kivirult örömeiben, hogy ilyen aranyos, jó kislánya lett.

Nem olyan, mint Bertus néném?

Az ő kicsikorára én nem emlékezhetek. Annyit tudok, hogy születésem után kifülete a szomszéd szobából, mit mondott Magay-nagyanyánk: „Kis-Berta legalább nem lesz úgy elkényeztetve!” Akkor ezt nagyon a szívére is vette. Még Baján történt ez, mert én ott születtem, 1898. december 17-én. De Bajáról nekem semmi emlékem nincsen. Arról se, amikor mindenüket felpakolták egy dunai hajóra, és elindult a család Kunszentmiklós felé. Én még akkor is csak másfél éves voltam. Mikor nyiladozni kezdett a csipám, már az Iskola utcai házunk nádfedele alól csodálkoztam rá a világra. Mintha csak ott születtem volna. Baja! Sokáig nem is értettem. Mi közöm nekem Bajához? Én szentmiklósi vagyok!

Az is maradt! Ott nyugosznak most is, Sapával együtt, a főlészögi temető szürke kis sírköve alatt.

Hagyd ezt! Most az életemről van szó, nem érted? Arról, hogy amit megéltem, az el ne vesszen. Úgy maradjon meg minden, ahogy megőrződött bennem. Ebben csak te segíthetsz! Azért mondom: kérdezz! De csakugyan, mintha a kezemet fognád közben, és még azoknak a messzi éveknek a melegét is éreznéd, amikor én voltam a kis Magay Mariska.

Mariskának hívták a családban?

Mindenki annak hívott. Nagylány koromban lettem csak Marcsa. Sapa – édesapád – is így szólított aztán, tudod, élete utolsó napjáig. De kicsinek Mariska voltam. Magamnak is sokszor mondogattam: „Magay Mariska.” Szerettem hallani, milyen szépen hangzik: „Magay Mariska.” Ti persze már Mamámnak hívtatok. Az is milyen jó volt, hogy heten mondtátok, kicsik és nagyok: „Mamám! Mamám!” De én itt legbelül, még ebben az elporladt, öreg szívemben is Magay Mariska vagyok.

Nádfedél

Azt a nádfedeles szentmiklósi házát én is jól ismertem, hisz ott lakott Nagymamuska, vagy ahogy Mamám mondja: Anyuska. Amióta az eszemet tudom, ő már özvegyasszony volt, ezért se csodálkoztam tán, hogy nádfedeles házban lakott. Abban, amiben Mamám is felnőtt. Szentmiklóson különben is amerre nézett, nádfedelet látott az ember, még az én gyerekkoromban is.

Hát még az én gyerekkoromban! Azon a vízjárta vidéken anynyi nád termett, le se győzték vágni mindet. Nyáron a búzát, a rozsot aratták, télen a nádat, de csak a javát, ott *tolózták* a jég hátán, aztán kévébe kötötték. Volt, aki *gyalászkával* vágta. És fillérekért adták, nem úgy, mint a cserepet, vagy később a palát, amikor már az is kezdett divatba jönni. Pozsárosból hozták a legjava nádat, jó acélosakat, azoknak megkérték azért az árát. Ott, a Pozsárosban állítólag úgy mérték ki valamikor a kiskunok a pap és a kántor rét-jét, hogy csónakba ültek, és ahol olyan mély volt a víz, hogy még a nyelét is ellepte a lenyújtott evezőnek, az lett a kántoré; ahol meg már kilátszott a nyele, az lett a papé. De a jó nádas részeket – a sekélyebbeket –, azokat nem adták se a kántornak, se a papnak, megtartották maguknak. A pap rétyén azt a hitványabb nádat az én időmben, úgy hallottam, „*ëggyedibű*” lett volna csak hajlandó vállalni valaki, vagyis ha mind az övé lesz, amit levág.

A gyalászkát én már nem ismertem...

Hát az olyan rövid kis kasza volt, félkéz kasza, rövid nyéllel. Bal kézzel összefogták a nádszálakat, és ezzel suhintottak oda, amilyen mélyen csak lehetett, ne maradjon nagy torzsok. Volt, aki télen is ezzel vágta. Somodi... nem is emlékszem már a másik nevére... tudod, annak az adóügyi jegyzőnek az apja... ez a Somodi el is esett vele a jégen, keresztülszúrta a tenyerét. Veszélyes kis szerszám volt az, éles, mint a borotva. A nád nem jön le

olyan könny-nyen a lábáról, mint a gabona; ha nagykaszával vág-
ták, mert vágták azzal is, azt be kellett végig pántolni, hogy bírja.
De a *tolókasza* volt a legjobb, azzal ment még a legszaporábban a
nádaratás, már aki győzte erővel.

Nekem biztos nem ment volna.

Ez benne is volt a kiskunokban, hogy csak a nehéz fizikai mun-
kát becsülték igazán. Az úrféléket, a tanult embereket, az „intel-
ligenciát” már ezért se igen respektálták. Iszonyúan szerették
megszólni, leszólni, hátuk mögött kicsúfolni őket. De még szem-
től szembe se mindig mutattak valami nagy tiszteletet. Baksay
bácsival, a református papunkkal még püspök korában is meg-
esett, hogy egy kiskun gazda, mikor az utcán találkoztak, épphogy
csak odabökött az ujjával a kalapja karimájához. Hanem Baksay
megállt, és ott, azon helyben úgy leteremtette az illetőt, mint egy
taknyos kölyköt. Ennek aztán híre terjedt, de a nép akkor nem
Baksayt nevette, hanem a legyalázott gazdát, mert a formákra ők
is adtak azért, tudták, kinek mi jár.

A parókia nem is náddal volt fedve...

Nem ám! Nem is cseréppel! Ezt a parókiát már Baksay épített-
te, vastag téglafalakkal, magas palatetővel. A mi nádfedeles
vályogházunk nagyon szerény hajlék volt hozzá képest. Csak jóval
melegebb. Azokat a négy méter magas, vastagfalú szobákat nem
lehetett igazán kifűteni télen. Minket meg a vályogfal is, a nádte-
ő is melegített.

*De hát Nagyapuska mégiscsak járásbíró volt. Nem szólták meg érte,
hogy ilyen házban lakik?*

Eleinte tán megszólták, de aztán megszokták. Volt emögött
egy titok, amiről Szentmiklóson senki se tudott, én se mondom

el még most se, még neked se, ki volt az a közeli rokonunk, aki megtévedt. Akire ráment a családnak az a pénzecskéje, amiből különb ház is kitelt volna. Aki váratlanul beállított Apuskához Szentmiklóson, halálra váltan, s elzokogta neki, hogy mindennek vége, a becsületének, a családjának: őt a nyolc gyereke mellől viszik a börtönbe, ha ezt az 5000 forintos váltót Apuska alá nem írja. Kinyögött aztán lassan mindent: ő kezelte a megyében az árva kasszát mint az árvaszéki ülnökök egyike, és dehogyis akart ő hozzányúlni, ő csak kölcsönvett kisebb összegeket, azzal, hogy majd visszateszi. Tett is vissza, de vett is el megint, addig-addig, hogy ennyi hiánya lett, és ő ezt az 5000 forintot sehonnan se tudja előteremteni, pedig megsúgták neki, hogy napokon belül ro-vancsot tartanak, és őt akkor már az Isten se menti meg a gyalázattól, a büntetéstől, jaj, mi lesz ővele, és mi lesz a családjával, azokkal az ártatlanokkal? Segíts, Sándor, jaj, segíts, segíts! – úgy könyörgött már, mint akit akasztani visznek.

Apuska is halálra vált, ahogy meghallotta mindezt. Hisz oly közeli rokoncsaládról volt szó: nemcsak miattuk szakadt meg a szíve, hanem hogy őrá is milyen szégyen száll. Ő Baján is járásbíróként szolgált, de Szentmiklóstra – szülővárosába – már úgy került vissza, mint az ottani járásbíróság vezetője. Nemrég kapta meg a kinevezését, hosszú huzavona után (mert a miniszter mást akart először odatenni), nemrég foglalta el új hivatalát, és máris itt a baj. Híre kél majd mindenfelé, hogy ő, aki most kapott magasabb bírói beosztást, hogy ítéljen a törvényszegők felett, maga is egy börtöntölteléket mondhat közeli rokonának.

Nem, ennek nem szabad megtörténnie!

Már mozdult is a keze, hogy aláírja a váltót, aztán mégis visszahúzta. Hogy dönthetne ilyen nagy ügyben az apósa – Nagypapa – nélkül? Hiszen nagyrészt ő vállalta az új ház építésének a költségeit. S igen nagy pénz volt akkoriban az az 5000 forint!

Minderről én már csak jóval később, elejtett szavakból, félmondatokból szereztem tudomást. Még akkor is családi titoknak számított az egész, senki se beszélt róla nyíltan, a szűkebb család-

ban legalábbis nem. Anyuskának a nénje, Róza néni szerette csak elemlegetni azt a valahai váltót, amit végül csak aláírt Apuska, de előtte megbeszélte Nagypával: új házat pedig nem építenek. Mi a takarékpénztár bérházában laktunk ideiglenesen – de én erre se emlékszem, kétéves korából mire emlékszik az ember? –, s Nagypapa akkor már megvette nekünk az Iskola utcai nádfedeles vályogházat, azzal, hogy majd annak a helyére építik az újat. Nahát ebből nem lett semmi. Meghagyták a régit, csak L-alakban megtoldották egy nagyobb szobával, azt hívtuk később ebédlőnek, és arra is nádtető került. Az én legrégibb emlékeim már ehhez a házhoz és udvarhoz kötődnek.

És mi lett a rokonnal?

Ne is kérdezd! Megkapta a váltóra az 5000 forintot a szentmiklósi takarékbán, de mire hazaért vele, már késő volt: lezárták a kasszát, megkezdődött a rovancsolás. Épp ezekben az években fordult elő több ilyen eset, még nótát is költöttek rá, ettől zengett az ország: „Azért van az árvakassza, / hogy a dzs centri elsikkassza.” Próbálta szegény Károly bátyám – jaj, most mégis kimondtam a nevét! – kimagyarázni a dolgot, hogy itt a pénz, itt hozom, nincs egy fillér híja se! De nem volt kegyelem, hacsak annyi nem, hogy miután rákattantották a csendőrök a csuklójára a bilincset, nem gyalogszerrel, hanem szekérre ültetve vitték be a megyei börtönbe, vizsgálati fogságba. Az eljárás során visszatérítette persze a hiányzó összeget, de ez nem számított mentségnek, csak enyhítő körülménynek, amikor ítéletet mondtak felette. Szabadulása napját már meg se érte: odabent derült ki, hogy torokrákja van, s az el is vitte hamarosan. De Apuska füle hallatára még holtában se volt szabad kiejtenünk a nevét. Ő még az emlékezetéből is ki akarta törölni mindörökre. A gyerekeivel se tartott soha semmi kapcsolatot. Hát ez a szomorú története annak, hogy ő vezető járásbíró – vagyis akkori szóval: táblabíró – létére miért szorult a családjával egy közönséges parasztházba, közel ugyan a piactér-

hez, a városházához, de nem messze a város szélétől se – vagy ahogy mi mondtuk: a Székszélétől –, ami már a cigányok putrijaival volt tele. No de egy cigánynak nem kedves tán a maga putrija? Hogyne lett volna kedves nekem is – és hogyne volna drága még ma is – az a meleg fészek, amiben én voltam az egyik fióka, amíg ki nem röpültem belőle. Legrégibb emlékeim mind onnan valók.

Például?

Látom például Zoltit, az öcsémet, aki három és fél évre született utánam, ahogy Krompóczi Júlia hintáztatja a kötényében, kint az udvaron. Virágos nagy kék-sárga-lila köténye van Julának, és piros szoknyája, és rózsaszín mintás rékli feszül a mellén: kavarognak a színek, ahogy rágondolok. És lebegnek és ragyognak, mert a nap is ragyog, és a fák, bokrok, füvek zuhogó zöldje fölött olyan kék az ég, hogy ha merően fölfelé nézek, beleszédülök.

De aztán megint Julát látom: gömbölyű, piros arcát, s nevető nagy száját, ami soha be nem állt. És megint a kieresztett bő réklíjét, ahogy meg-meglibbenti a szél, de azért meg is feszül a nagy, erős mellén... Arra csak később jöttem rá, hogy Julát Krumpholcznak hívják igazából, Isten tudja, honnan keveredett ilyen nevű család Szentmiklóásra, ahol Krompócznak mondta őket mindenki. Őt néztem hát ott az udvaron, Krompóczi Julát, Zoltival az ölében, vagy nem is őt, hanem a színeit, mert én már akkor is színimádó voltam, és éltem-haltam az élénk és tiszta színekért. A házunk tetejét is biztos többet nézem, ha nem nádból van, hanem piros cserépből. A nádat csak szálával szerettem, ahogy Imre, a kisebbik bátyám húzkodta ki a tető széléből a nyílvesszőnek valót. Kivitt a konyhából egy hokedlit, arra egy sámlit, onnan már elérte az ereszt. Tízet is kihúzott egyszerre, és nekem is adott néha egyet-egyet. De kitartott azért az a nádfedél sokáig, javították néha, de cserélni nem kellett, míg Lenci húgom az 1970-es években le nem dobatta, mert akkor már csakugyan

becsurgott az eső a padlásra, s beáztatta a mennyezetet. Azóta van a házban pala a nád helyett. Lenci halála után a jehovisták már így vették meg, palatetősen, a maguk imaházának, de aztán még át is építették, úgy hogy azt hiszem, rá se ismernék. Nem is bánom. Ami elmúlt, elmúlt. Akik abban a házban nőttünk fel, testvérek, éppúgy elkeshedtünk, mint az az egykori nádtető. Én maradtam utolsónak hatunk közül, de már az én földi sorsom is betelt. Mit sirassam akkor azt a régi házat?

Testvérek

Sándor volt, ugye, a legidősebb a hat testvér közül?

Ezt nyilván csak azért gondolod, mert mire megszülettél, ő már nem is élt.

Hát nem ő volt az elsőszülött? Én mindig azt hittem!

Fiúnak igen. De Bertus még 1888-ban született, Sándorka csak 1891-ben. Utána jött '93-ban Imre, '98-ban jöttem én, 1902-ben Zolti, 1905-ben Lenci. Vele együtt lettünk hatan, amíg Sándorka oda nem vészett az első világháborúban.

Miért mondja Sándorkának?

Igen, ez csakugyan furcsa, mert amíg élt, énnekem Sándor volt. Holta után viszont Anyuska-Apuska mindig így mondta: „Szegény Sándorka!” Ez ragadhatott rám.

Hány éves volt, mikor meghalt?

Huszonöt. De hát az úgy van, hogy a szülők ilyenkor százszor újraélik emlékezetükben az elveszített gyerekük életét, vissza, vissza, egészen hajdani kiskölyök koráig, sőt a születése pillanatáig, mikor először bömbölt bele a világba. Sanyinak ők sose hívták, nyilván akkor se, a kezdetek kezdetén. Apuska Sándor volt, ő meg Sándorka. Korai halála ezt azután véglegesen visszahozta.

Én se tudnám Sándor bácsinak mondani, holott a Bertus néniére, Imre bácsira most is rájár a szám. Zolti viszont nekem is csak Zolti volt, Lenci meg Lenci, bácsizás-nénizés nélkül.

Mind a hét gyerekem így volt vele. Sándorkát ti már nem

ismerhették. Bertust és Imrét viszont éppúgy magáztatok, tesszük, kezitcsokolomoztatók, mint Anyuskát, vagy engem, vagy Sapát. Tegezni csak Zoltit meg Lencit mertétek. Ők nem is bánták ezt. De a mi gyerekkorunkban ilyesmiről még szó se lehetett. Tegezni egy nagybácsit? Vagy nagynénit? Vagy netán a szüleinket, nagyszüleinket? Eszünkbe se juthatott! Engem meg már minden unokám, dédunokám vígan letegezett. Micsoda egetverő pimaszságnak számított volna ez valamikor!

Arra te nem emlékezhetsz, hogy a mi gyerekkorunkban, a 900-as évek elején, a szentmiklósi úricsaládoknál szolgáló cseléd-lányoknak már az egy-két éves kiskölyköket is magázniuk kellett. Engem is magázott Krompóczi Júlia is, meg az összes többi. Így Mariska, úgy Mariska, „lőgyön szíves, gyűjjön ide; vigyázzon má, lő nő essőn – jaj, hogy hijába beszél az embőr, lássa, mos mög-ütötte magát”. Zolti két éves se lehetett még, én öt és fél, amikor Krompóczi Júlia vitt el mindig Nagymamáékhoz, mert egyedül én se mehettem el, csak a cseléddel, nahát erre is emlékszem, hogy Zolti sohase akart hazajönni, de Júlia azzal csalta meg: „Maj mög-hintáztatom én, Zoltika, gyűjjön csak!” Ezzel beleölelte a nagy kötőjébe, s addig-addig hintáztatta, hogy hazaszaladt vele közben, meg velem is, aki persze a magam két jó lábán loholtam utánuk, miközben Júlia hátra-hátralesett: „Mögvan-é még, Mariska? Ee nő vesszőn neköm!” Még véletlenül se tegezett minket.

Bertus néni hány éves lehetett akkoriban?

Ó, már anyányi! Adj hozzá az én öt és felemhez tíz és felet: tizenhat. Igazi nagylány. Röpködték is körül a fiúk. Nekem erről nem sok emlékem maradt, mert hozzánk ritkán jött ez a vidám fiatal társaság, Kelemenéknél tanyáztak inkább, délután öt óra tájtól sötétedésig, vagy azon túl is. Hozzánk először maga Kelemené jött el, hogy elhívja Bertust a fiainak ebbe a társaságába. Pedig ők jóval előkelőbbnek számítottak, mint mi, kúriai bíró volt az ura Pesten. De a nyarakat az asszony mindig Szentmiklóson

töltötte az öt fiával, s akkor Kelemen bácsi is le-lejött hozzájuk. A család ottani kúriájához jókora birtok tartozott, az is hozta a pénzt, volt hát miből tenispályát építtetniük, vagy bőséges uzsonnával traktálniuk egyszer-egyszer a kerti asztalok mellé invitált fiataltságot, néha még nagy adag fagylalttal is megteremtve az egyéb élvezeteket. Minderről én csak hallomásból tudok, legfeljebb akkor láthattam Bertusnak ezt a társaságát, amikor – tisztességből – Anyuska is meg-meghívta őket hideg disznópecsenyére, vagy libamájpástétomra, amit hol mazsolás kuglóf, hol dobos-torta, hol tejszínes narancskrém követett. Ezekből nekem is jutott persze, de a társasjátékokból és a hangos kacajokkal kísért terefe-rékből már kimaradtam, s gyerekejjel nem is igen értettem, mi fűti a jókedvüket. Arról meg aztán sejtelnem se lehetett, hogy a három idősebb Kelemen-fiú közül az akkor érettségizett Imrét vonja a szíve leginkább Bertushoz, s az én édes nénémben is mocorog már valami, amit szerelemnek szoktak mondani. Ezzel egy tizenkét éves regény kezdődött, de erről majd később essék szó. Most csak annyit: Kelemen Imre mamája tehetősebb menyre vágyott, és végig ellenezte ezt a házasságot.

Nem is lett belőle semmi...

A házasságból nem, de az a tizenkét év nem volt semmi szegény Bertusnak, és Kelemen Imrének se, hisz ő is jócskán megszenvedte. De most még a kisgyerek koromnál tartunk.

Maradtak fényképei ebből az időből?

Nem sok. Nem volt még akkor fotográfus Szentmiklóson. Pestre meg hogy vittek volna fel csak ezért! De járták az országot ezek a vándormesterek a háromlábú nagy masinájukkal, s hozánk is be-betévedtek, akárcsak a drótostótok, köszörűsök és más ilyen szerzetek. Bebújtak a nagy fekete lebernyeg alá, onnan szóltak ki: „Tessék barátságos arcot vágni!” Az első ilyen fénykép,

amin én is látható vagyok, Téchy-nagypapáéknál készült, ő és Nagymama állnak középtűt, jobbról-balról a családtagok, kicsik-nagyok, én meg előttük ülök a földön, előrenyújtott lábbal, fehér ruhában, olyan másfél évesen, és úgy bámulok, mint aki épp a kiröppenni készülő kismadárra vár. Mert ezt is mondták akkor a fotográfusok, ezt inkább a gyerekeknek:

„Most nézzetek ide! Röpi a kismadár! Most!” S ezzel elkattintották a gépet, mert a madárváró nagy figyelemben mindenki mozdulatlan maradt egy pillanatra. De ez még a ti gyerekkorotokban is így volt.

Ugyanilyen bambuskán bámulok egy másik régi képen is, akár-csak Imre, a kisebbik bátyám, aki olyan hétévesen áll mellettem. Itt nem vagyunk, csak mi ketten a képen, én csipkés fehér ruhában ülök egy párnás széken, ő pedig mint egy igazi úrfi tartja hanyagul leeresztett bal kezében az akkoriban oly divatos girardi szalmakalapját, jobbával meg engem ölel át. De ez csak amolyan beállítás. Az az öt év korkülönbség mérhetetlenül sokat számított akkor, méghozzá ő fiú is volt, akit én, a „kis pisis” egyáltalán nem érdekelttem.

Búsultam is eleget, miért nem születtem fiúnak. Amikor Apuska olyan négyéves koromban kopaszra nyíratott Krizsán úrral, azt hittem, hogy végre az lehetek. Anyuska nem nagyon örült a tar fejemnek, de én annál inkább, mert Apuskának a tréfálkozása azt a tévhitet ébresztette bennem: ettől csakugyan fiú lettem. Sándorka és Imre csúnyán ki is nevetett, én meg halálosan elkecsereátem: micsoda igazságtalanság az, hogy fiú akarok lenni és hiába, mégiscsak meg kell maradnom lánynak.

Kopasz koromban nem csináltattak fényképet rólam, de Róza néni fia, Gyuszi lerajzolt, olyan élethűen, hogy állítólag több unokámra is nagyon hasonlítok. Ez a képem ma is meg kell hogy legyen Duci húgodnál.

Sándorka és Imre, mondom, szóba se igen állt velem. Nekik csak fiúbarátaik voltak. Az utánam következő gyerek, Zolti is fiúnak született. Erre a nevezetes napra jól emlékszem, noha alig

múltam még hároméves. Látom a gyerekszobából, az ablakon át, hogy világos van odakint, de mellettünk a hálószoza félig be van sötétítve. Onnan hozza ki Józsa néni, a bábaasszony a fürösztőteknőt, nagy vigyázva, neki ne menjen vele a bútoroknak. Anyuska tudom, hogy bent van és ágyban fekszik, pedig ilyenkor már régen fel szokott kelni. Szeretnék bemenni hozzá, de nem engedik, mert ott van mellette egy kisgyerek, és őmiatta nem mehetek. Ez nagyon fáj nekem, és az is, hogy énvelem most senki se törődik. Ezt a fájdalmat érzem később is, mert Anyuska még éjszaka is főzi Zoltikának a Nestlét, vagy készíti a szép világos, édes kávé, aminél az enyém mindig sötétebb és keserűbb, de nekem ebből nem ad, csak néha egy kis maradékot...

Érdekes, hogy Lenci születésekor már nem bújkáltak bennem ilyen fájdalmak. Ő hét évvel volt fiatalabb nálam, én akkor már iskolába jártam, s kevésbé bántam, hogy Anyuska nem engem tutujgat. De nekem való testvérré Lenciben se leltem, túl kicsi volt ő ehhez. Mit kezdhettem volna vele? Hiába voltunk hatan, én – a negyedik – valahogy magamra maradtam. A babáim se nagyon érdekeltek, hogy velük szórakoztam, társalogtam volna, mint a lányok szoktak. Öltöztetni, vetkőztetni, etetni, fürdetni se szerettem őket, ahogy igazából titeket se, amikor kicsik voltatok. Hiába, nem volt lányos természetem. A fiúknak meg én nem kelletttem.

Zolti se járt ugyan különbül, mint én. Ő meg nekem nem kellett. Nem győztem dugdosni előle a dolgaimat, például a *mojzikámat*, ahogy a golyós mozaikomat hívtam, mert ha szerteszt szórta, gurigatta a piros, kék, sárga, zöld golyókat, nehéz volt mind összekeresélgennem. Némelyiket be is kapta, színenként sorra megkóstolta, mintha kis likőrös cukorka volna, melyik lehet közülük édes, és addig szopogatta őket, míg ki nem fehéredtek. Szerintem le is nyelhetett néhányat, ezek aztán éppúgy eltűntek, mint amiket a cselédek söpröttek és dobtak ki mint házi szemetet.

Zoltitól semmi se volt biztonságban. Mondom, nem voltam babázó természet, de sajnáltam azért a babáimat, amikor kettőnek

a fejét is összetörte. Sajnáltam a babakocsimat is, hogy úgy rohangu vele összevissza, mint az őrült, s asztallábhöz, ágyhoz, ajtófélfához, mindenhez odaverte. A homokváraimat is örömezt rúgta szét, taposta össze. „Országháborító” – mondta rá nemegyszer Búz Gyula bácsi, aki a közeli szomszédban lakott. Otthon ilyet nem mondtunk volna Zoltira, de mindig vártuk, micsoda disznóságot csinál már megint. Mit ront el, vagy mit tör össze. Vagy mikor tűnik el, mert már egészen kicsi korában is ki-kiszökött a kapun. Különösen a szemközti házba szeretett ájtárni, Jakab ügyvédékhez, mivel ott mindjárt azzal kezdhet: „Gyüttem libamáját önni”. Bauer Jakabnak hívták igazából ezt az ügyvédet, de mindenki csak Jakabnak mondta. Délutánonként ugyanannál a kártyaasztalnál ültek Apuskával az úri kaszinóban, mégse tegezödték: ügyvéd úrnak és táblabíró úrnak szólították egymást. Nem is járt össze a két család, csak a két Jakab-fiú jövögetett át játszani hozzánk, mert Laci, a nagyobbik, a mi Imrénnel volt egyidős, a kisebbik meg, Bandi többnyire vele tartott, s ha már ott volt nálunk, engem is elfogadott néha játszótársának. Felültetett például a talicskára, hogy ő majd tologat a nagy kerek virágágy körül, ilyenkor azt mondta:

– Most én löszök az úr, maga mög a tekintetös asszony. Mert így beszélt, ő-vel, ahogy Apuska is meg Zolti is, de én nem, ahogy Anyuska se, sőt én már kicsikoromban is szégyelltem, parasztnak tartottam. Pedig Jakabék zsidók voltak, Zolti ezért is csemegezhetett náluk libamáját. Kérdezték tőle, miközben a májat falta:

– Hát a Mariska nem gyün át?

– Á, zsidókhó ű nem jár!

– Oszt mér? A zsidó nem olyan embör, mint a többi?

– Nem, nem olyan embör – felelte nagy komolyan a hároméves Zolti, de tőle ezt nem vették zokon, sőt maga Jakab mesélte aztán Apuskának a kaszinóban mint derűs történetet, hogy jártak a libamájra ácsingózó fiatalúrral.

Hozzáteszem: mi csakugyan nem léptük át a küszöbüket, Imre se, én se, Apuskáék se. De a szentmiklósiak – zsidók és nem zsi-

dók – akkor ezt természetesnek tartották. Jakabéknak se jutott volna eszébe, hogy valami lappangó gyűlöletet vagy mit keresse-nek mögötte.

A két bátyjáról még nem sokat mondott...

Tízéves korától Sándorka a cögerejbe járt Sopronban, vagyis az ottani katonai középiskolába. Ettől fogva ő már csak a vakációit töltötte otthon. Aztán Imre is elkerült a háztól; miután kijárta Szentmiklóson a négyosztályos gimnáziumot, Nagykőrösön tanult tovább. De első ceruzáimat még ő hegyezte nagy szakértelemmel, és meg is magyarázta, hogy azért hagy egy-egy milliméternyi kis faragatlan részt a belük mellett az egyik oldalon, mert ez támasztékot ad a hegyüknek, ne törjenek ki olyan könnyen. Vagyis ő épp az ellentéte volt Zoltinak. Pontos és pedáns, akár-csak Apuska, aki – hogy mást ne mondjak – úgy rendezte el íróasztalán a dolgokat: a csavart mintájú üveg tintatartót – ezt egy fémtálcán –, elöl egy kis mélyedésben a tollszárakat, a tollhegyeket, jobbra a porozót, hogy szokott helyéről semminek se volt szabad egy ujjnyival se elmozdulnia.

Az országháborító Zolti őt bizonyára idegesítette. Hogyan fogadta aztán, hogy még egy gyerek jön, már a hatodik?

Ez csakugyan nem hiányzott neki. Anyuskának se, aki nagyon-nagyon szemérmes volt, de elejtette azért egyszer, hogy Apuska sose akart védekezni. Így szülte meg neki negyvenkét éves korában Lencit, aki viszont angyali jó kislány lett. Bertus valósággal beleszeretett, annyira, hogy szinte a maga lányának tartotta. Tisztába tette, fürdette, fésülte, öltöztette, sétálni vitte, ringatta, altatta, épp csak hogy szoptatni nem szoptatta. Akkor még azt hihette: hamarosan a magáéit ajnározza így. De addig bizony még tengernyi víz lefolyt a Dunán.

„Nekem két mamám van!” – mondogatta mindig Lenci. Aka-

rom mondani, Baba, mert akkor még ez volt a családi neve. Olyan tízéves lehetett, amikor közölte: ő pedig nem akar többet Baba lenni. Lett hát mindnyájunknak Lenci, ahogy Anyuska addig is gyakorta szólította.

Lenci előtt

Lenci előttről vannak-e még emlékei?

De még mennyi! Például az ötödik születésnapomról. Ragyogó nap süt, pedig december 17-e van. Apuska-Anyuska már meghúzta a fülem, hogy „Isten éltesse!” Imre is, de ő nem olyan finoman, és én már kint vagyok az udvaron, ott ismételve magamban: „Ötéves lettem, ötéves lettem!” Enyhe az idő, bár a napnak nincs igazi ereje, és egy kis szél is fújdogál, meg-megzörrenti a száraz szőlőleveleket. Én ott bújkálok a lugasban, és leszedetlen, félérett szőlőszemekre – böndzsőkre – vadászok. Vagy csillingekre, ahogy Imre mondta. Akármilyen fanyarak, levetlenek, szivacsosak, nekem ízlenek, mert gyümölcsre vágyom, és ma ünnep van, és ez is megédesíti őket. Aztán felmászok a lugas vastag, erős drótyjára, ott himbálódzom, és mint valami nagy csodát ismételve: „Ötéves vagyok! Igazán ötéves! Ilyen nagy!”

Szomorú is tudott lenni akkoriban?

Jaj, de mennyire! Nagymosáskor nagyon kinevettek egyszer Juláék. Három-négy hetente volt nálunk nagymosás, a lányok akkor már előző nap kétkannánként hordták a vizet az iskolakútról – később az ártézikútról –, és aznap még többet az öblögetéshez. Anyuska válogatta szét a rengeteg szennyest, most is látom, ahogy ott áll a konyhában, és hol ebbe a kupacba hajít valamit, hol amabba, a végén meg mindent összeszámol és felír, lepedőket, dunyha- és párnacihákat, hálóruhákat, fehérneműket, abroszokat, terítőket. Szikora néni járt hozzánk mosni, ő meg Jula vitt le mindent az alsóházba, az ottani mosókonyhába, és aztán egész nap folyt a munka, de olyan sűrű gőzben, hogy látni is alig lehetett tőle. Én mégis odakíváncsoztam, mert ez is valami esemény volt az én eseménytelen kis életemben. Sőt odaálltam a teknő végéhez, és kértem, hogy nekem is adjanak mosnivalót. Jó, odaadnak

egy kis vánkushuzatot – a párnát hívtuk vánkusnak akkoriban –, én meg aztán mosom, dörzsölöm nagy buzgalommal ott a teknő dús, fehér habjában, míg rám nem szól Julia: „No de Mariska! Maga ezt má tiszta ronggyá mossa!” Szét is teregetik előttem, és akármilyen gőz van, látom, hogy milyen likas-rongyos máris. Könny szökik a szemembe a szégyentől, hogy mit csináltam, és úgy somfordálok ki az udvarra, mint akit leforráztak. Hát még amikor később bevallja Julia, hogy becsaptak, rongyos cihát adtak a kezembe! Akkor szégyeltem csak igazán, hogy bolondot csináltam belőlem. Nem akar Julia bántani, azt várja inkább, hogy én is nevetek a jól sikerült tréfán, de nekem ég az arcom, és kis híja, hogy megint sírva nem fakadok.

Egyszer meg ülök a budin. Nálunk olyan kettős budi volt, túl a házvégén, a padlásfeljáróval szemben: az innenső felébe jártak a nagyok, a túlsóba meg a gyerekek és a cselédek. Mondom, odabent ülök éppen, és végezni akarom a nagydolgomat, amikor elkezdí ám rángatni az ajtót a másik cselédlányunk, Rozi.

– Jaj, ki van bent? Nyissa ki! Gyorsan, gyorsan! Mondom neki bentről, hogy én vagyok.

– Jaj, Mariska, eresszön be, nyissa má ki, siessön má, mer nagyon rám gyűtt!

Arról szó se lehetett persze, hogy ő a másik helyiségbe menjen be. Fölkeltem hát, mit csináljak? Kiakasztottam az ajtót, átadtam neki a helyet. De alighogy kimentem és megálltam kint az udvaron, már csurgott is valami a combomon, a lábam szárán, véges-végig, hogy még a cipőm is olyan lett. Jön ki Rozi, hát még neki áll feljebb. Elkezd ám szidni: „Micsinát, Mariska, nem szégyölli magát?” De még Anyuska is rajtam szörnyülködött. Amikor beállítottak a nagylavórba, hogy kimosdassanak, ő is csak mondta, mondta, amit ilyenkor szoktak:

– Még ilyet! Nem restelled magad? Hát ezt nem gondoltam volna! Ilyen nagy lány, és becsinál! Nem csodálnám, ha Zoltikával esett volna meg, de te aztán már igazán jobban vigyázhatnál. Én csak hallgattam mélységesen. De iszonyú igazságtalannak

éreztem, hogy azért bántanak, mert szót fogadtam Rozinak. Hát tehettem volna mást, mikor úgy kiabált? És ő úgy rángatta az ajtót?

Az igazságtalanság tudott a legjobban elkéséríteni. Róza néni is gyanúba fogott egyszer, holott teljesen ártatlan voltam. Ott vagyok épp Nagymamáéknál, ott van ő is, és egy bögre tejeskávét keres rajtam, ami ott volt a pohárszéken, de már nincsen.

– Marcsukám, nem te ittad meg? Nem haragszom, csak mondd meg!

– Nem én ittam meg, Róza néni. Nem is láttam.

– Ugyan már! Hisz te voltál itt! Valld csak be nyugodtan, nem kapsz ki, de az nem szép tőled, hogy letagadod.

– De hát csakugyan nem én ittam meg!

– Nono! Gondolkozzál csak! Más nem járt idebent mostanában.

Ott álltam tehetetlenül, vérvörösen, mint akinek csakugyan restelni valója van, pedig csak az oktalan gyanúsítás kergette a fejembe a vért, a szemembe meg a könnyeket. Hogy innám én meg másnak a kávéját? Hisz délután négy óra tájban – akarom, nem akarom, meg se kérdezik – mindig odarakják elem az uzsonnakávé, s azt meg kell innom az utolsó csöppig. Még ha madártejről volna szó! Vagy dinnyéről. De tejeskávét keresni rajtam? Nem is értettem. Csak álltam ott és sírtam keservesen.

Másnap nem is kíváncsoztam Nagymamáékhoz. Félttem, hogy Róza néni megint ott lesz, és nem akartam találkozni vele. Júla végül csak elvitt, Zoltival együtt, mint jóformán minden délután. Hát ahogy megyünk a kaputól befelé, már jön is elénk Róza néni. Biztos az ablakból látott meg, és majd elolvadt a nagy kedvességtől, nyájasságtól:

– Marcsukám, lelkem, ne haragudj rám! Téged fogtalak gyanúba, de mondja aztán Rózu, hogy ő volt az: nagyon megkívánta és megitta. Bocsáss meg, hogy rajtad kerestem.

Én megint csak irultam-pirultam persze, olyan furcsának éreztem, hogy tőlem, a gyerektől egy felnőtt bocsánatot kér. Nem is nyugodott meg a lelkem még sokáig. Mindig újra elrágódtam

rajta, hogy vehetett célba a saját lánya helyett épp engem. „Valld csak be nyugodtan, nem kapsz ki... Nem szép tőled, hogy letagadod... Gondolkozzál csak...! Te voltál itt!” Még mindig égettek a szavai, ahogy elismételgettem őket magamban, és nem és nem bírtam szabadulni tőlük.

Ilyen érzékeny kislány volt?

A magányom miatt is biztosan. Rengeteget rágódtam, töprengtem, hol ezen, hol azon. Később már Posza, a Búz Gyula bácsi lánya lett a testi-lelki jó barátnőm, de addig kivel beszélgettem volna? Imrével? Zoltival? Egyik se volt hozzám való.

A budi mögötti zugba is egyedül jártam, ahova a törött üvegek, bögrék, tányérok, tálak cserepeit dobálták ki egy rozoga vén ferslőgba* – meg néha mellé is –, beléjük ne lépjen valaki az udvaron vagy a házban, se gyerek, se cseléd. Mert nyáron mi is lerúgtuk a lábunkról a cipőt, meg a cselédlányok is. Ők még az iskolakútra is mezítláb jártak, de minket így ki nem eresztettek az utcára. Cipőben szöktem be mindig – az éles, szúrós cserepek miatt – oda, a zugba is, a budi mögé, amikor senkit se láttam a közelben. Ott kotorásztam nagy vigyázva, és kincs gyanánt gyűjtöttem a rózsás tányérok és findzsák színes-mázás darabjait, de főleg a kék, sárga, zöld, bordó üvegcserepeket, amiken ha keresztülnéztem, csodálatosan megváltozott körülöttem minden.

Nagymamától meg „százlátót” kunyeráltam néha. A középső szobájukban álló nagy magas kredenc egyik fiókjában tartotta a vizitszoba tizenkét karú gyertyás csillárjának a tartalék prizmáit. Ideadott néha egyet, s én elbűvölten néztem a megsokszorozódó világot, ahogy a szivárvány minden színében játszott.

**faládába*

Ó, hogy vágytam én az ilyen varázslatokra! Sándor bátyám laterna magicát hozott egyszer karácsonyi ajándékkul. Azért is éltem-haltam, pedig hol volt az még a későbbi diavetítőktől, videóktól! Nem villannyal működött – híre se volt még akkor Szentmiklóson villanynak –, hanem egyetlen szál gyertya libegő lángja vetítette a színes képeket a kifeszített lepedőre. A frissen festett kerti padra telepedő bácsit, akinek aztán zöld csíkok tarkázták a nadrágját, az óriási halat zsákmányoló horgászt és így tovább. Olyan sejtelmes hangulata volt az egésznek, amelyet a mai gyerekek már nem ismerhetnek, szegények.

Egyszer meg a Székszállra vitt el Bertus és Gyuszi – Róza néni fia – naplementét nézni. A mi időnkben nyaranta se száradt ki teljesen a Székalja. Nem borította olyan végtelen tenger, mint ősszel-tavasszal – a hó fedte téli jégmezőről nem is szólván –, de teli volt azért kisebb-nagyobb víztükrökkel. Én meg csak bámultam az egyre lejjebb ereszkedő narancssárga, nagy napot, meg az aranyos szélű felhőket, ahogy rózsásra váltak, aztán lilásra, s tündéri színeik mind ott tükröződtek az egyre-másra felragyogó to-csogókban. Néztem, csak néztem – és valósággal megrendültem. Úgy éreztem: soha ilyen szépet nem láttam életemben.

Most is így érezné?

Napot én már nem nézek. Se lenyugvót, se felkelőt. Az én napom már mindörökre lenyugodott.

De amit valaha látott, azt most is látja?

Lélekben igen. Látom a házunkat, az udvarunkat: oda köt a legtöbb emlék kisgyerek koromból. Látom a konyhában, a sparhelt alá betolt kosárban a nemrég született kiscicákat, ahogy ott alusznak a rongyokon. Még szopósak, azért vannak meg; tudom, hogy később elajándékozzák őket. De most még játszhatok velük, kihúzhatom a kosarat, simogathatom a selymes szőrüket, papírt zörget-

hetek előttük, hogy felébredjenek, aztán nézhessem, hogy hempergőznek, pofozzák az anyjukat, vagy kergetik a saját far-kukat.

Azt is látom, ahogy alagútat fúrok a homokdombba, vagy elegyengetem szépen a homokot, és egy vékony vesszővel rajzolgatok bele. Később már írok is, sőt Poszával, aki – mondtam – a legjobb barátnőm lett aztán, úgy húzígálom titokban az írott kis n-eket és a nagy dupla W-eket a homokba, hogy közben kimondatlanul is a lányok és a fiúk közti különbségre gondolunk, s ki-kitör belőlünk a csiklandós kacagás...

Különös vállalkozásaim is voltak. Órák hosszat szitáltam például a szikes föld porát egy rossz tésztaszűrővel. Vízet hoztam a konyhából, megnedvesítettem a porkupacot, jókora golyót gömbölyítettem belőle, azt behengergettem a többi porba, megint szitáltam, megint hengergettem, és azt hittem, hogy lesz végül egy olyan nagy kemény golyóm, mint egy forgatható asztali földgömb. Lassacskán meg is nőtt, de mikor késznek nyilvánítottam, és vártam, hogy majd szépen megszárad, megrepedezett és szét-esett.

A parfümcsinálással se jártam jobban. Rengeteg rózsaszirmot gyűjtöttem egy skatulyába – nálunk fehér rózsa volt, százlevelű, Nagymamáéknál rózsaszín, sőt ott néhány tearózsa is –, a teli skatulyát meg kitettem a napra, hogy annak a melege majd előcsalja a parfümöt. Támadt is valami kis lé a szirmok alatt, azt sokáig szagulgattam. Nem volt kellemetlen az illata, csak gyöngé és hervatag. Egyre hervadtabbak lettek a szirmok is. Kidobtam végül az egészet.

Halálközelen

Volt-e beteg kiskorában?

Mint minden gyerek, különösen télvíz idején. Fájt a torkom, köhögtem, felszökött a lázam... Anyuska ápolt ilyenkor, nem bízott senki másra. Sőt befektetett a saját ágyába, ott etetett-itatott, rakta rám a priznicet...

Mi az a priznic?

Nem tudod? Pedig titeket is raktunk még priznicbe, hogy lemenjen a lázatok. Le a hálóruhát, s tekertük rá a forró testetekre a vizes lepedőt...

Jaj, emlékszem! Nagyon rossz volt!

De használt! Nekem is használt gyerekkoromban. Csakhogy amikor difteritiszben feküdtem, akkor nem volt elég levinni a lázam, attól még egész szépen elpatkolhattam volna.

Hogy volt ez? Kitől kapta?

Nem tudom. Az iskolában nem kaphattam, mert még nem voltam iskolás. Ötéves múltam.

Mint én, amikor kint a pusztán, Löbön, Vargha-nagyapáék birtokán kaptam diftériát, és ötévesen én is majdnem belehaltam.

Mi nem diftériának hívtuk, hanem difteritisznek. Nagyapa is így mondta, pedig ő orvos volt. Ő gyógyított meg. Ha ő nincsen, biztos, hogy végem van.

Soha olyan borzasztó rosszul nem éreztem magam. Nem is tudom, mennyire lehettem magamnál, de mintha egy egészen

más világba kerültem volna. Minden olyan lassú lett. Mintha egészen lassan, szótagolva beszéltek volna a felnőttek. Gyerek nem volt persze a közelben, a fiúkat átköltöztették Nagymamáékhoz. A felnőttek, akik ott maradtak, őrijítő lassan emelték még a kanalat is, amivel vizet vettek a pohárból, hogy beleszórják – ugyanilyen szörnyű lassúsággal – azt a fehér port, a kinint, amit aztán megint rém sokáig kevergettek, mielőtt beadták nekem. És mintha forgott volna körülöttem a szoba, de az is iszonyú lassan. Úgy éreztem: nem bírom, sose lesz vége, nem bírom!

Később mondták, hogy Nagyapa is, aki sok halált látott életében, már ő is nagyon aggódott értem. Naponta többször is eljött, pedig ezt máskor soha nem tette, nem is tehettem, mert folyton hívták, vitték, ráncigálták a sok beteghez. De most csak bent a városban szaladgált ide-oda, és csak ahova leginkább kellett mennie, hogy még idejében visszaérhessen hozzám. Most én mindenki másnál fontosabb voltam neki. Hosszúnyelű ecsetet mártott valami sárgás folyadékba, azzal kente a torkomat, én meg fuldokoltam, öklendeztem, nemcsak az íze, szaga miatt, hanem mert már akkor se bírtam, ha a szám padlásához ért valami. Borzalmas volt. Bőgtem is, azt hiszem, és kapálóztam kézzel-lábbal, nem akartam engedni, ketten fogtak le, mert még tán az ecsetet is kirúgtam volna szegény Nagyapának a kezéből. Nem is értem, honnan volt még ennyi erő bennem. Utána meg úgy rám tört az ölmos tehetetlenség, mintha már csakugyan halni készülnék.

De hát aki meg nem hal, az előbb-utóbb jobban lesz. Később én is tudtam már nyelni egy kicsit, s engedtem, hogy kanalanként lecsurgassák a torkomon azt a kis tejeskávét, lágytojást, vagy Nagymama finom borlevesét, ami minden komolyabb betegnek kijárt. Sőt ő aztán barackkókot is küldött már, tejsodóval: ennek a készítésében különösen nagy mester volt.

Nappal, mondom, Anyuska ágyában feküdtem, de éjszakára se vittek át a gyerekszobába, a magam ágyába, hanem ott alhattam az ő szobájukban – a hálósobában –, a kék plüssdíványon, amíg lábra nem álltam. A betegnek ez is kijárt, hogy itt feküdjön, napo-

sabb, világosabb, melegebb helyen, mint amilyen a gyerekszoba volt. Azt különben szintén az itteni nagy, fehérzománcos Meidinger-kályha fűtötte a közbülső ajtó nyílásán keresztül.

Ennek a kályhának az ajtaján domború vasoroszlánok voltak. Apuska mikor déltájban hazajött, kinyitotta az oroszlanos ajtót, benyúlt a piszkavassal, és addig kotorta, amíg a salak és a hamu helyett izzó kokszdarabok nem kezdtek már hullani az alulsó rácsra át. Törvénynek számított, hogy a kályha beugrójában mindig legyen egy lábas víz, ki ne száradjon a szoba levegője.

Itt, ebben a világos, meleg szobában feküdtem hát betegségem idején. Anyuska is könnyebben oda tudott így jönni hozzám, estétől reggelig akár többször is. Mikor legrosszabbul voltam, azt se várta meg, hogy felsíriak, magától felébredt – csodálatos érzéke volt ehhez –, meggyújtotta az éjjeliszekrényén álló gyertyát, aztán bedugta a meztelen lábát a papucsba, és gyertyával a kezében imbolygott oda hozzám a sötétben, állt meg mellettem. Nézte, szuszogok-e, emelkedik-e lélegzetvételnél a dunyha a mellemen. Rátette kezét a homlokomra, mennyire tüzes, aztán ahogy fölserkentem, egy kis teával is megitatott, ki ne száradjak valahogy. Talán lázcsillapítót is adott. Aztán csak állt ott a gyertyával, el nem ment volna addig, amíg engem újra el nem nyomott az álom. Reggelre kelve pedig átnyalábolt, és vitt át megint a maga ágyába.

Valamivel jobban voltam már, de még nem sokkal, mikor Róza néni is meglátogatott egy délután. Ő a nagynéném volt, ahogy már mondtam, Anyuskának a nénje. Huszonhét éves kora óta élt özvegyen az ura után járó csekély nyugdíjból, és nevelte két gyerekét, Rózut és Gyuszit. Pontosabban: félig-meddig Nagyapáék tartották mindnyájukat. Elég az hozzá, hogy késő délután állított be, félhomály volt már a szobában, de lámpát még nem gyújtottak, arról szó se lehetett, amíg erősen nem sötétedett.

Én túl voltam már az életveszélyen, de a súlyos betegség miatt rám telepedett apátián még nem. Róza néninek meg igazán nem örültem, hiszen máskor se lettem tőle boldog, ha beállított. Ki nem állhattam, hogy annyit beszél és olyan hangosan mondja a

magáét; hogy nevetni is olyan nyerítve nevet; kezével meg folyton gesztikulál. Bántott, hogy az egész lénye olyan harsány; hogy vörös az arca, hogy zsíros a haja és a fejére tapad; hogy a ruha is úgy áll rajta, mintha zsákot kötött volna a derekára... Annyira más volt, mint Anyuska! Fennhangon sopánkodott most is – miután nagy hűhóval összecsókol –, hogy mitől lett ilyen beteg ez a Mariska, s közben ott toporgott mellettem, mert soha nem bírt egyhelyben megállni. Hol előre lépett, hol hátra, és egyszer csak reccs: megroppant valami a lába alatt. Lehajolt, hogy felvegye és megnézzze, mi az: hát annyit még látni lehetett a félhomályban, hogy az a halványsárga, ovális háncsdoboz van a kezében, amit épp aznap küldött nekem Nagymama, kékvirágos kis porcelán-készlettel: kannával, fedeles cukortartóval, csészikékkal, kistányérokkal. Az ágyamra tették, hogy megörvendeztessenek, de én nappali álmomban skatulyástul lelöktem, így kerülhetett a földre. És most egyszerre úgy belehasított a szívembe a fájdalom, hogy azt hittem, meghalok. Róza néni tétován a kezembe adta a nagy tappanása alatt elformátlanodott, félredült dobozt, én meg levettem a tetejét, és sírva tapogattam a miniatűr teáskanna cserepeit, meg egy-két tányérkáét, csészikéét, amik szintén eltörtek. Tudtam, hova kerülnek: a budi mögé, kis cserepek a nagy cserepek közé. Kotorhatom majd ott őket, mikor legközelebb megint oda-megyek kincseket keresni. Csak feküdtem hát halálos szomorúan, s éreztem, amint csurognak le a forró könnyek az arcomon.

Most Róza néni se handabandázott tovább, szó nélkül eloldalgott, kisomfordált a szobából, mint egy gyerek, aki tudja, hogy rosszat tett. Bizony meglehet, hogy fényes délben se lett volna figyelmesebb. Pedig áldott jó szíve volt szegénynek, csak hát ilyen a természete... Isten nyugosztalja haló poraiban!

Ahogy meggyógyultam, mehettem vissza a gyerekszobába, az aranyangyalkás ágyamba. Ezt még Bertus kapta annak idején Emma nénitől, Nagymama nénjétől, aki szintén korai özvegyseg-re jutott, mint Róza néni, csak hogy ő gyerektelenül maradt magára az urától örökölt jókora birtokkal, fent Abaújban, Szik-

szón. Ott is élt haláláig, távol a család többi tagjától, szívbeli közelségben mégis, mert ő lett aztán a nagy jótévő, a bőkezű ajándékozó, főleg a rokonlányok férjhezmenetelekor és a rokon-
gyerekek születésekor. Az újszülött Bertusnak is ő küldte – még nem is Bajára, hanem Szabadkára – ezt az ágyat. Lakkozott vasle-
mezből készült a két vége – szép barna famintásra festve –, s az egyiknek a tetején tömör vasból készült, aranyozott angyalka állt. A másik végén – a benne fekvő gyerek lába felől – egy rózsaszín húsú festett angyal díszítette a vaslemez belső oldalát: fehérén gomolygó felhők között lebegett a kék égen.

Születésem után nem sokkal az enyém lett ez az ágy, s ez a rózsaszín angyal kísért el minden este az álmomba, miután elmondtam Anyuskával a szokásos imát: „Én Istenem, jó Istenem, / Lecsukódik már a szemem, / De a tied nyitva, Atyám, / Egész éjjel vigyázz reám, / Ámen.”

Valahogy úgy éreztem: ez az én égi angyalom is vigyáz rám éjszaka, hiszen ő se hunyja le soha a szemét. Csak néz rám folyton-folyvást és figyel. Este én is mindig ránéztem még egy utolsó pillantással, minthogyha neki is szólt volna az előbb elusogott ima.

Reggel már a plafonnak azt a darabját figyeltem inkább, ahová egy kis világosság szűrődött be az ablak felől, a csukott spaletta félujjnyi kis résén át. Ezen a világosabb sávon ugyanis hosszúkás – és már-már kísérteties – alakok mozogtak, vonultak saroktól sarokig. Amikor odakint a gangon elment valaki az ablak alatt, mindig elsuhan egy sovány szürke árny bent a plafonon is, és ez majdnem olyan érdekes volt nekem, mint a laterna magica színes képei.

Talán azért is figyeltem ezeket a suhanó árnyakat, hogy ne érezzem olyan rabnak magam. Mert be voltam zárva. Az arany-angyalkás ágy külső oldalának zöld recehálóját se lehúzni nem tudtam, se átmászni rajta. Attól a pillanattól fogva, hogy felnyitottam a szemem, már csak azt vártam, hogy jöjjenek és szabadít-
sanak ki, húzzák le az ágynak ezt a recehálós oldalát. Később se

bírtam soha a bezártságot, szárnyaló angyal szerettem volna lenni, akit nem nyűgöznek földi kötelékek.

És végtére nem az lett?

Mondtam már, hogy ilyesmikről ne kérdezz! Legyen elég anynyi, hogy most már az egész életemet kívülről nézem, noha ugyanúgy a magaménak érzem, mint régen. Így nézem azt a soványka, girbic kislányt is – a két copfba font hosszú barna hajával –, aki öt-hatéves koromban voltam. Még a sivalkodásomat is hallom: úgy üvöltök, mint akit nyúznak, mert a legkedvesebb két kis zsebkendőm közül eltűnt az egyik. Csak Zolti lophatta el, csak Zolti! Zokogva kiabálok: „Két zsebkendőm van, egy zsebkendőm van, egy zsebkendőm sincs!” A nagyok meg nevetnek rajtam, hogy csak az egyik veszett el, és én már a másikat is siratom.

Mindenért kinevetnek. Azért is, hogy hangosan kimondom, amiről ábrándozom: „Lesz tíz krajcárom, veszek rajta egy egész dinnyét, felét Sándornak adom, felét Imrének, s ami megmarad, az az enyém lesz.” Napokig csúfol a két bátyám – de főleg Imre –, hogy ha odaadom mind a két felét, akkor aztán megehetem a többi. A hasát fogja nevettében, hogy ilyen kis hülye vagyok, holott én pontosan tudom, hogy a felnőttek is szokták a dinnyét így elosztani: kétoldalt levágják a két felét, középpüth pedig meghagy-nak egy karikát, egy jó vastag szeletet. Az a legfinomabb része, azért is szánnám saját magamnak, a két oldalát meg – ami mégiscsak olyan, mint egy-egy féldinnye –, odaadnám a fiúknak.

Csakhogy ezt senkinek se tudom így elmagyarázni, kinlódom hát, mint a kutya, hogy rajtam mindenki csak nevet, és bánatomban azon töröm a fejem, miért is nem sikerült meghalnom a difteritiszben. Meghalni lett volna jó! Meghalni!

Nagyon magányos lélek voltam, mondom. Akkoriban költöztettek ki az aranyangyalkás ágyamból is, mert Zolti már úgy megnőtt, hogy neki is igazi ágy kellett. Én aztán nagylány koromig abban a keskeny, barna, politúros ágyban aludtam, amit – ahogy

mondták – Nagymamától kapott Anyuska stafirungba. De attól kezdve legalább bebújhattak a dunyhám alá a kismacskák! Velük vigasztalódtam. Ott rejtegettem őket nagy titokban, s magamhoz öleltem a melegüket, a puhaságukat, hallgattam a doromboló-sukat. Anyuska nem tűrte volna, ha tudja, de nem tudta, hacsak a lepedőmön, a dunyhacihámon fölfedezett bolhapiszokból nem sejtett valamit. Rám is szólt néha szigorúan: „Meg ne lássam, hogy macskát veszel magad mellé az ágyba!”

Nem is látta meg soha. De csak azért nem, mert nagyon vigyáztam.

Anyuska-Apuska

Nagymamuska milyen volt fiatalkorában? Én őt már csak igazi öregasszonynak ismertem.

Anyuska? Jaj, hát az én szememben se volt ő sohase fiatal! Amikorra vissza tudok emlékezni, negyven felé járt már, vagyis az én öt-hatéves szememben nem számított sokkal fiatalabbnak Nagymamánál. De nem is igen néztem, hogy milyen, fiatal-e vagy öreg. A saját anyját nem így nézi egy gyerek. Az anyja, az egyszerűen: van. Azt szinte láthatatlanul, észrevétlenül szívja magába, úgy, mint a levegőt.

Nem is igen maradt akkori emléke róla?

Hogyne maradt volna! Látom például, hogy ott áll a sötétkék ruhájában, aminek a fölseje úgy van behajtogatva, mintha rövid kis kabátka volna, elől meg egy széles selyemmasni szárai lógnak le róla. Most jövök rá, hogy ez lehetett az állapotos ruhája Zolti születése előtt, de később is hordta, egy kicsit átalakítva. Aztán egy szép selyemruhája is földereng nekem, keskeny világosszürke és fehér csíkokkal, de ezt inkább csak akkor vette fel, ha vendéget várt. Meg ünnepnapokon néha.

Nagyon szolidan, szerényen öltözött, nem tűrt magán semmi feltűnőt. A haját is így hordta, egyszerű kontyban. Sokszor láttam, figyeltem, ahogy fésülködött reggelente. Az ő szobájukban is ott állt egy tükrös kis toalettasztal, de az elé soha nem ült le, hanem kijött hozzánk, a gyerekszobába, a nagyasztal mellé, a fehér svájci hímzéssel díszített hálóréklijében. Feltámasztott egy kis tükröt, úgy fésülte a hosszú fekete haját, előbb bontófésűvel, utána meg olyan sűrűvel, ami a szentmikulósi port is kiszedte belőle. Aztán elől is, kétoldalt is *soppot** csinált, úgy tűzte be visszafelé

**A sopp alá kis hajbetétet tettek, arra fésülték rá vékonyan a saját haját. Az úrinők akkoriban – vidéken legalábbis – majdnem mind soppos frizurát bordtak.*

a három hajlított kis barna kontyfésűt, egyet meg – a leghosszabb fogút – hátul. Akkor összefogta fönt a haját, összekötötte madzaggal, s úgy fonta be, de mielőtt még kontyba tűzte, a madzagot kivette. Nem lett nagy kontya; a Téchyek nem voltak olyan erős hajúak, mint a Magayak, mint amilyen én is. De szép hosszú haja volt azért Anyuskának, s akkor még egészen fekete.

Reggelente gyakran ébredtem erre: ott kontyolja magát Anyuska. Télen a gyertya is ott égett mellette. Reggel sose gyújtottak lámpát a házban, csak gyertya égett, ha égett. De ahogy világosodni kezdett odakint, siettek azt is elfújni.

Apuska jóval előbb ébredt, mint mi, Anyuska meg még előbb, de mindig magától, vekker nélkül. Első dolga volt, hogy felnyúlt a jobb kezével, és megrántotta a fényes, selymes csengettyűzsinór tarka bojtját. Ez a vastag zsinór fent a mennyezet alatt vezetett át egy lyukon a gyerekszobába, ahol mi aludtunk, onnan ugyanígy a konyhába, onnan meg a cselédszobába. Ott egy nagy rézcsengő lógott a falon, azt rázta meg Anyuska jó erősen – három falon keresztül –, hogy felébressze a lányokat, akik együtt aludtak a széles cselédágyban. Fél hat tájt szólt az ébresztő, illetve egy héten egyszer – kenyérsütéskor – fél ötkor, de a kisebbik lány, a szobalány ilyenkor még tovább alhatott egy óra hosszát. Anyuska viszont mindig felkelt azon nyomban – mintha őneki is szólt volna az a csengő –, s hozzálátott a napi készülődéshez. Ilyenkor mosdott meg nálunk, a gyerekszobában, mert ott volt a mosdósarok, a konyhába nyíló ajtó és az ablak között. Olyan csendesen mozgódott, soha fel nem ébredtünk, a mi számunkra örök titok maradt, hogyan is tisztálkodott. Apuskát se láttuk mosdani, igaz, pedig akkor már ébren voltunk, csak hogy ő mindnyájunkat kiparancsolt a szobából, és még be is zárta az ajtót. Sejtettük, hogy az alsó részét is mindennap megmossa, vigyorogtunk is rajta, de hogy belesünk a lefüggönyözött üveges ajtón? Arra még gondolni se mertünk.

Alulról mi sohase mosakodtunk hétközben, csak hetente egyszer szappanozkodtunk le az ülőfürdőkád finom, langyos vizében, Anyuska segedelmével, tetőtől talpig. Ő segített a minden regge-

li öltözködésben is, készítette oda a szükséges ruhadarabokat, vagy varrta fel hirtelenében a hiányzó gombokat, mikor el tudott szabadulni néhány percre a konyhából. Mert ott meg a tejet forralta, a kávé pörkölte és főzte – mindennap frissen –, de a babkávéhoz *Franck-kávé*t is tett, nem is keveset. Drága volt a babkávé még úgy is, hogy nem boltban vették, hanem Fiuméből hozatták, szépen csomagolt bádogdobozokban, amikre kéknadrágos tenge-részek vagy turbános arabok voltak festve. A *Franck-kávé*t ellenben faháncs dobozban árulták, jóval olcsóbban. Ez pótkávé volt, azt hiszem, cikóriából.

Mi az a cikória?

Látod, ezt én se tudtam akkoriban. Csodálkoztam is, mikor megmagyarázta valaki, hogy a katángkórónak a gyökértörzsét szárítják, pörkölik, őrlik meg, abból lesz a cikóriakávé, ahogy a pörkölt árpából az árpakávé. A katángkóró szép égszínkék virágát én is szerettem, de olyan szívós volt a szára, hogy soha nem bírtam letépni. Nem is lett volna érdemes, mert nagyon hamar elhervadt... De visszatérve Anyuskára, ő vette át a tejet is úgy hét óra tájban a tejesasszonytól, aki közönséges vizeskannában hozta minden reggel, és mérte ki a félliteres mérőedénnyel, úgy, hogy még le is csurogjon néhány csepp az oldalán. Anyuska ott állt és nézte, nem tartja-e ferdén a mérőt, nincs-e híja a fél liternek. Mikor nem az asszony jött a tejjel, hanem az iskolás lánya, akkor meg maga Anyuska méregette ki a fél litereket.

A cselédlányok vizet hordtak reggelente, fát aprítottak, söpröttek az udvart, kieresztették a tyúkokat az ólból. Apuska is fenn volt már, de nem sietett mosakodni, felöltözni, udvaroskodott előbb egy fél órácskát, fát hasogatott, vagy a szőlőskertben, a lugasokban tett-vett. Netán a ház utca felőli oldalán kapirgált, a kerítés menti hosszú, keskeny virágágyban, de Anyuska ezt nem na-gyon szerette, mert ott kapálta ki egyszer – ügyetlenségében – a Baky Feri-Máli nénitől kapott dupla-gyöngyvirág tövet.

Attól függően, milyen szakában jártunk az évek, mindig talált Apuska valami munkát, hogy megizzassza magát egy kicsit – ez volt az ő minden reggeli tornája –, de sietett is aztán mosakodni, hogy készen felöltözve fogadhassa Krizsán urat, a borbélyt, mikor beál-lított a kopott kis fekete bábatáskájával. Vagy ő csak minden másodnap jött? Már nem is tudom, csak azt, hogy Apuska kipar-ran-csolt ilyenkor minket az ebédlőből. Láttam azért néhányszor, hogy burkolja be őt Krizsán úr abba a nagy fehér valamibe, ami se lepedő nem volt, se törülköző. Csak a feje látszott ki belőle, ahogy ott ült az asztal mellől elhúzott s az ablak felé fordított széken. Bal-ra állt a nagy kredenc, párkányán a vizesüveggel, abból töltött Krizsán úr a csúnya kis kerek bádogtálcájába. Jól beszappanozta Apuska arcát, jól fel is habozta. Aztán elővette és megfente a szíjon a borotvát, végül pedig elkezdte kaparni Apuska álláról a habot, s vele a szakállát. Borzadva hallottam később, hogy Krizsán úr halot-takat is borotvál. De akkor még sejtelmem se volt erről, csak azt láttam, milyen flottul végzi a dolgát, s hogy pontosan háromne-gyed nyolckor – egy perccel se előbb vagy később – Apuska is ott ül már ve-lünk a sietve megterített reggelizőasztalnál.

Ehhez a pontossághoz ő nagyon ragaszkodott. „Rend a lelke mindennek” – mondta el százszor is, és ezt mirajtunk is szigorú-an behajtotta. Renddel kellett várunk délben, mikor a napi munka végeztével hazaért a járásbírósról, renddel kellett vár-nunk este, mikor a szokásos kártyapartik végeztével megjött az úri kaszinóból: ebben éppúgy nem ismert pardont, mint hogy a megszabott időben kezdődjön – percre! – a reggeli, ebéd, vacso-ra. Negyvenegynéhány évesen – vagyis az én kisgyerek korom-ban – már ilyen megmerevedett, megcsontosodott szokásai vol-tak. És borzasztó komoly tudott lenni mindig, bár a legrégebb emlékeim arról szólnak, hogy akkor még rám-rám mosolygott, megcsipkedte az államát, az arcomat, sőt gügyögött is valami ilyet: „zsajnye zsigezsán”. De később már csak a szigorúságából jutott nekem is.

Mi oka lett volna rá? Ránk nézett, és már tudtuk, mit akar. Szó nélkül is a kedvét kerestük mindenben. Talán csak később már Zolti nem. És nemcsak mi húztuk be a nyakunkat előtte, hanem Anyuska is, aki bizony amolyan halk szavú, szürke kis rabmadárként éldegélt mellette. De nem bántotta őt se, nem úgy, mint Magay Károly nagyapám a maga feleségét, apai nagyanyámat, Aczél Teréziát, akit én már csak hírből ismertem. Őt – így me-sél-ték – még a házból is kikergette egyszer dühében a szomszédok szeme láttára, és kaputos ember létére se restellt utánaordibálni az utcán: „Ördög Treszka! Mögállj, ördög Treszka! Mögállj, ha mondom!” Apuska is ingerült volt néha, de Anyuskára hogy ráki-abált volna? Azt nem! Mindig szépen beszélt vele, sőt mielőttünk is meg-megölelgette, ha épp rájött a kedveskedhetnék – ez azért ritkán jött rá! –, Anyuska viszont szelíden elhúzódott tőle ilyenkor, és csak annyit mondott:

„Ugyan, Apuska!”

Napközben alig mozdult ki a házból a mi Anyuskánk. Vásárolni se járt soha, mindent, ami kellett, a cselédekkel vétetett meg. Látogatóba se ment sehova, vagy csak nagy elvétve a református gimnázium igazgatójának, Apostol Pálnak a feleségéhez, Lenke nénihez, akit alighanem az egyetlen barátnőjének tekintett. De vele se járt össze. Talán azért se, mert elég volt neki egy héten egyszer – templomba menetelkor – úgy felöltözni, ahogy azt egy utcára kilépő úriasszonytól a kisvárosi illendőség megkívánta. Ő a háziruháiban érezte jól magát, nem pedig befűzve, vizitruhába bújva, kalappal a fején, s még fátyolt is kötve az arca elé. Az esti sötétben minderre már nem volt szükség. Akár slafrokban is maradhatott, elég volt egy nagykendőt kanyarítania a nyakába, mikor – végezvén napi teendőivel – átszaladt Nagymamáékhoz. Bertus jobbára elkísérte, de még így kettesben is féltek, hogy részeg emberrel akadnak össze. Magukkal vittek mindig egy ablakos-gyertyás kis lámpást is, mintegy bátorításul, de nem a piactér

felé indultak, hanem a hátsó kis utcák sötétjében tették meg azt a 250 vagy hány méteres utat Nagymamáék kapujáig, Anyuska igazi otthonáig. Mert lélekben ő onnan soha el nem szakadt, holtáig ugyanaz a halk szavú, szemérmes, szűzies Téchy-lány maradt.

Ha Sándorka épp szabadságon volt otthon, ő is velük tartott, bár én jobban örültem volna, ha tovább fülelhetem, miket mesél Apuskának. Nem sokat törődött velem, kis prűntyővel, én mégis lelkesen lestem a szavát. Szinte áhítattal néztem fel rá, talán mert ő soha nem mondott olyanokat, mint Imre, aki mikor nem bírta már cérnával az undok nyavalygásomat: „Micsináljak? Unatkozom! Micsináljak?“, mérgében nemegyszer vetette oda:

„Pökj egy nagyot, és ülj bele!”

Ez is olyan Magay-tempó volt, amit nagyon nem szerettem. Engem Anyuskának a szelíd természete vonzott, és nem is nevettem úgy ki az ötévesforma Zoltit, mint Imre, amiért Anyuska lányneve hallatán nagy csodálkozva megkérdezte: „Jé, hát Anyuska Téchy? Akkor mit keres itt a Magayk között?” Anyuska érzemesebb lényéhez, színesebb fantáziájához nehezen passzolt szegény Apuska túlzott ridegsége.

Én is jobb szerettem Nagymamáéknál, ott szabadabb volt a lelkem. Nem féltem, nem szorongtam. De otthon is mindig fellelegeztem, mikor Apuska elment a háztól, reggel a hivatalba, délután a kaszinóba, estefelé meg gyakran még sétálni is egyet.

A kaszinóról még szó lesz, most csak annyit, hogy Apuska ott naponta jól kikártyázta magát – mindig csak krajcáros alapon –, de mivelünk hogy leült volna bármit is játszani? Soha! Anyuska is elég ritkán tudott időt szakítani erre, de sose felejttem el, milyen kicsattanóan vidám rulettezést csaptunk vele, mikor mégis közénk telepedett. Hogy lázba tudott jönni ő is! Csak Apuska távollétében persze, aki aligha tűrt volna el ilyen hajcihőt.

Sok jó is volt azért az ő rendszerető természetében. Anyuska gondjait jócskán megkönnyítette, hogy minden szükségeset idejében beszerezett. Megvette az egész téli tüzelőt – fát, kokszt –, évente két disznót levágatott – a sonkák, füstölt húsok, szalonnák,

kolbászok ott lógtak a padláson –, a pincében ott volt az egész évre szóló krumpli, sárgarépa, fehérrépa, zeller, hagyma, meg per-sze a hordó borok, a spájzban a bödön zsírok, a zsák lisztek, a bab, borsó, lencse, köles, meg a tömérdek befőtt, a többféle száraztészta, tarhonya, de ezek már – mint annyi más is – Anyuskának a jóvoltából.

Anyuska élete muszájokkal volt teli. Erre is gondolni, azzal is törődni, ezt is megcsinálni, azt is elintézni. Főzni is ő főzött minden áldott nap, cselédre ezt nem bízhatta, szakácsnéra meg legfeljebb az előkelő pesti dámáknak tellett. De íratlan törvény is volt ez Szentmiklóson: főzni pedig az asszonynak kell. Az Apuska-forma kisvárosi urak szemében a jó gazdasszonyság, a jó főzni tudás volt a legfőbb női erény. Meg is híztak a finom falatokon élő férfiak közül sokan, mehetett aztán Karlsbadba, akinek volt rá pénze, a gyomrát, máját reparáltatni. De erre már kevesüknek tellett. Apuskát is így érte el a végzet: idősebb korában magas vérnyomással küszködött, aztán meg is ütötte a guta. Holott nem volt olyan öreg, igazán élhetett volna még.

Anyuska, tudod, magas kort ért meg, holott ő se igen törődhetett az egészségével. Ott élt bezárva a házba, az udvarba, nem járt Pöstyénbe, nem járt Tirolba, se az Adriára. Csak arra emlékszem, hogy két hetet töltött egyszer a szegedi rokonságnál, más-kor ugyanannyit Szikszón Emma néninél: ez volt tán az összes kiszabadulása. Igaz, Apuska is csak egyetlenegyszer szánta rá magát életében egy adriai utazásra, de ő el-elruccant azért Geréby-ékhez és más barátaihoz a közeli pusztákra, vagy a szegedi-kaposvári-gödöllői-peregi és egyéb atyafisághoz, sőt egy ízben Parádót is megjárta. Bertust is ő vitte el Lőcsére, engem meg jóval utóbb Besztercebányára, az ottani lánynevelő intézetbe. Őelőtte jobban nyitva állt a világ, de az ő földi vándorlása se volt igazi vándorlás, inkább csak olyan napi járogratás a hivatalba meg vissza, a kaszinóba meg vissza, egy kis esti sétára meg vissza.

Ő Nagymamáékhoz se kíváncszott, ki tudja, miért. A temp-

lomba se. Pedig Anyuska egy vasárnapot ki nem hagyott volna. Iskoláskorunktól minket is magával vitt; a leghidegebb télben is ott ült velünk a fűtetlen, fagyos templomban. Nemcsak szokásból: neki szívbéli igénye volt rá, hogy ott énekelhessen, imádkozhasson, és átadhassa magát – és az övéit is – a kálvinista prédikációk bibliás áhítatának.

Indulás előtt két-két krajcárt nyomott a markunkba, hogy egyiket a perselybe tegyük, a másikat a templom ajtajában álló koldusszonynak adjuk. Így vonult velünk minden áldott vasárnap – kilenc óra után néhány perccel, mikor már a harmadikat kongatták – az Isten házába, zsoltárral a kezében. De szégyenkezve is egy kicsit, amiként mi is, hogy Apuska hiányzik közülünk.

Ő ugyanis – Apuska – nemhogy ünneplőbe vágta volna magát, hogy mint rendes családfő, velünk ballagjon a templomba, hanem élvezettel bújt bele a legócskább ruhájába, a *Gonosz Pista-kosztümbe*, ahogy Anyuska hívta. Valami népszínműből vette ezt az elnevezést, s benne volt a kimondatlan, csöndes rosszállása emiatt a pogánykodás miatt, amit máskülönben nem hányt – ahogy semmi egyebet se – Apuska szemére. Szíve szerint el nem fogadhatta, de bánatosan letté hagyta, hogy vasárnaponként az ő ura Gonosz Pistát játszik. Amíg az ő lelkét a vizsolyi biblia ódon igéi ringatják, Apuska fittyet hány a tízparancsolatra, és ezen a szent napon – fát vág.

Mert ha nem szőlészkedett, akkor fát vágott. Neki ez volt az ünnep, hogy kedvére pacuháskodhatott, vasalt nadrág nélkül, keményített fehér ing nélkül, keménygallér és mandzsetta és nyakkendő nélkül, a táblabírói rang bárminémű kelléke nélkül. Hogy minden izmát megmozgathatta a fűrészhúzkodása, a fejsze forgatása közben. Fejében télen egy keshedt kucsma, nyáron egy rossz fekete szalmakalap, így hajtotta magát órák hosszat. Szikoráné, aki sűrűn bejárt hozzánk – nemcsak nagymosáskor –, meg is jegyezte: „A tekintetős úr, úllátom, átajjába fogta fő!” Már-mint a munkát, amiben a napszámosok nemigen szakadtak meg, de aki „átajjába fogta fő”, annak érdemes volt igyekeznie, hogy mielőbb meglegyen vele.

Az egész heti tárgyalások, ítélethozatalok feszültsége után Apuska ilyenkor lélekben végre megnyugodhatott. A sok ülőmunka után végre dolgot adhatott vénülő teste petyhüdt tagjainak is. Annyi sok emberi szó után a kisváros vasárnapi csendjét hallgathatta, szellő zúgását, madarak énekét, vagy legfeljebb a házban motozó cselédek nesztét, akik önkéntelenül is halkra fogták a hangjukat, nehogy megzavarják gondolataiban.

Ó, nagyon is értem most már szegény Apuskát! De akkor én is azt hittem: szégyent hoz ránk, hogy így megjátssza a Gonosz Pistát. Hiszen még azt is szégyelltem – mondtam már –, hogy ő-vel beszél, mint a parasztok, holott a helyben született más kisurak szája is jobbadán erre járt rá. Anyuska viszont sose ő-zött, hát én ezt tartottam szépnek, úriasnak.

Jött hozzánk fizetett favágó is minden ősszel: a munka nagyját azért ő végezte el. A gémeskút és a mosókonyha között felállított bakon fűrészelte a fát reggeltől estig. Szerettem nézni a földre hulló, egyre gyarapodó tiszta fűrészport, meg a hasábfá egyforma hosszúra vágott darabjait, amiket a favágó felesége is segített felhasogatni, mielőtt behordták mind a fáskamrába. Akármeddig elbámultam volna, ha ki nem szól Anyuska a házból:

Menjek már be, mert megfázom.

Késő ősze járt az idő, csípős szél fújt. Mire újból kimehettem, már a fele se volt meg a nagy, magas ölfának. Magas, sötét falnak láttam eddig, most meg elnézhettem fölötte. Megváltozott az udvar képe. A tyúkudvart is jobban érte ott a drótkerítés mellett a nap, bár a tyúkok még így is fázósan borzolták a tollukat.

De mikor ott dolgozott nálunk ez a favágó házaspár, Apuska hozzá nem nyúlt volna a fűrészhez, fejszéhez.

A szőlészkedéssel se volt ez másképpen. Ha jött Tomó bácsi, a járásbíróági hivatalszolga – mert ebben ő segített néha –, együtt nézegették végig a lugasokat, hol mit is kéne csinálni. De kettesben sose láttak neki.

Tomó bácsi különben is sűrűn megfordult nálunk, hiszen ő hozta el mindennap a postát. Az is megesett, hogy olyan titokza-

tos arccal állított be, mindjárt érdeklődni kezdtünk a nála lévő csomag iránt.

– Mi van benne?

– Mézeskalács – vágta rá, csakhogy látszott az ábrázatán, hogy ezt maga se gondolja komolyan. Még kacintott is hozzá.

– De igazán, mi van benne?

– Mondtam má, nem? Mézeskalács!

Meglestük persze, mikor kibontotta a konyhában: hát leveles dohányt hozott, finánc nem látta szűzdohányt. Szakszerűen fel is aprította mindjárt vékony, finom szeletkékre egy különleges dohányvágó készülékkel. Ő pontosan tudta, milyennek szereti Apuska.

A hosszúszerű pipákat is ő pucolta időről időre, lúdtollal, ha jól emlékszem. Mert több pipája is volt Apuskának az ebédlőben – külön pipatartón –, hogy kedve szerint választhassa ki mindig, amelyikre rá akar gyújtani.

Ezt mi nem értettük persze. Hát nem mindegy? Bár egyikkel se bűzölgne!

Anyuska is így gondolhatta, de nem szólt ezért se. Azt se hányma fel soha: táblabíró létére hogy szeghet törvényt, hogy szívhat szűzdohányt? Holott az ő fejében ez nyilván meg-megfordult. Apuskáéban viszont aligha, olyan erősen őrizte még akkoriban is – sokadmagával – a Bach-korszakra visszanyúló országos hagyományt.

Ébredéstől elnyugvásig

Most jó sokat elmondott egy szuszra, alig győztem írni. Bekapcsolhatnám a magnót? Úgy mégis könnyebb lenne!

Az én hangomat a magnó nem hallja. Egy szót se vesz fel. Meg se próbáld! De abbahagyhatjuk, ha már nem győzöd.

A világért se. Mondja csak!

De mit?

Például hogy telt el egy nap a házban az ébredéstől az esti elnyugvásig?

Eddig is leginkább erről beszéltem.

De mindent elmondott? Nem hiszem!

Hogyhogy mindent? Azt nem is lehet. De jócskán van még, ami érdekelhet.

Említettem, ugye, a kenyérsütő napokat. Anyuska ilyenkor csak a slafrokját kapta magára, s ment ki mindjárt a konyhába. Égő gyertyával a kezében vonult át a szobánkon, de a lángját elárnyékolta a tenyerével, fel ne serkenjünk a világosságtól. Mire kiért, a lány is fenn volt, a külső cseléd, az idősebbik, erősebbik, aki már tudott dagasztani. Kiugrott az ágyból, meggyújtotta a konyhai kis laposégő petróleumlámpát, s aládugta a gyufát a spar-heltba már este bekészített aprófának, újságpapírnak is, hogy mielőbb melegedni kezdjen a dagasztóvíz. Aztán már öltözött is fel, úgy-ahogy meglötykölte az arcát a lavórban, de a kezét már Anyuska szeme láttára kellett kefével alaposan megmosnia, körmeit is mind tisztára súrolnia, fejét meg jó szorosan bekötnie, nehogy egy haja szála is belehullhasson a kenyértészta. Aztán

maga elé kapta a nagy fehér dagasztókötet, és mikor elég meleg volt a víz, hozzálátott a munkához.

A szitalás már előző este megtörtént. A sütőteknőben ott állt – az egyik oldalára félrekotorva – az előre elkészített kovász, jól letakarva liszttel és a nagy sütőabrosszal, meg ne fázzon éjnek idején. Anyuska odaállt a lány mellé, mert ő adagolta a sót a markából, és ő adagolta szép lassan a langyos vizet is a fazékból, mikor Örzi (vagy Rozi, vagy Julka) nekilátott a tészta keverésének. Az elegyítést nem volt szabad elsiejni, s nagyon kellett ügyelni arra is, hogy se puhább, se keményebb ne legyen a tészta a kelleténél. Mikor Anyuska végül is jónak találta, a lány elkezdte dögönyözni az öklével. Egy óra hosszat is dagasztotta, míg csak el nem vált a kezétől, meg a teknő oldalától, fenekétől, mert ez volt a jele, hogy lassan már kelni hagyhatja. De hogy meddig keljen még a teknőben, s meddig a szakajtás után, azt megint csak Anyuska mondta meg.

Ahogy megkelt a két szakajtó tészta, a lány ropogósra keményített, vasalt, tiszta kékfestő kötényt kötött, cipőt húzott. Úgy indult el Vécsei pékhez a hátulsó kisutca felé. Ügyesen a hóna alá kapta a teli szakajtókat, és vitte egyenest, mert ott süttettünk mindig, otthon minékünk nem volt kemencénk. De ha egyedül nem bírta, ketten vitték a két szakajtót.

A kenyeret fele búza-, fele rozslisztből süttöttük, részint spórolásból, mert a búza drágább volt, de azért is, mert így nem száradt ki, eltartott egy hétig. Nem is volt sok különbség a frissen süttött és az egyhetes kenyér között. Szerettük az ízét is, bár amikor Nagymamáéknál tiszta búzából süttött, finom foszlós kenyérrel kínáltak, azt jobbnak találtuk. De még véletlenül se jutott az eszünkbe, hogy a mienk miért nem ilyen.

Süttöttek néha egypár madárkát is otthon a kenyértésztából. Szép fekete borsszemük volt, és csőrük, farkuk, szárnyuk, minde-nük, csak lábuk nem, de így jobban bele is simultak a tenyerünkbe. Lángosnak valót is többször hagytak Anyuskáék, hogy reggelire mindjárt meg is süssék. Jaj, de nagyon szerettük azt is!

Máskor mit reggeliztek?

Az ebédlőben ott állt a kredencen – egy nagy tálcán – a frissen forralt tej a lábasban és a kávé az emeletes kávésbrikben. Borzasztó forró volt mind a kettő, mikor kiporciózta Anyuska a findzsánkba. Később, iskoláskoromban nagy keservem volt ez a forró tejeskávé, nem is akartam meginni, mert már sietnem kellett volna, de Anyuska el nem eresztett reggeli nélkül. Egyik findzsából a másikba töltögette, miközben én már tűkön ültem, vagy nem is ültem, hanem álltam.

A reggelinek is megvolt a maga rendje. Pirosmintás szőttes terítőn álltak – kistányéron – a vastag fehér porcelánfindzsák, mellettük szintén pirosmintás rojtos kis *szervéta* meg ezüst kiskanál. A tejeskávéba két szem kockacukor járt, s mellé vajás kenyér, de ha télen megkívántuk Apuskától a tea-szalonna reggelit, három kockacukrot kaptunk a teánkba, és még egy kiskanál rumot is. Apuska ugyanis télen paprikás szalonnát *kávézott* – ahogy ő mondta –, a teáját pedig citrommal és rummal itta. Vagyis az ő szokott szavajárása szerint: *citrummal*.

Reggeli végeztével indult is mindjárt a hivatalába, s akkor mi – ha vakációs időben nem kellett iskolába mennünk, vagy nem is voltunk még iskolások –, szívdobogtatóan szabadnak éreztük magunkat.

Ő mikor ért haza délben?

Egykor? Vagy fél kettőkor? Furcsa, de nem is tudom. Talán nem is mindig egyidőben, a bírósági tárgyalások miatt. De dél körül mi már összeraktuk a játékokat, helyükre toltuk a székeket, kisimítottuk az ebédlőasztalon a keleti mintájú, kopott szöveterítőt, s kikergettük a macskákat, mert az ő távollétében azok is mindig beszökdöstek. Aztán egyszer csak láttuk az ablakból, hogy jön az utcai léckerítés mellett azzal a jellegzetes, föl-le mozgó járásával, s máris a kapuhoz ér. Gyorsan körülnéztünk, nem kell-e

még a helyére tennünk valamit, de már jött is befelé, nyitott be az előszobába, az ebédlőbe, és most már ő nézett körül a maga szigorú szemével. Neki külön fogasa volt az ebédlőben, arra akasztotta fel előbb a botját, aztán a keménykalapját – nyáron szalmakalapot –, végül az übercierjét*. Télen bekecset hordott, csizmanadrágot és csizmát, de ezt én nem szerettem. Parasztosnak találtam. Pedig így járt Baký Kálmán is, Baký Lajos is, és még sokan a régimódi kisurak közül.

Ebéd előtt Apuska kiment a spájzba, levett a stelázsiról egy kisebbfajta üveget, és gyomorerősítőt, vagyis törkölypálinkát töltött magának egy pálinkás pohárba. Néha meg is duplázta, s akkor megesett, ami különben sohase, hogy Anyuska egypár szelíd korholó szót mondott neki. Pedig tudta, hogy különben nem iszik, ez is csak amolyan nyalánkságszámba ment nála.

A gyerekszobában ebédeltünk, a konyha mellett, talán mert oda könnyebb volt behordani az ételt. Ott is vacsoráztunk. Az a szoba, amit ebédlőnek hívtunk, csak a mindennapi reggelinknek volt a színtere.

Ebédidő alatt egybenyitotta Apuska az egyvégtiben sorakozó hálósobát, előszobát és ebédlőt, minden ajtót-ablakot kitárt, s ahogy mondta: „cúgot csinált”. Ezután ült le az asztalhoz, ahol mi már csak órá vártunk, hogy Anyuska kinek-kinek kimerje a levest, és kanalazni kezdjünk. De mikor már nagyobbacsák lettünk, ki-ki magának szedett.

Ezüstkanállal, -késsel, -villával ettünk, csak a kések pengéje volt vasból. Ezt smirglizni kellett a rozsdásodás, feketedés ellen. Reggelihez is ezüst kiskanalakat használtunk, de ezek bizony már elég ősiek és kopottak voltak.

Az ezüst *eccájj* amúgy nem számított nagy luxusnak. Hegedüs boltosék is azzal ettek, ezt onnan tudom, hogy panaszkodott egyszer az asszony: a cselédje csak terítéskor smirglizi a késeket, ott a tiszta asztal felett.

* *felöltő*

Anyuska fáradékony volt és törékeny. Mire megfőzte az ebédet a családra meg a két cselédre, úgy kimerült, hogy néha már enni is alig tudott. Ott ült köztünk, kivörösödve a konyhatűztől, szétzilált hajjal, gyűrött slafrokban, mint egy igazi, elgyötört családanya. Ebéd után – mikor a munkájától már megtehetette – gyakran le is kellett dőlnie.

Fehér szervétát kötöttünk a nyakunkba, úgy ettünk mindnyájan, Apuska is. Mondta is Sándorka, már ludovikás korában, mikor megismerte Pesten a társasági illetet, hogy ha egy urasági inas meglátná Apuskát, megkérdezné tőle: „Borotválkozni méltóztatik?”

Vasárnap délben kaptunk mindig tiszta szervétát, s bizony a hét folyamán egyik piszkosabb lett, mint a másik, tele ételnyomokkal. De a belső lány – a szobalány –, aki terített, nem nézte, hogy melyik milyen, csak rakta a tányérok mellé, ahogy jött. Nekünk, gyerekeknek nem volt *saját* szalvétánk.

Ebéd után Apuska becsukta a többi szoba nyitott ajtaját-ablakát, aztán beleült szokott foteljébe az ebédlőben. Nagy kényelmesen hátradűlt, széttertyegette maga előtt Az *Újságot*, s jólesően pőfékelt közben a hosszúszerű pipájából, amit a szép, faragott pipatartóról vett le. Vagy hat pipája állt ott egymás mellett. Lapozgatott, olvasgatott, de sokszor mérgesen csapta le a lapot: „Nincs ebbe sèmmi sè!”

Mire elszívta a pipadohányát, jobbadán el is álmosodott. Ilyenkor hozta be a neki járó feketekávét Anyuska, aki ekkorra már a spájszót is gondosan bezárta az évek során kifényesedett, nagyobbacska kulccsal, úgyhogy most nyugodt lélekkel nyúlhatott el végre a hálósobai kék plüssdíványon. De néha már olyan fáradt volt – a menstruáció is mindig megkínózta –, hogy egy-egy hangos jaj is kiszaladt a száján. Nyugtatózott is aztán, látva ijedelmünket: „Nem, nem, nincs semmi bajom!” Kezébe vette a *Képes Folyóíratot*, vagy a *Divat Szalont*, vagy a *Képes Kalendáriumot*, azt nézegette, míg el nem nyomta néhány percre az álom.

Apuska az ebédlőben feküdt le ezalatt a fekete viaszosvászon

kanapéra. Mint mondani szokta: „Csak pihentetöm a szömömet”. Mi meg jókat derültünk hangos horkolása hallatán. Már-már szó-lásmondás lett köztünk: „Apuska a szömit pihenteti.” Felfrissülve vette aztán a kalapját, botját, homokszín übercierjét, vagy a *havel-okját*,* s ment át a közeli úrikaszinóba. Szabadabban cincoghat-tunk megint néhány óra hosszat.

Jó időben többnyire az udvaron tébláboltunk. Ha esős idő járt, és sáros volt a föld, jobb híján Apuska „makadám-útjain” kerengtünk. Ezt a nevet ő adta a maga készítette keskeny ösvé-nyeknek, amikre a Meidinger-kályhából kikerült, feketére és pirosra égett kokszsalakot terítette. Ilyet csinált először is az udvar közepén lévő nagy kerek virágágy, a grupp körül, de „makadámút” vezetett az alsóházbeli mosókonyhához (alsó-konyhához), lomkamrához, fáskamrához és az ő szeretett szőlő-lugasaihoz is.

Volt hát hol csámborognunk, még ha úgy átázott is a föld, hogy a salakos utakról letérve nagy sárkoloncok ragadtak volna a cipőnkre. Száraz időben meg aztán vígan bujkáltunk mindenfelé.

Én legjobban a szőlőlugasoktól körülzárt néhány gyümölcsfát szerettem. Áhitozva lestem az erőfélben lévő, sárguló barackokat, körtéket, birsalmákat. De ha meghallottam Anyuska hangját: „Pipi-kém, pi-pi-pi-pi-pi! Pipikém, pi-pi-pi-pi-pi!”, tüstént a tyúkudvar felé rohantam. A tyúkokat ugyanis ő szerette etetni: szórni nekik a magot, a darát. Én meg nagyon szerettem nézni, hogy kapkodták egymás elől, még egymás hátáról is, ha egy-egy szem épp odahullt. De Anyuskát is szerettem nézni, ahogy széles mozdulattal szórta a nekik valót, jól elterítve, s láthatólag élvezte, hogy ezt a körülötte rajzó, mohó baromfinépet most ő táplálja, ő éteti. És ez nem is volt olyan fáradságos kötelesség, mint a ház népét naponta jóltartani.

Vacsorára mit evett ez a háznép?

* *ujjatlan férfiköpeny, könyékig érő gallérral*

Várj csak, előbb még azt hadd mondjam el, hogy mikor Apuska megjött a kaszinóból, gyertyát gyújtott, és első útja a pincébe vezetett. Vitte a hébert, és egy rózsaszín kis zománcos kancsóban hozott fel bort. Azt szopogatta el vacsoráig. Vagy részben még vacsora után is, s akkor Búz Gyula bácsi is gyakorta segített neki.

Ő egy időben úgyszólván naponta átjött a szomszédból egy kis baráti borozgatásra, beszélgetésre. Apuska pipázott is közben, Gyula bácsi meg a szivarjait szívogatta. Nagy politizálásokat vittek véghez – a '900-as évek elején nagyon zajlott már a magyar közélet –, s egy hiten lévén sok minden felől, egy idő múltán elkezdtek testvérnek szólítani egymást. De ettől még össze-összevitatkoztak.

Nyolc órakor volt nálunk a vacsora. Ilyenkor mindenki nagy lapostányért kapott. Kérdezted, mit ettünk. Sokszor maradékot. Friss vacsorákra csak olyanokra emlékszem, hogy kukoricakása, tejbegríz, vagy héjában sült krumpli. A kását Apuska forró zsírral leöntve ette, mi inkább hideg tejjel. A krumplit – ez a sütőben sült – fagyos zsírral. Pörkölt tarhonya is volt néha, vagy füstölt kolbász tormával, vagy főtt füstölt oldalas pörkölt káposztával. Az oldalast már délben megfőzték, a savanyúkáposztát este pörkölték frissen, kevés zsíron, szárazra.

Főzeléket nem is ettek?

Este nemigen. Délben elég gyakran. Krumplicsuszpájz, bab-csuszpájz, lencse, sárgaborsó, paradicsomos krumpli, paradicsomos káposzta, kelkáposzta, főleg ezek járták. De vacsorára inkább maradt a túrós, mákos, káposztás vagy krumplis tésztából, a paprikás vagy rakott krumpliból, sertéspörköltből, a lucskos vagy húsos káposztából, ünnepnapokon a töltött káposztából. Ezekből annyit készítettek, hogy az aznapi vacsora is kiteljék belőlük.

Friss tepertőt, disznósajtot, juhtúrót, juhsajtot hozatott Anyuska néha vacsorapótléknak. Máskor szalonnát, kolbászt, házisonkát ettünk, ezeket nem kellett hozatni.

Én sokszor már nagyon álmos, fáradt voltam ilyenkor, enni is alig bírtam. Csak nyafogtam, hogy fázik a hátam, de hát hogyne

fázott volna, mikor Apuska megint cúgot csinált a másik három szobában, s a csukott ajtó résein át is jött rám a hideg. A két bátyám mégis örömet csúfolkodott velem: „Ah, ah, fázik a hátam!”

Mikor ilyen kis nyafi voltam, hamar le is dugtak. Láttam még, hogy indul el Anyuska és Bertus Nagymamáékhoz, de mire hazaértek, én jobbadán már aludtam.

Van azért olyan emlékem is, hogy megjönnek, és én az ágyból figyelem az esti oltakozást, amint felágaskodnak és lecsavarják az asztal fölött függő petróleumlámpát. Bocsát még egy kis gyenge fényt maga köré, mielőtt elfújnak, aztán már csak az olcsó kerek falióra ketyeg velem szemben, de látni már nem látom, csak hallom.

Iskoláskoromban már tovább fenn tudtam maradni. Az ebédlőben gyűlt össze a család a nagyasztal körül, oda kíváncsoztam én is. Anyuska odahozta a rongyos-harisnyás batyuját, és buzgón stoppolgatott. Apuska ilyenkor sose füstölt odabent, mint ebéd után, mikor egyedül volt a szobában. A gangra ment ki egy-egy pipadohányt elszívni, ott jött-ment, ott szipákolt. Aztán körüljárt, és gondosan bezárt mindent: kaput, fáskamrát, lomkamrát, tyúkólat. A padlás nappal se volt nyitva, a spájz kulcsának pedig Anyuska volt az őrizője. A többi kulcsot viszont nem kellett őrizni: Apuska azokat sorra felaggatta a konyhában.

Mikor az aznapi utolsó pipadohányát is elszívta, már nem ült vissza az ebédlői asztal mellé, hanem bevonult a hálósobába. Kivette zsebéből az ezüstóráját, betette a falra akasztott, piros papucsot formázó, hímzett kis óratartóba, aztán levetkőzött, lefeküdt, s nagy gyönyörűséggel vette kezébe Herman Ottó remekművét, A magyar halászat könyvét, amit ki tudja, hányadszor olvasott már. De akkor nem a nagy nikkel körégős lámpa világított már a szobában, azt eloltotta, s helyette a kis fehér cilinderes állólámpát gyújtotta meg az éjjeliszekrényén. Anyuskának nem volt ilyenje, csak gyertyája a réz gyertyatartóban. Mikor Zolti – aztán meg Lenci – kicsi volt, és ott aludt náluk, mécses is égett éjszakánként az asztalukon.

Apuska felhúzott lábakkal – félig ülve, félig fekvé – támaszkodott neki a két tömött nagypárnának meg a kisvánkusának. Így olvasott, s közben jólesően púzott egyet-egyet. Aztán elfújta a kis fehér lámpát is, s elnyújtózott, de Anyuska akkor még járkált a gyertyával, hogy betakargasson, megpisiltesen egyikünket-másikat. Aztán ő is lebújt, de bizony még utána se mindig alhatott nyugodtan. Ó, hányszor kellett éjszaka is gyertyát gyújtania, ha felsírt valamelyikünk! Énmiattam is, ha rosszat álmodtam.

Az is megesett, mikor már nem az aranyangyalkás ágyban aludtam, hogy felébredtem, s elindultam a másik szobába, Anyuska ágya felé, de eltévedtem a sötétben. Ott zokogtam, míg fel nem serkent, s értem nem jött, hogy az ágyába vegyen és elcsitítson. Reggelre persze már a saját ágyamban találtam magam, s nem is emlékeztem az éjszaka félelmeire és kalandjaira.

Cseléd lányok

A cseléd lányok mennyire számítottak bele a családba?

Hogy is mondjam csak? Annyiból bizonyosan, hogy egy kosztoson éltek velünk, azt ették ők is, amit Anyuska főzött a család tagjainak. Azt is tudom, épp te mondtad tán egyszer, hogy ez a két szó – család és cseléd – egy töről fakadt. Ha egyszer velünk éltek, hozzánk is tartoztak. Jellemző például, hogy a családbeli gyerekek és a cseléd lányok, ahogy már mondtam, egy budira jártak. Nekik is Apuska akasztott fel a szögre egy-egy jókora adag papírt: a kiolvasott újságokat vagdosta fel mindig. Csak úgy megjegyzem, hogy egy időben eltűnedeztek ezek a papírok: hiába vagdosta és vitte ki a kettős budiba Apuska, az odajárók a legszükségesebb pillanatokban találták üresen a szöveget. A panaszok hallatán sietve pótolta persze a hiányt, de ez se segített. Legközelebb megint nem volt papír. Mikor hangosan méltatlankodott emiatt, Zolti a világ legtermészetesebb hangján szólalt meg: „Hát hiszen mi azt gyűjtjük Lencivel, oda a linóleum alá!” Linóleum padlója volt ugyanis a budinak, és csakugyan: kezdett már púposodni a sok papírtól.

De maradjunk most a lányoknál. Tudod már, hogy volt külső és belső cseléd, ezt az utóbbit szobalánynak is hívták. De nem kell afféle szépen kiöltözött úri szobalányra gondolnod. Sokszor még majdnem gyereklányok voltak ezek, akiket azért is adott szolgálatba az anyjuk, hogy pallérozódjanak. Nehezebb munkát nem is igen lehetett még rájuk bízni, csak olyasmit, hogy pucolják ki például a kályhákból a hamut és a salakot, és gyűjtsanak be újra. Ez nálunk is a belső lányra tartozott, akárcsak az, hogy a lámpaüvegeket megtisztítsa a koromtól, vagy amelyik nem volt kormos, abba legalább beleleheljen, aztán megforgassa a beletömött rongyot. A kilincseket szintén ő fényesítette hétről hétre pucpasztával, s a rézmozsarát, habüstöt és a mérleg réztányérjait is. A gyerekszoba padlóján linóleum volt szőnyeg helyett, azt is ő mosta le,

vagy törülte fel vizes ruhával, a többi szobában pedig a padlót, amit egyébként házilag festettek barnára Anyuskáék. Nagy kerek dobozból mártogatták a terpentinnel hígított festéket.

Ezeknek a szobáknak a szegényes, távolról sem perzsa szőnyegeit már közösen hordta ki a két lány minden szombaton, hacsak nem esett az eső. A szobalány naponta lesöprötte ugyan őket vizes söprűvel, de egy héten egyszer porolni is kellett, és ezt már együtt végezték. Az alsóház előtt állt a fából ácsolt porolóállvány. Be is volt festve, hogy jobban bírja az időjárás viszontagságait; a budinak volt ilyen sötétbarna színe, talán épp onnan maradt a festék, amivel bekenték. Oda, a porolóra terítették ki a lányok a *pokrócokat* (mert így hívtuk őket, nem is igen illett volna rájuk a szőnyeg nevezet, olyan kopottak, koszlottak voltak, ha nem is rongyosak). Odaálltak kétfelől, kezükben a tengeri nádból hajtogatott porolópálcával – aminek a szépen font fejét sokszor megcsodáltam –, aztán felváltva csapkodták, püfölték a pokrócot, egyet jobbról, egyet balról, egyet jobbról, egyet balról. Szállt a sűrű porfelhő, nyelték is szegények, de nem sokat törődtek vele, azon mulattak inkább, mekkorákat tudnak ütni, csak úgy puffog!

Sok sarat, sok port behordtunk mi bizony héthosszat a házba. A szentmiklósi utcáknak akkor még jobbadán csak deszkapallóval „kövezett” járdájuk volt – vagy még az se –, de különben se nagyon kerülgettük a vizeket, sarakat, s hazatérve se törődtünk sokat a cipőnk letakarításával. Nagymamáéknál volt ugyan egy földbe ásott vas sártalanító, de nálunk csak egy mozgatható lapos vasrács a gangon, az előszobaajtó előtt. Azon elrántottuk néhány-szor a talpunkat-sarkunkat, és kész. Hogy papucsot húzzon valaki a házba való bemenetelkor, olyat még elképzelni se tudtunk.

A napi cipőpucolás is a lányokra várt minden este, miután mi már lefeküdtünk. Reggelre nem hagyhatták, nehogy emiatt készenek el az iskolások. Régi rossz késsel vakarták le a talpakról a sarat, néha bizony jó vastag sárréteget. Fölül még vizes ruhával is letörülték a cipőket, ha kellett, aztán jött a vikszelés. Nagy

faháncsdobozból kenték a cipőkre a vikszet; ha beszáradt, vízzel hígították, vagy egyszerűen beleköptek.

Közös munka volt az aprófa hasogatása is, nemkülönben a kútra járás. Pontosabban: felváltva csinálták, ahogy ráértek. Hol az egyik lány szaladt el egy zománcos kannával – vagy a vásárban vett zöld cserépkannával –, hol a másik. A külső lány két teli kannát is jobban elbírt. Ő hordta a konyhai favödörbe a „közelvizet” is, vagyis az udvari gémeskút vizét, amit a hús, krumpli, zöldségek mosására használt Anyuska, a lányok meg mosogatásra, felmosásra.

A külső lány mosogatott a csúf, szürke bádog mosoga-tóvájdlingban, a belső meg törülgetett és hordta helyükre a tiszta edényeket. A külső lány mosta fel a konyhát, a gangot – piros-feke-te-drapp mozaikkövekből volt kirakva mind a kettő –, ő söprötte az udvart és a kerítésünk előtt az utcai járdát. A hetenkénti kismosás is az ő dolga volt, de a vizet ketten hordták hozzá, jó sok öblítővizet is, ami aztán szép kék lett a kékítőtől. Együtt vitték fel száradni a mosott ruhát a padlásra, együtt húzkodták a lepedőket, paplanlepedőket, párnacihákat, abroszokat, mielőtt kiterítették őket. A száraz ruhát is együtt szedték le. Az asztalneműt, ágyneműt nem vasalták, hanem mángorolták, legalábbis a nagyját. A kézi mángorlóval el tudott boldogulni a belső lány is, de a nagy behemót tölgyfa mángorlót, ami Nagymamáéktól került hozzánk, csak a külső lány használta néha. Ami vasalásra várt a mosott ruhából, azt előtte bespriccelték és összegöngyölték, de mindig csak annyit, amennyit még aznap ki tudtak vasalni. Volt, amit keményíteni is kellett mosás után, főleg a férfingeket, alsószoknyákat, az asztalneműt és az ágyhuzatokat. A vendég ágynemű fodrait *kolmízták* is néha – hajsütővassal bodorították –, ha rangosabb szállóvendégre számítottak.

Volt itt munka! Cselédlányok nélkül élni? Elképzelni se tudtuk volna.

* *boríték*

A vasalás is milyen keservesen folyt az akkori faszenes vasalóval! Mennyit kellett lóbálni, piszkálni, hogy rendesen szeleljen, de arra is vigyázni munka közben, hogy ki ne pottyanjon belőle egy-egy apró parázs, ki ne égesse a ruhát. Ezért is kellett gyakran szeleltetni, de még ki is önteni néha az egészet hamustul, aztán csipesszel rakosgatni vissza az elevenen izzó nagyobb paraszakat, kidobni a piciket, rosszakat, újból megrakni, újból lóbálni, tíz perc múlva megint, kinn a szabad levegőn, utána megint, pedig sürgette volna a szegény lányt a még hátralévő sok vasalni való. De nemegyszer az is, hogy fájt már a feje a füsttől, széngáztól...

Ott volt aztán még a kerti munka. A szőlővel a lányoknak nem kellett törődniük – az Apuska felségterületének számított –, csak a virágoskerttel, meg ha volt egy kis vetemény, akkor azzal. Anyuska inkább csak őket igazgatta, ő maga – Apuskával ellentétben – ritkán kapott kedvet a kertészkedésre. Legfeljebb a violamagot vetette el a kerekágyba, meg a fűmagot körül a szélére, meg a japán virágszőnyeget, amit Mauthnertől hozatott. El ne felejtsem, hozatott egyszer örökké tartó kínai bazsarózsa-tövet is, ami aztán csakugyan szépen zöldellt évről évre, virágot viszont soha nem hozott egy szálát se. Ezen jól derült a család, a lányok is nyilván, csak ők nem mutatták.

A háztól eljárni ők mindig szerettek. A külső lányt küldte Anyuska piacra, boltba, a belsőt inkább Nagymamához, hol valami sürgős üzenettel, hol egy kis kóstolóval. Sietniük kellett persze vissza, de ha rokonnal, ismerőssel találkoztak, csak leálltak vele egy kis purparléra, hiszen nagyon ki voltak éhezve a kinti világ híreire. Hát még ha egy nekik tetsző legény akadt az útjukba!

A Nagymamának szóló pár soros üzeneteket kis cédulkákra írta Anyuska, aztán összesodorta, és két ujjal benyomkodta oldalról, felváltva az egyik és a másik irányból. Szép volt az ilyen öszszesodort, benyomkodott cédule, de jó is, mert nem lehetett észrevétlenül kibontani és visszatekerni. Kóperta* se kellett hozzá, se semmiféle leragasztás. „Vidd már el ezt a cédulkát – mondogatta Anyuska –, de siess ám! Egyik lábad itt, a másik ott!”

A kóstolót jobbra a fehér porcelán komatálban küldte. Máskor csak egy tányéron, *szervétával* letakarva. A lány, mikor odaért, mindig elhadarta mellé: „Tisztítotteti a teintetős asszony a teintetős asszonyt, kűdött ékkis kóstolót.” Kapott is néha egypár krajcárt, de csak jelesebb alkalmakkor.

Otthon – jobb híján – egymással beszélgettek, viháncoltak, kacarásztak a lányok. Meg velünk, gyerekekkel, ha épp úgy adódott. Emlékszem például, hogy esti kukoricamorzsoláskor, mikor Anyuska már elment Bertussal Nagymamáékhoz, én oda-oda húzódtam hozzájuk. Különösen szerettem harangozó-Julkának a pajkos meséit. Tollfosztás közben is mondott ilyeneket.

Julka meg a nénje, Eszti többször is szolgált nálunk. Tóth András harangozónak a lányai voltak, akiről az a mondás járta: „Pompás, mint Tóth András.” Eszti az apjára ütött, igen szép lány volt, Szabadszállásra vitték aztán férjhez. Julka is elkelt még a háború előtt, el is esett az ura, ő meg ottmaradt egy egyéves kislánnyal. De most nem erről akarok beszélni, hanem hogy lánykorában megállás nélkül röhécselt, vigyorgott, mintha nem is volna egészen komplett. Bertus el is nevezte a háta mögött „hülye Julkának”, de ezt ő se gondolta komolyan, mert Julka nem volt hülye, csak egy kicsit különös természetű. Később le is hervadt szegénynek a szájáról a vigyor, mert sok baj érte. Megint került valakije, annak is szült egyet, de az meg otthagya. Aztán megint összekötötte a sorsát valakivel, jött még két gyerek, azokat meg „körösztbe” kellett adnia, hogy elszegődhessen, egy kis pénzhez juthasson. No de mikor még nálunk szolgált, minduntalan kitört belőle a kacagás, meg énbelőlem is, ahogy ült ott a konyhában a zsámlyon, a kukoricás kosár mellett, és mondta egyre-másra a történeteit. Néhányra szó szerint emlékszem közülük:

Kérő mönt a zëccöri lányék házához. Beszéget a legény a lánnyaa, eerű, aarú, ëccöcsak aszongya a lány neki:

- Talájja ki, hány ingöm van!
- Tizenkettő.

– Lëjjebb, lëjjebb, sokkaa lëjjebb!
 – Nyóc.
 – Lëjjebb, lëjjebb, sokkaa lëjjebb!
 – Hát csak hat?
 – Lëjjebb, lëjjebb, még sokkaa lëjjebb!
 – No hát négy?
 – Még anná is lëjjebb.
 – Három.
 – Hogy eetaláta! Rittig három, a rongyossaa! Hanem a kérő
 eeszeleet,* nem vötte ám ee.

+

Mögen másík kérő is mönt a zëccöri lányhó. Azt mög kivezet-
 te ja lány a zudvarra, körüvezette ja ház körű, hát mindönütt ott
 vótak a nagy rakások. Mutatja ja kérőnek:

– Ezöket mind én csinátam, ëgytű ëggyig!

Hát oszt fogta magát ez a kérő is, úgy eemönt, sosë látták többet.

+

Eekérecködött a zëccöri lány a zanyjátú, hogy hadd mönjön ee
 a vásárba.

– No jó van – aszongya ja zannya –, eemöhecc, lányom, de
 igön-igön vigyázzá ja böcsületödre, hogy ee në veszíjje.

No, ee is mönt a lány, oszt annyira vigyázott a böcsületjire,
 fogta, hogy ee në veszíjje. Talákszik egy katonávaa. Aszongya neki
 ja katona:

– Minek fogod azt, hugám?

– Hát mer aszonta ja zanyám, igön vigyázzak rá, hogy ee në
 veszíjjem.

* *elszelelt*

– Nohát akkó gyere, hugám, majd én fővaarom* neköd.
Vaarja, vaarja ja katona, eccőcsak má nem vaarja tovább.

Aszongya ja lány:

– No, vaarja még, katona uram!

– Vaarnám én – aszongya ja katona –, de eefogyott a cernám!

+

Férhő mönt a lány. Táncónak a lakodalomba, éfél is eemút má, hajja jám a lány, hogy ütet asszonnak mongyák. Eekajátja magát:

– Nem vagyok asson! Még nem vagyok asson! Ezt kajdászta mindönkinek.

– Hallod-ë – aszongya a násznagy a vőlegénnek – csinájja má valamit evvee a lánnyaa, hogy nē óbégasson má.

Fővitte hát a vőlegény a pallásra. Mikó osztán lëgyüttek, akkó së haagatott ám ee a mönyasszony, akkó mögen azt kajdászta, még a zujjávaa is pattingatott hozzá, hogy: – Asson vagyok! Asson vagyok!

+

Vót egy igön fösvény öreglány, egymagába lakott, de vót egy jó darab kukoricafődje, disznaja, tyúkja. Mönt hozzá egy kérögető, mönt ahó több is, de sosë adott nekik sëmmit, eezavarta űket. De ez mos még tovább kéringét:**

– Legalább hát egy csév kukoricát adjon má, a zisten áldja!

De az csak nem adott még azt së. Akkó a zembör elátkozta. Aszonta neki:

– No, ha nem ad, kukorica helött ekkora durfaszok terömjenek a kukoricásfődjin, ë!

Úgy is lött, akkora durfaszok termöttek.

* *fővarrom*

** *kéringélt – kérincélt*

Mögen gyün a zembör. Beköszön, kérdözi a zöreglánt:

– No, hogy ízlött a kukoricád?

Aszongya ja lány:

– Hát csak az a baj, hijába főztem, mégis rágós maradt!

Nem szaladt el szégyenében, mikor ilyeneket hallott?

Gyerek voltam még. Ha süldőlánny vagyok, biztos elszaladok. Gyerekefejjel is tudtam, hogy „illetlen” történetek ezek, nem nekem valók, haragudnának is Anyuskáék, ha rájönnének, mikkel etet engem Julka. De épp ez csábított, hogy beavat a maga titkai-ba, amiket nem is igen értettem, nagyokat kacagtam mégis, ővele együtt. Így „művelődtem”, és úgy látszik, sikerrel, mert szinte hihetetlen, de egy hallásra megjegyeztem, legalábbis a zaftosabbját, ami legjobban érdekelt. Bár Julka épp ezért többször is elmondta tán őket.

Ő nem szégyellte?

Nemcsak ő, a többi lány se. Emlékszem, mikor a pincében azzal vicceltek, hogy a szépen fejlett, nagy, vastag sárgarépákat kínálgatták egymásnak: – Ilyen kéne neköd! Épp ilyen! Sikótozná örömödbe.

De nehogy azt hidd, hogy ezek rosszlányok voltak! Csak a szájuk járt. Egyszer fordult elő, hogy egy Erdélyből jött cselédünkhöz, Hamar Marihoz beugrott valaki a kapun, de az is inkább részeg lehetett, mert nemhogy szép halkan lopódzott volna oda a cselédszoba ablakához, hogy kihívja Marit – arról szó se lehetett, hogy ő bemenjen, hiszen együtt aludtak a lányok –, óvatosság helyett, mondom, zajt csapott, és cudarul megzörgette az ablakot. Apuska lámpát gyújtott persze, papucsba bújt, meg valami köpenybe, de mire kiért az udvarra, a hívatlan vendég már eltűnt. Mari azzal védekezett, hogy ő azt se tudja, ki lehetett, talán a sógora. Ő ugyanis a testvérnénjével együtt mondott búcsút a Szé-

kelyföldnek, mikor a nénje Szentmiklósra jött férjhez. A sógorának azért is kellett tán olyan messziről szereznie asszonyt, mert nálunk már eljátszotta a jó hírét.

Szép fekete hajú, tenyeres-talpas lány volt ez a Mari. Erős, csontos, de szemrevaló teremtés. Őrá se tudnék igazán semmi rosszat mondani, ahogy gyerekkorom többi cselédlányára se. S még kevésbé Apuskára, aki soha nem hajkurászta őket, se más nőket. Hűséges férje maradt Anyuskának mindhalálig. Pedig mindjárt a szomszédban ott volt a rossz példa: testvéri barátja, Búz Gyula bácsi, úgy hírlett, hogy meg-megkörnyékezte a náluk szolgáló lányokat.

Gyula bácsi közjegyző volt, zömök kis ember, nagy fekete bajusszal, csillogó szemüveggel. Szerette a tréfaszót, elmondta nemegyszer azt is: „Én magamat a nagy embörök közé számítom.” Úriasan járt, csizmát sose húzott, de ő-vel beszélt, mint Apuska, pedig nem is Szentmiklóson született, nem ott tanulta, hanem Nagyőrösről hozta. Feleségével nem lehettek nagyon jóban, mert még arra se volt hajlandó, hogy Ilonának hívja. Már bosszantásból is mindig azt mondta neki: *Ilka*.

Igaz, a mi szánk se járt rá az *Ilona nénire*. Tudtuk, hogy így szereti, mégis *búznéniztük*. Ő meg Anyuskát *magaynézta*, szemtől szembe is, alighanem csak cserébe. Engem meg *csúnya sovány Marcsának* hívott, amíg kilencéves korom tájt hízni nem kezdtem; attól fogva *csúnya kövér Marcsa* lettem neki.

Az urához se volt sokkal kedvesebb. A tetejébe meg örökösen féltékenykedett, igaz, nem ok nélkül. Külső cseléd helyett ezért is tartott mindenés fiút: ő fűtött, hordta a vizet, söprötte az udvart. Gyula bácsi szobáját és irodáját is vele takarította.

Szakácsnét is fogadott, és *frajlányt* is hozatott Auszriából, de előtte fényképes ajánlatokat kért, s állítólag a legrondábbat választotta ki. Teli volt az a szegény frajlány pattanással, nem is emlékszem az igazi nevére, csak arra, hogy Búz néni – ki tudja, miért – Ornyasnak hívta. Vele csakugyan nem kezdett ki Gyula bácsi. De Baráth Elek, a közjegyzői iroda nagy hordófejű, kunko-

ri fekete bajuszú írnoke még őra is szemet vetett, mert ha nem volt is már mai legény, azért – akár a főnöke – elég nagy szoknyapecér volt.

Minderről mi is sugdolóztunk Poszával, Búzék lányával, s a cselédek is – a mieink és Nagymamáéi – gyakran vihogtak ilyenmiken a fülem hallatára. Hát még amikor Róza néni lánya, Rózu férjhez ment, s Nagymamáéknál tartották a lakodalmát! Akkor aztán olyan kuncogások folytak a cselédlányok között, hogy én nem sokat értettem ugyan az egészből, de a lagzit követő éjszakán – az ifjú pár nászéjszakáján – nagyon furcsa álmodt.

Velük álmodott?

Velük, de nem úgy, ahogy azt egy kislány ilyenkor elképzei. Sokkal rémesebben. Arra ébredtem, hogy reszketek. Ezt az álmomat nem is mondtam el soha senkinek. De nem tudtam elfelejteni se.

Jeles napok

Más családi ünnepekről szebb emlékei is maradtak tán...

Az egyik legrégebbi emlékem is ilyen. Hároméves voltam, ezt onnan tudom, hogy Zolti még nem született meg, Bertus meg már nem volt otthon, Lőcsére adták intézetbe. Anyuska készítette neki a karácsonyi csomagot, és megengedte, hogy a készülő kis mézespogácsák közepét én lyukasszam ki a gyűszűjével. Pogácsának mondta, pedig csak olyan lapos kis sütemények voltak. Külön zacskóba tette aztán őket, és megírta, hogy ezt pedig Mariska küldi *nenécskének*. Énelőttem akkor így emlegették Bertust, s ő is így írta alá azt a színes levelezőlapot, aminek a képes oldalát is telekörmölte. De látszott azért, hogy egy kis mályvaszín ruhás lány áll rajta, meg egy kisfiú, nagy karikával a kezében. Apró betűkkel írt Bertus, hogy minél több férjen a lapra, a címzésen viszont már nagyobb betűkkel állt ott a nevem: „Magay Mariska úrleánynak, Kunszentmiklós”. Nekem címezte a lapot, ez volt az első posta, amit életemben kaptam. Elolvasni persze nem tudtam, de büszke voltam rá, mikor felolvasták.

Rózu tanított ki, emlékszem, hogy miket kérjek karácsonyra, és meg is írt egy levelet a nevemben a Jézuskának. Ő már tudta akkor, miket vettek nekem, és azt beszélte bele a fejembe, amit úgyis megkaptam volna: hajas babát, felhúzzható bádoggpávát, karácsonyi kalácsot. Én el is csodálkoztam, hogy ilyen foganatja lett a levelemnek. Főleg a tarka kis pávának örültem. Hamar elromlott ugyan a szerkezete, de még akkor is szívesen játszottam vele. Új korában pedig boldogan mutattam a betoppanó Nagymamának is, aki nem is emlékszem, hogy bármikor még eljött volna hozzánk, ahogy – miért, miért nem - Apuska se tette be évek hosszat az ő házukba a lábát. De azon a karácsonyon Nagymama is nálunk járt, még hozzá világos drapp szövetruhában. Csodálkozva néztem – ezért is emlékszem ilyen tisztán –, mert mindeddig csak csúnya sötétbarna, sötétkék meg fekete ruhákban

láttam odahaza, mikor elvittek hozzájuk. Most meg ott állt ez az ismeretlen, furcsa Nagymama a keskeny barna bársonyszalagokkal és csokrocskákkal díszített drapp ruhájában, ahogy se előtte, se utána soha. Úgy is maradt meg bennem, mint valami mesés karácsonyi tünemény.

December 17-én volt a születésnapja Mamámnak, közvetlenül karácsony előtt...

Ez csak azért nem okozott nagyobb fájdalmat, mert születésnapra ajándékot a testvéreim se igen kaptak. Nem volt ez még divatban. De a családi névnapokból is csak Apuskáé, a Sándor-nap számított igazi ünnepnek. Akkor fel is borult a házirend. Már délelőtt jöttek a vendégek, főleg a kaszinói urak, hogy megköszöntsék Apuskát. Ilyenkor külön hívás nélkül is illett beállítani, de csak egyedül, feleség nélkül. Jöttek olyanok is, akik nem voltak kaszinói tagok, például Bottka ügyvéd, de jött Szondy, a főszolgabíró is, aki agglegény lévén, nem is hozhatott volna magával feleséget. Ittak-ettek, Anyuska tormás sonkával, citromos szardíniával, pogácsával, süteménnyel, miegymással kínálhatta őket, a söröket meg Tomó bácsi hordta a konyhából. Ő teljes hivatszolgái díszbe vágta magát ilyenkor, csak a fényes simléderes, magas csákóját tette le. Fekete zsinóros barna egyenruhában feszített, de a vállán fehér szalvétát vetett át. Kint a konyhában ütötte csapra a hokedlire felállított kis söröshordót, onnan vitte a szépen habzó teli poharakat egy-egy nagy tálcán az ebédlőbe, mindig sietve, nehogy innivaló nélkül maradjanak a vendégek. A főszolgabíró, Szondy különösen buzgón hajtogatta le az elébe rakott söröket. Sugdosta is a fülembe a bátyám, Imre: „Ő a nap hőse”. Nem értettem, mit akar ezzel mondani, mert én az égi napra gondoltam, ő meg persze arra: kezd már elázni Szondy a sok sörtől.

Rám csipkés fehér ruhát adtak az ünnep tiszteletére, abban állított oda Anyuska az ebédlő ajtajába. Megkocogtattak néhány poharat: „Figyelem, figyelem!”, s amikor már minden tekintet

felém fordult, két ujjal megcsippentettem a kis szoknyámat, és szépen meghajoltam. Fényes szemmel hallgatták a vendégek, ahogy rákezdtem:

Gyors a madár, gyors a szélvész, gyors a villám,
Hanem az alföldi betyár még gyorsabb ám!

Ez volt az első vers életemben, amit megtanultam, pontosabban: amit hallás után megtanítottak, hiszen még olvasni se tudtam. Innen jöttek rá, hogy elég gyorsan tanulok, és szépen is szavalok, úgyhogy aztán még jó néhányszor kellett produkálnom magam. Abban a rádiótlan, magnótlan, tévétlen világban hálás volt a kisvárosi közönség minden ilyesmiért.

Legszívesebben a cigányok húzta magyar nótákat hallgatták persze, de mihozzánk Apuska még Sándor napján se eresztette be a cigányokat. Egy-egy kisebb banda besomfordált azért, hiszen nyitva állt a kapu. A házba már nem mertek bejönni, kint a gangon zendítettek rá. De Apuska már sietett is ki, hogy környörtelenül elzavarja őket. Karácsonykor, húsvétkor ugyanígy, ha netán megpróbálkoztak. Semmit ki nem állhatott szegény, aminek őszereinte a legkisebb köze is volt a könnyelműséghez, ami kívül esett a mindennapi szabályos, józan, kimért, becsületes élet határain. Még a karácsonyt se szerette. Alig várta, hogy lekopasszuk a kis fenyőfát, s üres legyen megint a helye ott az ő íróasztala előtt, az ebédlőben, amit igazából a saját szobájának számított.

Hát még azokat hogy elzavarta, akik valami ajándékkal, hízott libával, malaccal vagy mivel állítottak be, hátha jobb szívvel lesz irántuk peres ügyeikben! Olyan gorombán utasította ki őket, hogy csak úgy iszkoltak kifelé a kapun.

A színlaposztót nem dobta ki azért, aki mikor Szentmiklóson játszott a társulat, minden hét végén hozta – halványkék, égszínkék, mályvaszín, narancsszín, rózsaszín, lila s ki tudja, még milyen színű lapon – Szigethyék következő heti műsorát. De az előadásokra soha el nem ment, sőt dühösen morogta néha: „Két dógot

utálok: a színházat mög a színészőket.” Anyuskának azonban elnézte, hogy el-elkíváncozott a „komédiásokhoz”. Nem egyedül persze, hanem Bertussal, sőt nemegyszer Nagymamáékkal, akikben még élt a magyar színészet hőskorából örökölt hazafias lelkesedés. És nemcsak bennük, hiszen a társulatnak jóformán az egész kelléktárát – bútorokat, szőnyegeket, függönyöket, tükröket, képeket és sok minden egyebet – a szentmiklósi úricsaládok kölcsönözték, s ha kaptak is cserébe szabadjegyeket, voltak olyan gavallérok, hogy ezeknek az árát felülfizetesként megtérítették. No, nem mindenki, smucig alakok is akadtak köztük. De a többi annak is örült, hogy a saját holmiját láthatta viszont a színpadon.

Egy-egy nevezetesebb színházi előadás is a jeles napok közé számított. Például a *János vitézt* Nagymamáék háromszor is megnézték. S más kedvelt darabok is akadtak még: a *Tatárjárás*, *Aranyvirág*, *Babatiúndér*, *Csokoládékatoná*, *Gül Baba*, már nem is emlékszem mindegyikre.

Az *Aranyvirág*ba engem is elvitt Anyuska és Bertus, annak a bárgyú nagy slágerét még most is el tudnám énekelni:

Az én szeretőm haja ében,
a nap maga ég a szemében:
csupa tűz, csupa tűz, csupa tűz,
csupa tűz, csupa tűz, csupa tűz.

Nappal vagyok az evezőmmel,
éjjel vagyok a szeretőmmel,
egyedül sohasem vagyok én,
egyedül sohasem vagyok én.

Akkoriban még nagyon lelkesen fújtam az ilyeneket: engem is megejtett a színház bővölete. Az se nagyon zavart, ha a telt húsú, vaskos Szigethy mama játszott primadonna szerepet, még őt is szépnek láttam, ahogy pirosra festve megjelent a csillogó színpadi ruhájában.

Mindig akadt valami ürügy, amire fel különös figyelmet és pártfogást kértek a színészek. Például a társulat tagjainak – hol ennek, hol annak – a jutalomjátéka. De aztán csak véget ért a szentmiklósi szezon, szedelőzködött az együttes, és költözött át egy másik kisvárosba. Utolsó nap már ezzel állított be a színes színlapok addigi buzgó osztogatója:

„Se pénz, se posztó, búcsúzik a színlaposztó.”

Néhány krajcár borravalót elvárt azért még búcsúzóra. Meg is kapta.

Ez is a jeles napok közé számított?

Abban az unalmas téli időszakban talán még ez is. No, nem annyira, mint, mondjuk, a disznótor. Az még nekem is ünnep volt, pedig én minden öléstől, vértől, kegyetlenségtől iszonyodtam. Irtóztam még attól is, hogy a kis Lenci az udvaron üldögélve egy nagy szögnek a fejével nyomkodta el a hangyákat, s boldogan mondogatta: „Möggkupálom legyet.” Hát még amikor csirkét vágtak a cselédek! Rohantam be a szobába! Ha véletlenül mégis megláttam, ahogy eldobták elvágott nyakkal, véresen, és ott vonaglott a földön, valósággal rosszul lettem. Vagy ahogy csak úgy a konyha kövére vetették ki a tyúkok, csirkék belét, a macskák meg rácsaptak, szaggatták szét, húzkodták el mohón egymás elől! Enni se akartam ebédre abból a csirkéből.

Azt se bírtam nézni, mikor leszúrták a nyomorult cocát; még bent a házban is befogtam a fülem, ne halljam az utolsó hörgését, sivalkodását. A pörköléshez mégis kimentem, nagykendővel a vállamon, s megilletődötten bámultam a fényes szalmalángba, a hirtelen magasra csapó félelmetes lobogásba.

Ilyenkor mázsát is mindig hoztak valahonnan, hogy holta után lemérjék a disznót, és akkor már minket is lemértek, eleveneket, a család apraját-nagyját. Anyuska hosszú éveken át tartotta a maga 67 kilóját, de mi, gyerekek, ahogy nőttünk, egyre többet és többet nyomtunk.

Az öreg Bernáth Józsi bácsi járt hozzánk disznót ölteni, és mindenféle jókat csinálni, amiket csak egy ilyen tapasztalt, régi böllér tudott. Az öreglány testvére is vele jött, az is kitűnően értett a bélmosáshoz, kásafőzéshez, mert köleskásás hurka is volt, rizskásás is, német véres is. Ő abált meg minden hurkába és disznósajtkabába ezt-azt, ő adott nekünk egy-egy falatka kóstolót a boldogult disznó nyelvéből, füléből. Ő sütötte a zsírt az alsókonyhában, ahova egy-egy percre mi is mindig bekukkantottunk. Jó volt az a meleg zsírszag, de még jobb volt aztán odakint a friss téli levegő.

Alig vártuk a friss meleg tepertőt is. Borcsa néni kiszólt, mikor már szó lehetett a kóstolásról.

Fokhagymás és citromos kolbászt is töltött Bernáth Józsi bácsi, ez volt a legnagyobb látványosság a disznótorban. A húst nem húsdarálón darálta a kolbászba, hanem két késsel vagdosta villámgyorsan összevissza. „Nem csócsálom úgy össze, mint aki ledarálja” – mondta, és lesajnálta azokat, akik képesek újmódiasan készíteni a kolbásztölteléket.

Nekem a német véreshurka volt a kedvencem – aminek a töltelékébe apró szalonnadarabkákat és zsemlekockákat kevertek –, meg a savanyúmáj, a vesevelő. De a disznótoros leves csontos húsát is nagyon szerettem, az elmaradhatatlan ecetes tormával.

Bernáth Józsi bácsit hívtuk a káposzta eltevéshez is. Ez is nagy esemény volt. Ilyenkor ő már odahaza jól megmosta a lábát, de nálunk aztán megint, mikor már úgy elő volt készítve minden, hogy a taposásnak jött el az ideje. Hosszú sora volt annak. Először is megtisztították a szép nagy káposztafejeket a leveleiktől, külön rakták a legszebbeket, a hasábnak valókat. Összekészítették a sót, szemesborsot, babérlevelet, karikákra szelt birsalmát, talán még egyebet is. Józsi bácsi kettévágta a fejeket, kivágta a csumájukat, és vígan ropogtatta velünk együtt, míg csak bele nem untunk. A meséibe, régi történeteibe meg soha bele nem untunk volna, olyan jóízűen tudott mesikélni. Volt úgy, hogy Anyuskát meg minket ki is küldtek pár percre a konyhából, mert valami „ulyasfélét” mesélt, ami nem nekünk való volt. Apuska és Józsi bácsi csak úgy csapkod-

ták ilyenkor a tenyerüket-térdüket nevettükben, de mi hiába kíváncsiskodtunk. Anyuska meg rosszalotta is a dolgot.

Józsi bácsi a fejőszékre ült aztán, térde közé fogta a nagy káposztareszelőt, s a kisdézsába reszelte bele a finom szálakat. Végül vöröshagymával jól körüldörgölte belül a nagy káposztás-hordó belsejét, és egy tasak köménymagot is kért.

Ezután jött a lábmosás, két-három léből, kefével, háziszappannal. Néhol, úgy tudom, fehér fuszeklit is húztak a Józsi bácsi lábára, de nálunk én nem emlékszem ilyesmire.

A hordó aljára egy-két marék főtt kukoricaszem, arra egy sor jó vastag káposztaréteg, egy sor szorosan rakott egész fej, egy sor birsalma, miegymás, újra káposzta. Közben fáradhatatlanul táncolt a hordóban Józsi bácsi. Egy-egy pohárka bor még fürgébbé tette a lábait, pedig nem volt ám már fiatal! De ő derekasan bírta. A végén olyan magasra ért a káposzta, meg is kellett kapaszkodnia a stelázsiban, s időnként még a *csomoszolóval* is segítenie a tömörítésben.

Mikor tele lett a hordó, rásrófolta az oda való deszkákat. Most már érhetett a káposzta. Letakarták egy nagy fehér abrosszal az egészet, és mindennap srófoltak rajta annyit, amennyit lehetett. Levet eresztett, egyre többet, ahogy erjedt. Mindig le is kellett merni róla a fölösleget, s ezt mi inni is nagyon szerettük. Néhány hét múlva jónak ítéltetett aztán a hordó tartalma. A legközelebbi disznótoron belőle vették már ki a toros káposztának valót. De valahányszor felsrófolták és szedtek ki belőle, mindig újra lemosták tiszta vizes ronggyal a pimpótól. S erő kellett ám hozzá, nem is kevés, hogy újra lesrófolják!

Úgy emlékszem, egy-két hétig még a konyhában állt a káposztáshordó, aztán vitték le a pincébe, de a fehér abrosz ott is rajta maradt. Ott derengett még sokáig a lenti félhomályban.

Miféle más emlékezetes napok voltak még?

Talán Apuskáék egynapos pesti útjait említeném. Ezek is igen

jeles napnak számítottak a szemünkben. Ruházkodni mi jórészt Pestről ruházkodtunk, Szentmiklóson sokkal szegényesebb választék kínálkozott. Ha az országos vásárokat nem számítom, a Bauer Márton rőfös kereskedése volt sokáig az egyetlen, ahol ilyesmit árultak. Bauerből annyi volt a városban, hogy őt éppúgy csak Mártonnak hívtuk, ahogy a velünk szemben lakó Bauer ügyvédet Jakabnak. Agglegényként éldegélt Márton az előregedett, özvegy anyjával. Mikor én megfordultam néha a boltjukban, a mama már nemigen szolgált ki, de nagy türelemmel ragasztgatta a mintakönyvek lapjaira a szövetdarabokat, és írta oda tintával mindegyikhez, hány centi széles az anyag, s métere mennyibe kerül. Kínáltak finomabb szöveteket is, de olcsó ceiget is, meg kartont, sifont, selyem pargetet; derékaljnak piros csíkos, lábdun-nahuzatnak bordó, ruhabélésnek fekete anyagot, meg sok minden egyebet. Anyuskának is elküldték a mintakönyvüket, s nem hiába, mert Apuska kontót is nyitott Mártonnál, akárcsak a hússzékben Reisz Vilinél és a vegyesboltban Siskovicsnál, később Tolnainál. Elsején fizette ki mindig az előző havi vásárlást, illetve januárban csak másodikán.

Újév napján – ezt a régi babonát még tartotta Anyuska – valami vadonatújnak kellett lennie mindenkinek a testén, hogy el ne riasssa az egész évi szerencséjét. Mártonéktól hozatott mindnyájunknak egy-egy pár hosszú fekete harisnyát, azt húztuk fel ilyenkor, és hordtuk aztán később is, amíg csak tartott, mert ez volt a szokott viseletünk.

Később a két Reisz-bolt is kinyitott, a „nagy-Rájzék” és a „kis-Rájzék”, ahol szintén árultak ilyesmit, de mi többnyire még akkor is Mártonékhoz jártunk, noha ők jobban kiestek az útból.

A pesti boltok, igaz, még jobban kiestek, évente kétszer mégis elutaztak Apuskáék, hogy ott vegyék meg a szükséges holmi nagy részét. Megjegyzem, postán is hozattak Pestről ezt-azt. Gyakran böngésztük az újsághirdetéseket, meg az olyasféle nagy képes árjegyzékeket, mint a Párisi Nagy Áruházé. Ebben még olyan

bajuszkötőt is hirdettek, amire rá volt hímezve: FÉLRE BAJUSZ, CSÓKOT KAPSZ. Apuskának ez nem kellett, ott volt neki a régi jó bajuszkötője egy kis üvegtartóban. De Anyuska kinézte magának egyszer az Elvira nevű, 8287-es számú szolid pongyolát, amit egy kedvesen mosolygó, középkorú hölgyön mutattak be az árjegyzékben, és ez a nő mintha még hasonlított volna is őrá. Kíváncsian lestük, mikor megjött a csomag, hogy bontja ki Anyuska, és bizony megnyúlt egy kicsit a képe, mert az a sötét-szürke mintás szolid pongyola csak olyan jobb szakácsnénak való, közönséges pargetslafrok volt.

Nem is igen szerettek Apuskáék látatlanban vásárolni. Akadt viszont olyan cég – Székelyék például a Múzeum körúton –, ahonnan szívesen leküldtek három-négy pár megfelelő méretű cipőt is postán, hogy válasszunk belőle, a többit meg küldjük vissza. „*Leitersdorfer és Fia cs. és kir. udvari szállító*” meg még az emberét is leküldte Szentmiklósrá, hogy mértéket vegyen Apuskáról, mikor ő megírta, hogy ruhát akar csináltatni. Ugyanez a valaki aztán a félkész ruhát is lehozta próbálni. De még így se kerülhetett az a ruha túl sokba, hisz Apuska minden krajcárt meg nézett. Jól végiggondolta mindig, mit engedhet meg magának: mire telik és mire nem telik neki, a nagycsaládos állami hivatalnoknak.

Arra, úgy látszik, telt, hogy évente kétszer felruccanjon Pestre Anyuskával. Nem szórakozni, csak vásárolni. Nagyapa kocsisa, Lukács bácsi már korán reggel odaállt ilyenkor a házunk elé. Mi, gyerekek még javában aludtunk, de Apuskáék akkorra már megteáztak. A vastag bőrből való üres kufferokat még előző este előkészítették, ezek olyan alakúak voltak, mint a bábatáska, vagy a Krizsán úr borbélytáskája, csak sokkal nagyobbak. Lukács bácsi segített felrakni őket, aztán Apuskáék is gyorsan felszálltak, hogy elérjék a korai vonatot, s még aznap este haza is jöhessenek, mert szállodára se akartak költeni, se egyedül hagyni minket éjszakára. Anyuskának volt is egy rémtörténete a gödöllői rokonságról: szórakozni mentek este a szülők, otthagyták a gyerekeket a cselédlányra. Annak a gavallérja

meg beállított, és részeg fővel olyan ramazurit csapott: az ablakon ugráltak ki ijedtükben a gyerekek, hogy elbújjanak a kertben.

Ők – Apuskaék – mindig megjöttek, bár elég későn. De mi le nem feküdtünk volna, míg ki nem pakolják a szemünk láttára a sok drágaságot. Készruhát csak a fiúknak hoztak, a mi ruháinkat, lányokét, otthon varratták Matuka Etelkával vagy a Marosán-lányokkal. De télire mi is kaptunk kabátot, cipőt, kesztyűt, én még bársony főkötőt is. A fiúknak meleg *füllentyűs* sapka járt, ezt mi *pillentyűsnek* hívtuk. A tavaszi vásárláskor nagy karimájú, fehér szalmakalapok kerültek elő, nem a kufferokból, hanem külön nagy zacskókból, ahol nem nyomódhattak úgy össze. Matrózkalapnak mondták ezeket, széles sötétkék szalag díszítette őket. Az úricsaládok gyerekeinek nem illett akkoriban hajadonfőtt járniuk az utcán, se a lányoknak, se a fiúknak, és ezt mi be is tartottuk. Nyár végére megsárgultak bizony azok a szép fehér kalapok, karimájuk meg lelöttyedt, leereszkedett. Néha nem is fehéret, hanem sötétkéket vettek, vagy kétszínűt: fehér-sötétkéket.

Első este mindjárt feltettük persze az új kalapunkat, s nézegettük magunkat a tükörben, de kipróbáltunk minden mást is. Szegevény Anyuska alig várta, hogy abbahagyjuk, lefeküdjünk, és ő is aludni térhessen. Halálosan fáradt volt már ilyenkor, hiszen a pesti utazás, amire én oly áhítózza gondoltam, nem multság volt őneki, hanem egész napi lótás-futás, alkudozás. Abban az időben a pesti boltokban is alkudni kellett, ha nem is olyan keserves-keményen, mint a vidéki vásárokbán. Ráadásul őt az a kétszer majdnem kétórás vonatozás is megviselte. Émelygéssel, sőt hányingerrel küszködött, ahogy én is kutyául éreztem magam, mikor először ültettek vonatra gyerekkoromban. Ezért is tartózkodott ő, gondolom, a hosszabb utazásoktól.

Szomszédság

Kik voltak a szomszédaik? Búzákat már említette. Jakabékat is.

Na, várj csak! Jakabék, ahogy mondtam, szemben laktak. Anyuskáék hálósobájának az ablaka épp a kiskapujukra nézett. Odébb volt a kocsibejárat, de azt jóformán csak olyankor nyitották ki, mikor a télire való szenet, kokszt, tűzifát szállították nekik. A kiskapunak se volt nagy forgalma, kevés ügyfél járt hozzájuk. A vagyont az asszony hozta a házhoz, főleg abból élhettek. Jakabné se nagyon mutatkozott, őt se lehetett sokkal többet látni az utcán, mint Anyuskát. Weisz Aranka viszont naponta járt hozzájuk a kiskapun. Ez egy öregedő szegény árva zsidólány volt, foglalkozására *frizéernő*, de ebből aligha élhetett meg akkoriban Szentmiklóson. Talán így támogatták Jakabék mint hitsorsosukat: naponta igazított valamit az asszonynak a haján.

Jakabék mellett Szőnyegi Lacikáék laktak egy nádfedeles öreg házban. Furcsa szerzet volt Lacika, görbe lábú, kövér, alacsony agglegény, széles arcú, nagyfejű. Özvegy édesanyjával élt. Hentesboltot és -mesterséget hagyott rá az apja, de annak a boltnak az utcáról nem is volt bejárata. Csak úgy családiasan ballagtak be a vevők a tágas udvaron keresztül. Tőle hozattuk mi is a külső lánnyal a finom friss disznósajtot, meg a tejen sült pompás tepertőt. Mások is küldözgették hozzá a cselédjüket. Híre is kelt aztán, mikor a Baky Kálmánéké jött egyszer, hogy öt krajcárért kérjen zsírt, Lacika nagyon kicsúfolta:

– Nem lössz az sok? Fánkot süttök? Vendéget vártok?

Baky Kálmánéknak soha nem volt ugyanis annyi pénzük, hogy hízott disznót vegyenek, vágjanak télen, ahogy mi is csináltuk, és általában mindenki, aki saját maga nem hízlalt. De még év közben se mindig telt nekik egy kiló zsírra se, pedig az asszony is keresett, a szép Malatinszky Anna, aki a Felvidékről került oda Szentmiklóstra tanítónőnek, így ismerkedtek meg. Jöttek aztán a gyerekek sorra, nőtt a család. De nem is lehettek ők valami jó

gazdák, hogy ennyire nem állt meg náluk a pénz. Kálmán bácsi, igaz, iszogatott is, meg talán a kártyája se járt jól a kaszinóban, bár nagy pénzben ott sohase játszottak...

A csúfolódó Lacikát mi is ki-kicsúfoltuk a a háta mögött. Utánoztuk például, hogy szalajtotta a hentesinasát a kezük alól elszabadult disznó után:

– Ahun szalad, aaa!... Szaladj má utánna, teee... te rücskös pofájúú...

Még egy helyen mértek húst az utcánkban: bal oldali tőszomszédunknál, a Simon-kisasszonyoknál, akik nem tartották riválisuknak Lacikát, sőt olyan jóban voltak vele, hogy napjában többször is *áttettyegtek* hozzá kétfelé billegő fura járásukkal, kiterjedt farukat és mellüket lötyögtetve. Ők nem rontották egymás boltját, hiszen a kisasszonyok mint hithű zsidók disznót nem vágtak, semmiféle disznóságot nem árultak.

Bauerek voltak igazából ők is, mint Jakab ügyvédék, de nem az Éliás-, hanem a jóval szegényebb Simon-Bauerek közül valók. Két testvér, két vénlány: Hermina és Zsuzsika. Orrából beszélt mind a kettő, mintha örökké náthásak volnának. Engem is Bariskának hívtak. Apjuk is mészáros lehetett, de korán meghalt, tőle örökölték el a foglalkozását a régi házzal, a szűk boltbejárat-tal, a nádtetős, kerek jégveremmel.

Volt egy Lajos nevű testvérük is, az Pesten nyitott cukrosboltot. Vagy bonbongyárban dolgozott? Nem is tudom. Mindenesetre hozott nekik néha az ilyen pesti finomságokból. Hermina átjött akkor, s minket is meglepett egy kis zacskónyival. Azt remélte tán, hogy maga felé hajlítja Anyuska szívét, s tőle is hozat húst ezután, mert csakugyan elég furcsa volt, hogy őtőle, a szomszédtól egy dekát se vettünk soha. Az lehetett az oka, hogy Reisz Viliék maguk taglózták le, nyúzták meg, darabolták fel a borjúkat, marhákat – disznót ők se vágtak, birkát viszont igen –, és mivel sok vevő járt hozzájuk, mindig friss portékával szolgáltak. Hermináék meg mit tehettek, beraktak egy-egy nyúzott birkát, borjút, meg egy fél marhát a jégverembe – felet csak,

mert még az is sok volt ilyen forgalom mellett –, azt méregették el apródonként.

Búz Gyula bácsi hozzájuk járt, méghozzá személyesen, mert szerette ő maga kiválogatni a legszebb darabokat, közben pedig szépeket mondani az akkor még nem is olyan öreg, csak nehezen járó, rettentő kövér, puha Herminának. Aki hamarosan egyedül is maradt, mert Zsuzsika férjhez ment az Epres utcába, egy Holzer nevű ottani kis boltoshoz.

Azt még nem is mondtam, hogy Hermina egy halom maceszt is küldött nekünk minden évben, zsidó húsvétkor, hófehér nagy szalvétába kötve. Mi ezt laskának hívtuk, és vígan ropogtattuk a törékeny, kerek lapokat, de mikor legközelebb elmentünk a Hermina boltja előtt, megint csak befogtuk az orrunkat. A gyerekek, te is tudod, milyen kegyetlenek tudnak lenni, azok voltunk mi is. Kitaláltuk, hogy a Hermina boltja bűdös: amíg elfutunk előtte, vissza kell tartanunk a lélegzetünket. Csakhogy mi még az orrunkat is befogtuk, holott erre igazán semmi okunk nem volt, neki meg nagyon fájhatott, hogy tüntetőleg mutattuk ki mások előtt – meg előtte is – az undorunkat.

Tudja, mi az érdekes? Az orrunkat mi már nem fogtuk be, de a lélegzetünket gyerekkorunkban – húsz-harminc évvel később – mi éppígy viszatartottuk, mikor elmentünk Hermináék előtt. Még akkor is, amikor bezárt a bolt, nem is mértek már benne bűst. Hogy öröklődhet az ilyesmi?

Hát... gyerekről gyerekre. Bertusról Sándorkára és Imrére, róluk énram, énrólam Zoltira, Lencire, róluk meg tirátok, de úgy, hogy erre ti már nem is emlékezhetek.

Nem is emlékszem. Fogalmam sincsen, hogy ragadt rám, de az biztos, hogy semmi bűdöset nem érezhettem előttiük, hisz egyetlen lélegzetet se vettem soha. Ahogy a testvéreim se.

És ahogy mi se. Látod, ezen már én is gondolkoztam. Elég

volt, hogy egyszer – egyetlenegyszer! – rossz szagot érezzen valamelyik gyerek Hermináék előtt, és attól fogva ők voltak a büdösök. Megföllebbezhetetlenül. Pedig magam is láttam a kerítésük résein át, hogy húzták és hordták vödörszám a gémeskútjuk vizét, hogy mindent felmossanak, lemossanak, tisztába tegyenek. De a nyári nagy kánikulák idején lehet-e egy hússzéknek ibolyaillata?

Hermináék tebát tőszomszédok voltak. Utánuk kik következtek?

Hát Búzék! Őket is szomszédnak mondtam, de ezt úgy értsd, hogy kettőnk között ott mérték a húst Hermináék. Még így is csak egy ugrás volt innen oda, onnan ide, nekem napközben Poszához, Búz Gyula bácsinak esténként mihozzánk.

Ők később költöztek oda az Iskola utcába, mint mi. Ötéves múltam, mikor felépült a házuk, a város egyik legtágasabb, legszébb lakóháza, egy ehhez képest szűk telken. Terméskövet utánzó színes műkőlapokkal rakták ki körül az alját, s a piactér felőli végén még egy szürke kőből készült nagy műagave is ott díszelgett a lépcsőfeljáró mellett. Ott kellett felmenni Gyula bácsi közjegyzői irodájába, pontosabban annak a várószobájába. Baráth Eleknek, az írnoknak külön irodája volt, s mozaikpadlós, üvegezett gang vezetett a belső szobák: az ebédlő, a szép nagy szalon és a háló felé, ahol Búzné nem az urával, hanem Poszával aludt éjszakánként a kettős ágyban, Gyula bácsi meg a saját hálójában.

Mindenütt csillárok, tapéta, fényes parkett, hatalmas ablakok, sötétbordó rolók, és nem kályhák, hanem fűtőtestek, amik a mindenkesetű fűtötte közös kazánból kapták a meleget. A szalonban egy nagy fekete zongora állt, nekem is megengedték néha, hogy pötyögtessek rajta. Mindez főleg az asszony pénzéből telt ki, Gyula bácsi mégis fel-felhányta neki: „A tő apád még szatyíngot árút*”. Amire az volt a válasz: „És a bajszos vén Búz Mári? Az talán különb vót nála?”

* gatyamadzagot árult

Gyula bácsi török eredetűnek mondta a Búz nevet. Buda várának és az egész hódoltsági területnek a visszafoglalása után szerte nagyon sok török ittmaradt, kikeresztelkedett. Akkoriban őket hívták újmagyaroknak, nem a cigányokat.

Posza – igazi nevén Rózsika – egyidős volt velem, egy szem testvére, Ákos pedig Imre bátyámmal. Nem szerettem ezt az Ákost, de ő se engem. Korához képest alacsony, sovány és gyöngé fiú volt, vettek is valami villamos készüléket az apjáék, hogy azzal erősítsék. Ezt mi is kipróbáltuk, először el is kaptuk a kezünket, olyan furcsán rázott, de mikor már kezdtük megszokni, akkor se éreztük, hogy erősödnénk tőle. Gondolom, Ákos se. De szekírozni nagyon tudta azért Poszát, meg engem is. Annál dühösebb voltam, mikor Búz néni azzal bosszantott: én titokban megcsókoltam egyszer Ákost a szekrény mögött. Utáltam! Jött néha a bábaasszony, hogy beöntést adjon neki. Ettől is undorodtam, pedig nem is igen tudtam, mit jelent.

Hanem Posza! Vele az első perctől fogva egymásba szerettünk. Ő is ugyanolyan társtalan volt a maga családjában, mint én az enyémben. És milyen szépnek láttam a fürtös fekete hajával, ragyogó fekete szemével! Úgy gondoltam: ő szebb, mint én, pedig én se vagyok csúnya. És hogy értettük egymás szavát, gondolatát! Volt már kívül beszélgetnem végre, nem buta babákkal, akik egy szót se értenek, hanem élő-eleven, igazi barátnővel. Mondtuk, mondtuk egymásnak a magunkét, órák hosszat se untuk el. Összszebújtunk, susogtunk, meséltünk, mosolyogtunk, nevettünk, kacagtunk, sőt röhögünk; ez is dühítette Ákost, milyen jókat mulatunk, de vele nem osztjuk meg a jókedvünket. Még mit nem! Amit mi megbeszéltünk, az csak ránk tartozott. Olyan volt ez csakugyan, mint a szerelem: minden percet sajnáltunk, amit nem tölthettünk együtt. Őt nem szívesen eresztették el hazulról, de én őhözájuk bármikor elkéredzkedhettem, csak ebédidőben nem, meg amikor már esteledni kezdett. Haza is még világosan kellett érnem.

A Hermináékkal ellentétes – a piactér felőli – oldalon Búzek az úri kaszinóval voltak szomszédosak. Ezt magas – és széles és ned-

ves – téglafal övezte, nem lehetett belátni egyik oldalról se. Poszával mi mégis beláttunk, mert a közjegyzői iroda várójába vivő lépcső mellől fel tudtunk kapaszkodni a kőfal tetejébe. A túloldalon egy nagy bálványfa állt, annak a lombja félig-meddig eltakart, így nyugodtan nézelődhettünk. Vigyáztunk persze, hogy csöndben maradjunk, észre ne vegyenek. Ódivatú, magas, keskeny ablakai voltak a háznak, látszott, hogy lakott benne valaki, mielőtt ideköltözött a kaszinó. Lehet, hogy éjszaka visszajár? Mert olyan titokzatos volt nekünk ez az egész – az átláthatatlan vastag kőfalakkal –, mint egy kísértet-tanya.

A házba nem láthattunk be, hogy verik az urak a blattot*, böngészik az újságokat, biliárdoznak vagy beszélgetnek, szidják vagy dicsérik a feleségüket, már ahogy ezt egymás közt szokták a férfiak. De jó időben kint az udvaron is mindig voltak néhányan, és szenvedélyesen kugliztak. Minket is el-elkapott a szenvedély fent a leshelyünkön. Feszülten figyeltük, hogy gurigatja a golyót Halasi Miklós bácsi, vagy Bernáth Miska, az újdonsült – s állítólag még úgy nélküli – ügyvéd, Asztalos szolgabíró (aki nemrég építtetett az Epres utcán egy zsidó templom forma házat, vörös tégladíszekkel), egypár ismeretlen fiatalember, meg a kedvencünk, Bernáth Pali. – Miska öccse –, a patikus. Ő úrias ruhákban járt, nyakkendősen, pantallósan, és nem csizmában, mint a kisvárosi urak közül jó néhányan. De mutatós ember is volt angolosra nyírt, szép tömött, fekete bajuszával, nekünk ez tetszett rajta a legjobban. Titokban neki drukkoltunk ott, a fal tetején, és bűvös igéket suttogva próbáltuk rosszfélé téríteni a többiek dobását, s jófélé az övét. „Bizsöre, bizsöre, rossz mándli!” – suttogtuk mindig újra, hogy úgy szolgáljon – vagy ne szolgáljon – nekik a szerencse, ahogy mi szeretnénk. A játék végét, sajnos, ritkán várhattuk meg, mert Búz néni egy idő múltán már keresett minket. „Hun vagytok, gyerökök? Gyertök uzsonnázni!” – ilyesmiket kiabált utánunk, hogy előkerítsen.

** csapkodják a kártyalapokat*

A piactér felé menet ezután már a sarki patika következett. De nem a Bernáth Palié, hanem a Nádor-patika. A szemközti sarkon meg a Tolnai boltja, ahova az Iskola utca felől is be lehetett jutni, az udvari kapun. Ott minden kapható volt, ceruza, radír, toll, tinta, kék bekötő papír és sok más iskolai holmi, hiszen az elemibe igyekvő gyerekek nagy része itt ment el minden reggel.

A Tolnai-udvar mögött terpeszkedő nagy iskolaépületnek a Vasút utcai szárnya volt a fiú-, az Iskola utcai meg a lányiskola, a lányudvarral. A lányudvar kerítésébe építették bele azt a jóvizű rángatós kutat, amit már többször említettem. Volt ennek kívül is egy csapja, hogy onnan hordhassa a nép az ivóvizet, meg belül is egy, az iskolásoknak, akik nemcsak szomjukban tódultak oda a tízpercekben, hanem szórakozásból is. Azokat a gyerekeket is odavitték, akiknek betört az orra, vagy akik elestek és megsebeztek magukat, ott mosták ki őket a vérből. De én ezt látni se szerettem.

A piactértől kifelé menet meddig tartott még az Iskola utca?

Nem sokáig. A mi oldalunkon az utánunk következő ház volt az utolsó. Ott Bakule, később Lovászy járásbíróék laktak. Ha elkanyarodtunk mellettük kétszer jobbra, akkor jutottunk a mi alsóházunk mögötti utcába, ahol viszont a zsidó sakterékkal voltunk szomszédosak. A sakter töltötte be a kántori tiszteket is. Délutánonként föl-alá járkálva gyakorolta a templomi énekeket, szépen zengő hangja hozzánk is áthallatszott. A kóser vágásokat inkább reggel végezte, vagy délelőtt. A padlásfelfjáróról jól átlátunk hozzájuk, vagy akár a lenti telideszka kerítés hasadékein keresztül. Láttuk is sokszor, hogy hozták a hithű zsidók a levágásra szánt libát és egyéb baromfit. Azt a helyet, ahol rituálisan elcsurgatta a vérüket a sakter, szerencsére az ő udvarukon belül is eltakarta egy külön deszkapalánk. Csakhogy a palánk tövében mégiscsak ott vöröslött valami. Én ha átlestem hozzájuk, lehetőleg másfelé néztem, de még így is meg-megborzongattak a lelki

sze-meim előtt felderengő véres látomások. Mindig újra visszatért az a rossz álmom, hogy kígyók másznak felém, sok-sok kígyó, egyetlen csomóban, mint egy élő-mozgó venyigeköteg, jaj, mindjárt elérnek, s mellettük vérrel van teli egy nagy teknő...

Valami titokzatosság biztos, hogy körülengte a mi naiv gyereklelkünkben a zsidó szokásokat, hagyományokat. Leginkább a fantáziánkkal is élénken kiszínezett saktermesterséget, de még a zsinagóga piros-fehér téglával kirakott, különös alakú épületét is. Ez ugyanennek a kis utcának a túlsó oldalán állt, szemben a sakterházsal. A katolikus templomba református létünkre be-bekukcsáltunk, de a zsidó templomba nem lehetett még lopva se belesni. Nagyon izgatta hát a képzeletünket, micsoda titkok rejtőzhetnek ott.

A sakternét viszont nemegyszer meglestük. Láttuk, hogy számost hoz ki az udvaruk gyepére, leül és újságot olvas. Ebben aztán nem volt semmi titokzatosság. Csak bennünk egy jámbor kis ámulat: hiszen ez úgy ül ott, és úgy olvas, mint bárki más!

Iskola

Mikor vitték először iskolába?

Előbb megtanultam írni-olvasni. Magamtól is, meg Bertus is tanított aztán. Eleinte csak úgy kérdezgettem, hogy ez milyen betű, az milyen betű, és egyszer csak azt vették észre, hogy mindent kiolvasok, de főleg az újságok nagybetűs címeit. Akkor bízott Apuska Bertusra, tanítson meg írni is, ne kelljen első osztályba járnom, egy évvel tovább maradhassak otthon. Hát az írás, az már nehezebben ment, de azért azzal is elboldogultam, bár rosszul fogtam – később is, egész életemben – a ceruzát, a tollat. Bertus, aki csak tizenhat éves volt akkor, erre már nem figyelt, hogy rendesen fogassa velem. Papírra írtam, mindjárt füzetbe; palatáblám, palavesszőm sose volt, csak majd Zoltinak, mikor ő ment elsőbe.

Én mindjárt másodikba mentem. Saját meséskönyvem is volt már akkor, karácsonyra kaptam, és buzgón betűzgettem, mert a nagyokat ritkán tudtam rávenni, hogy mellém üljenek és felolvasanak. A betűket, mondom, már ismertem, de egy-egy szokatlan szóval bizony nehezen birkóztam meg. „Ismét” – Ilyen szót én még sohase hallottam. Azt, hogy „mindön”, azt igen, de miért írják ilyen parasztosan? És miért találkozom vele ott, ahol semmi helye és értelme? Bertus magyarázta meg aztán, hogy az nem „mindön”, hanem „midön”, és olyasmit jelent, hogy „amikor”...

A következő szeptemberben – vagy még augusztus végén? – elvittek aztán felvételt. Akkor láttam először iskolai tantermet. Ott ültem egy szál egyedül a festetlen, piszkos, szürkére vénült puhafa padok egyikében, az első sorban. Még nem jöttek be a vizsgáztatók, és én főleg azokat a lyukakat néztem, amikbe a furcsa alakú, kiönthetetlen tintásüvegeket kellett aztán betennünk. De most még üresek voltak a lyukak, azt se tudtam, mire valók, csak azt próbálgattam, hány ujjam fér beléjük egyszerre. Addig-addig, hogy beléptek a bizottság tagjai:

Tóth Laci bácsi, az akkori igazgató, az öreg Györe Dániel kántor úr, Béládyné, a leendő tanítónőm, szép kékszemű, fekete hajú fiatalasszony, és még az iskolaszék részéről valaki.

Az írás-olvasás jól ment. Meg is dicsérték. Csakhogy még hátra volt a számtan és a vallás. – Mennyi egy tucát? No, gondoltam, ez igazán könnyű kérdés. Rá is vágtam mindjárt:

– Harminckettő.

Nem értettem, miért mosolyognak olyan furcsán. Hiszen számtalanszor hallottam odahaza: híja van a tucát kártyának, csak harminc van meg, keressük meg gyorsan a hiányzó kettőt, mert addig nem tudunk játszani...

Tóth Laci bácsi megmagyarázta, hogy másféle tucát is létezik. Kérdezett még olyanokat, mennyi három meg kettő, nyolcból három, aztán a *vallás* következett. Azt a vörös képű, bor- és bagószagú öreg Györe kántor úr tanította akkor az elemiben a református gyerekeknek. Ő volt hát hivatta, hogy próbára tegyen. Ünnepeles hangon tette fel a kérdést:

– Tudod-e, kislányom, az Úri imádságot?

Megszeppeitem. Én csak az esti imádságot tudtam, hogy „Én Istenem, jó Istenem...” meg a Miatyánkot. Ezt be is vallottam, halk, ijedt hangon, mert mi lesz, ha vallásból megbukok?

Elnéző mosoly volt megint a válasz. Kiderült, hogy ha a tucát kétféle is, a Miatyánk és az Úri imádság ugyanaz. Elrebegetem – még mindig egy kicsit ijedten – egészen az Ámenig, aztán már úgy léptem ki a bizottság nyomában az udvarra, mint a kunszentmiklósi állami „ellemi” népiskola második osztályos tanulója.

Világosbarna vászon iskolatáskát vettek nekem Tolnainál – akit Anyuska még Tüchnernek mondott –, vékony viaszosvászonnal szegettet. Kaptam írófüzetet, számtanfüzetet, ceruzát, radírt – tollat, tintát csak később, azzal csak a második félévtől írtunk. Másodikos olvasókönyvet is kaptam, az volt a címe: *Pista és Juliska*, és így kezdődött: „Vasárnap volt. Kovácsék egy órácskával tovább aludtak.”

Hát az iskolában egészen más világba csöppentem, mint amit

eddig ismertem. Eleinte még elkísért az egyik cselédlány, hogy nyolc óra előtt öt percre biztos odaérjek. Csak Hermináék előtt kellett elmenünk, aztán rézsút át az utca másik oldalára, ahol egy szabálytalan alakú kiszögellése volt az Iskola utcának, egy darabka zöld gyep, amit libalegelőnek használtak a Simon-kisasszo-nyok. A „székből” – vagyis a boltból – jól szemmel lehetett tartani a libákat. Ezek aztán cserélődtek, mert egy idő múltán tömésre fogták őket, legyen elég eladó libaszőr a hithű zsidóknak, akik csak azzal sütöttek-főztek.

Az iskolakút és az iskolaépület közötti kapun kellett bemennem az iskolaudvarba, onnan az osztályunkba. Akkor már teli volt a terem karton- vagy pargetruhas, kékfestő-kötős kis parasztlányokkal. Egyik-másiknak cipőmadzagot fontak a hajába, ki ne bomoljon, vagy gyűrött, piszkos nemzetiszín szalagot. Másoknak körfésűvel fogták hátra a haját.

Hiába mondogatta Anyuska, hogy vigyázzak, ne hajoljak közel az osztálytársaimhoz, mert még *bősát* kapok tőlük, nem tudtam megállni, hogy ne nézegessem apró kincseiket, azokat a préselt, színes képeket, amiket ők a rúdalakú, olcsó pótkávés csomagokban találtak. A Franck-kávés háncsdobozban ugyanis, amit Anyuska szokott hozatni, hiába kerestem volna ilyeneket. Ószinte irigységgel jártattam hát a szemem a fényes kis képecskék szárnyas angyalain, pirospecsétes levelet tartó fehér galambjain, madarakon és négylábú állatokon – még ős-állatokon is –, meg a sokféle tarka virágon, rózsán, tulipánon, árvácskán, szegfűn, fehérliliomon. A kis fekete pöttyök se zavartak, amiket a legyek hagytak rajtuk.

Nekem akkor még sejtelmem se volt, mennyi légy tudja meglepni a parasztportákat, ahol tehenet, disznót és egyéb jószágot tartanak, és csak úgy a trágyadombra hányják ki a ganét. Hogy feketéllik a légytől egy-egy parasztkonyha, ahol azt a tejet is elszűrik, amit hozzánk hordanak! Haragudtam érte, miért nem engedi Anyuska reggelinél egy kis forralatlannal hűteni a frissen forralt tejet, miért kell mind a tejeslábosba töltenie, az utolsó csöppig felforralnia. Később aztán ezt is megértettem. Meg azt is,

hogy miért nyomogatta ő mindig azt a *zacherlines* kis csőrös bádogtartályt, amivel valami sárga port lövellt az ablaküvegre, az ott mászkáló legyekre, s azok vagy lefordultak tőle az ablakpárkányra, vagy ott dermedtek meg az üvegen. Ezért is kellett olyan gyakran pucolni az ablakokat.

Mondom, engem nem zavartak még akkor az apró légypiszkok, attól még gyönyörűnek láttam az osztálytársaim csiricsáré kis képeit. A nefelejcskoszorút, amelyben két szép kéz kulcsolódik egymásba. Az aranykontúros tündéreket, sellőket, szíveket. És azt is milyen boldogan láttam, hogy a tenyeremre tett *élőpapír* a lehetemtől – talán a kezem melegétől is – megmozdul, kunkorodni kezd! Hogyne hajoltam volna közel századszor is az ilyesmiket mutogató lányokhoz, s hogyne kezdtem volna aztán egy nap vakargatni a fejem.

Anyuska mindig érzette, mi bajom, hiszen ő fésült meg minden áldott reggel, nemcsak ritkás fogú fésűvel, hanem sűrűvel is, hogy megszabadítson a fejemre szálló, hajamba ragadó szentmiklósi portól. Hát most nemcsak attól szabadított meg. Mozgott is valami a por között a fésű fogain.

Most már ahányszor csak végighúzta a hajamon a sűrűfésűt, mindig újra megnézte. Aztán a hajamat is.

– Még az a szerencse – sóhajtotta –, hogy *serke* nincs benne!

Én nem tudtam, mi az a serke, de ő megmagyarázta:

– Az a tetűnek a tojása. Úgy rá tud tapadni a hajad szálára, hogy a szappan se viszi le. Csak a petróleum.

Én a szappanos hajmosást is utáltam. Üvöltöttem, hogy csípi a szemem. Ettől fogva csakugyan jobban vigyáztam, tetűt ne fogjak. Sokszor eszembe jutott, amit Apuska mondott: „Tudod-e, Mariska, melyik a leghűségesebb háziállat?” Én a kutyára szavaztam, de ő csak nevetett: „Dehogysis! A tetű! Nincs az a kutya, amelyik úgy tudna ragaszkodni hozzád.”

Mire emlékszik még az iskolából?

Berta bácsi volt az iskolaszolga. Testes, vállas, fekete ember. Télen ő már reggel hét óra tájt begyűjtött minden osztályterem vaskályhájába, a mienkbe is, de nyolc óra előtt még egyszer bejött, hogy megpiszkálja, s az alsó ajtaját is lezárja. Hirtelen csönd lett, amikor belépett, de aztán újrakezdődött a nyüzsgés, tolongás, lökdösődés, csiripelés arra a néhány percre, amíg sietősen végigjárt minden osztályt, mielőtt meghúzta az iskolacsengőt.

Ez a nagy rézcsengő ott lógott szolgálati lakásának az ajtaja mellett a falon. A tízpercek végén sokszor figyeltük, hogy megy oda és rántja meg egy határozott, erős mozdulattal. De ilyenkor reggel bent a tanteremben vártuk a csengetést, és utána Béládynét, a szép, fiatal tanítónénit. Abban a pillanatban, hogy belépett, hátratett kézzel kellett mindenkinek a helyén ülnie, de már fel is ugrania, hogy kórusban mondja az egész osztály a neki szóló rövid köszöntést: „Is-ten hoz-ta!” Aztán a tanulás előtti kö-zös imádság következett, és nekem nagyon kínos volt eleinte, hogy csak hápogtam, mert a többiek már tavalyról ismerték az ima szövegét, de én még nem. Újonnan kellett megtanulnom mindent: hogy kell fognom a *grétát* – mert ők így hívták –, hogy kell tisztára törülnöm a spongyával a háromlábú nagy fekete táblát, ellátnom a hetesi teendőket, mikor rám került a sor, és így tovább.

Eleitől fogva én ültem az első padban az első helyen, mint az egyetlen úri kislány az osztályban. Igazából a legkisebb termetűeknek kellett volna elöl ülniük, s a legnagyobbaknak hátul, én pedig igazán nem voltam kicsi. De a „jobb” lányoknak mindennütt, minden osztályban elöl volt a helyük. Jött néha panaszra egyik-másik anya: „Minek ül az én lányom a zutósó padba, mikö má tud óvasni, írni is, nem ulyan rossz tanuló jaz!”

Őket azzal vigasztalta Béládyné, hogy csak azért ül a lányuk hátul, mert ilyen szép nagyra nőtt, nem takarhatja el a táblát a többiek elől. Nem tudom, hogy én mennyire előztem a mögöttem ülőknek, de csakugyan voltak nálam is nagyobb lányok, főleg olyanok, akiket kifogtak tavasszal az iskolából, elvittek liba-, disznó- vagy birkapásztornak, s emiatt nem kaptak bizonyítványt: egy

évvel lemaradtak. Meg az is igaz, hogy nekem semmi kedvem se lett volna koszos, tetves lányok közé ülni, akiknek még a mosdatlan szaga is meg-megcsapta az orromat. Nem sok ilyen volt, de volt.

Mellettem egy iparoslány ült az első padban, Sperl Boriska. Halványpiros arca mint a rózsaszírom. Mellette egy még csinosabb kislány – Büchler Mariska, ha jól emlékszem a nevére –, sötétszőke, selymes, bodri haja volt és kék szeme. Verejték gyönyözött mindig a homlokán, és ez nekem nagyon imponált. Ötödikig jártunk együtt, de mikor én polgáriba mentem, szem elől tévesztettem. Meghalt fiatalon – ha jól tudom –, a felnőttkort már nem érte meg.

Béládynéhoz bejött néha az ura, ott csókolta meg a szemünk láttára, aztán – félig háttal nekünk – a fejüket is összedugták, nevetgéltek, suttogtak, mi meg csak néztük, hogy enyelegnek. Én Anyuskára gondoltam, milyen szemérmesen szokott elhúzódni, mikor Apuska néha megöleli. De tetszett azért, hogy ők ilyen szerelmesek, csak az volt furcsa, mikor megint olyan szigorú tanító-néni lett Béládynéből, fogta a nádpálcát, és osztogatta a kör-mösöket, tenyereseket, fenekeseket. Mindig volt egy kijelölt vigyázó az osztályban, az írta fel a fekete táblára két oszlopban – míg ő be nem jött –, hogy kik a *Jók*, és kik a *Roszak*. No de ő csak azokat verte meg, akiket saját maga talált rossznak. Engem sohase, bár nem is lett volna miért. Csak hát mivel ott ültem az első padban, közelről láttam, hallottam, hogy csattognak a fenekesek, s nekem ez is nagyon rosszul esett. Csattogott bizony a nádpálca, mert bugyit akkoriban még kevés kislány hordott, s ahogy odafeküdtek hasmánt a dobogó szélére, s Béládyné felhajtotta a szoknyájukat, a meztelen feneküket érték a csapások. Mégse sokan sírtak emiatt, a sírás nagyobb szégyennek számított, mint maga a fenekes.

Béládyné férje hamar meghalt aztán, már nem is tudom, miben. Ott volt a sírkövén – üveg alatt – a fényképe, sokszor elnéztem, mikor kint jártam a temetőben. Az ura halála után az asszony már nem szerepelt műkedvelő előadásokon, pedig azok-

nak sokáig ő volt a sztárja. Jól tudott énekelni is. Másodszor is férjhez ment aztán, egy vasúti tisztviselőhöz. Hatvanéves korában villamos alá került Pesten, ennyit tudok még róla.

No de akkor még, ott az osztályban, mindez a jövő titka volt. Be-bejött az ura, szerelmesen összebújtak, nevettek, susogtak – és ki gondolt volna a halálra?

A tízpercekben vígan ugráltunk, zajongtunk. Inni az osztályban is lehetett: Berta bácsi mindenhová bekészített egy vödör vizet, valami festetlen hokedlifélére, a fal mellé. Ott állt egy bádög-bögre is, azt bárki használhatta. Csak én nem: Anyuska nekem egyszer s mindenkorra szigorúan megtiltotta, hogy ebből a bögréből igyak. Voltak bizony pállott szájú lányok az osztályban, de egyéb betegségeket is elkaphattam volna.

Csak az iskolakútból volt szabad innom, ott viszont mindig nagy tülekedés folyt: ki fér oda a sok gyerek közül, hogy alátartsa a markát és *virityeljen* egy jót. De olyanok is akadtak – főleg fiúk –, akik ivás helyett visongva fröcskölték egymást, meg minket is, ártatlan várakozókat. Sebesülteket is hoztak néha, ahogy már mondtam, kinek a térdé vérzett, kinek a könyöke, kinek az orra, vagy a kiesett fogának a helye. Volt, aki úgy visított, mint egy kismalac, hogy jobban sajnálják. A többiek aztán szépen kimosdatták.

Béládyné meddig tanította?

Csak egy évig. Harmadikban Bankós Izidóra jött, Bankós Károly bácsinak, Petőfi Sándor szentmiklósi jóbarátjának a lánya. Vagy mondjuk inkább úgy, hogy az egyik lánya, mert voltak vagy hatan, meg még egy fiú is, ha nem tévedek.

Az én gyerekkoromban még Bankós bácsi is élt. Sokszor találkoztam vele. El-elgondoltam: Petőfi is élhetne még, de talán jobb, hogy nem él, mert akkor őrá is úgy néznénk, mint Bankós bácsira. Nagyon fura kis alak volt az öreg. Fiatalkorában biztos, hogy nagyon jóban voltak Petőfivel, hiszen az ővele tudatta legeslegelőször 1848 tavaszán, miután kitört a szabadság, hogy

nálunk, a Kiskunságban akar képviselő lenni. Szó szerint így írta, pontosan emlékszem, mert nyomtatásban olvastam: *„Leszesz olyan szíves, úgy-e barátom, hogy azonnal megírod, hol fog Kún-Szent-Miklós választani, helyben-e vagy máshol? remélem, ti meg fogtok választani, s ha megválasztotok, úgy hiszem, nem vallotok szégyent velem.”*

Nem Károly bácsin múlt aztán, hogy Petőfiből nem lett képviselő, de ezekről a nagy időkről ő nekünk nem beszélt, csak a szlavóniai emlékeiről, mikor oda küldték ki földmérőnek mint matematika tanárt. Az én időmben már tanítani se tanított. Örökké az utcán téblábolt, csoszogott a rossz lábaival, és meg-megszívta közben a hosszúszerű pipáját, tömködté az ujjával, igazgatta benne a dohányt, s elkapott, ha tudott egy-egy járókelőt. Annak aztán jaj volt, mert mondta, mondta neki a magáét, végtelenül vontatottan, mégis megállíthatatlanul. Elkapott minket is, gyerekeket, még savanyú cukorral is megkínált a kis celluloid dobozából, vagy nem is kínált, hanem kivett egy-egy szemet a rút fekete ujjával, és belenyomta a szánkba, mi meg alig vártuk, hogy kiköphessük, mert nemcsak undorító volt, hanem bűdös is a dohányszagtól. Károly bácsi is illatozott szegény, mosdatlanságában teljesen elszurtosodott. Irtóztunk és rettegtünk tőle; ha megláttuk, messzire elkerültük. De nem mindig vettük észre idejében. Ezért is mondom: borzasztó volt arra gondolnom, hogy Petőfi is ilyen lehetne.

Hány éves lehetett?

Nyolcvanegynéhány. Annyi lett volna akkoriban Petőfi is.

Csakugyan, 1903-ban töltötte volna be a nyolcvanát.

Hát Bankos bácsi be is töltötte. Volt egy fiatal rokonuk, Jancsó Margit, az mesélte viccesen Bertusnak, de én is hallottam: „Képzeld, Bercikém, bemegyek reggel a Károly bácsi szobájába, hát ott

áll a mosdóállvány előtt...” Itt hatásos szünetet tartott, Bertus meg is kérdezte:

„Csak nem mosdott?” Mire Margit nagyot nevetett: Jaj, dehogyis! Csak állt... és nem csinált semmit.”

Csúfolta az öreget más is. A Bakéron* túl lakott a családjával, balra az első házban. Nagy kertjük volt, s ezeknek a jó földű Bakér-menti kerteknek a mélyebb részeit gyakran fölverte a víz. Ilyenkor azt kérdezték tőle: „Károly bácsi, mikor ereszti már ki a kertjéből a vizet?” Bohócot csináltak belőle. De a lányát, Izidórát, mi gyerekek szerettük. Lila-fehér mintás, csipkegalléros, fodros ruhában járt, nagyon finom jelenség volt. Egy kicsit finomkodva is beszélt. Fekete haját művészien sütötte: elől egy hullám mindig szépen rálapult a homlokára. Alig akartuk elhinni, hogy csakugyan a Bankós bácsi lánya.

Ő is csak egy évig tanított. A negyedikben már Szigethy Margit osztálya lettünk. Öreglány volt ő is, keskeny vállú, szikár hajadon. Vékony aranyláncon lógott a nyakában az órája, s a keskeny szája nekem annyira tetszett, hogy én is mindig beharaptam a magamét, hátha akkor jobban hasonlítok hozzá. Az otthoni fehér csipkefüggöny egyik szárnyába is beburkolóztam, úgy néztem magam a tükörben, és azt képzeltem: most olyan szép vagyok, mint ő. Ők egyébként – Szigethyék – Magay-nagyapám hajdani házában laktak, mindjárt a járásbíróság mellett. Apuska és testvérei ott nőttek fel. Mikor Magay Béla bácsi megérkezett hozzánk néhány fiával *betelni*, ahogy Apuska mondta bosszúsan és megvetően, első útjuk mindig oda vezetett, Béla bácsi gyerekkori emlékeinek a színterére. De azt sohase mertem megkérdezni tőle: emlékszik-e, mikor Magay-nagyapa kikergette a kiskapun hites feleségét, Aczél Teré-

* *Igazából Bak-ér, de Szentmiklóson így mondták: Bakérban, Bakértól. Széles medre Duna-ág volt valamikor. Többnyire csak a közepén csordogált már egy kis víz, de néha megáradt, s megint valóságos Kis-Dunává dagadt.*

ziát, és még az utcán is utánaordibálta: „Ördög Treszka! Mögállj, ördög Treszka!”

Szigethy Margit idejében különösen sokat játszottunk az iskolaudvaron. Jobbadán olyanokat, mint az *Elvesztettem zsebkendőmet, Ég a gyertya, Bújj, bújj, zöld ág, Csákváron volt egy kápolna, Tisza-parti kisleány* és így tovább. Ezek közismertek, nincs is róluk mit mondanom. De volt egy-két furcsa játékunk is, amiknek később hírét se hallottam. Például a *Mariska ül egy kövön*. A körön belül kellett ülnie középpütt Mariskának, Károlyka kívül állt, a többiek meg körbejártak és ezt énekelték:

Mariska ül egy kövön, egy kövön, egy kövön,
fésüli a szép haját, szép haját.
Belép hozzá Károly bátyja, Károly bátyja,
kérdi tülle: mi baja, mi baja.

Mikor idáig értek, utat nyitottak Károlynak, Mariska meg elkezdte:

Károly, néköm mög kő haanom,
mög kő haanom, mög kő haanom,
Károly, néköm mög kő haanom, mög kő haanom...

Akkor megint a körbejárók folytatták:

Elővöszi élös kést, élös kést, élös kést,
döf Mariska szivibe, szivibe.

Károly ezt el is játszotta. Mariska hátrahanyatlott, mint egy igazi halott, s akkor jött a többiek záróéneke:

Mariskábú angyal lött, angyal lött, angyal lött,
Károlykábú ördög lött, ördög lött.
Én sokszor voltam Mariska, talán a nevem miatt is, meg a szép

nagy hajam miatt, amit a kövön ülve fésülgettem, igaz, hogy csak az ujjaimmal. De lélekben mindig nagyon átéltem ezt a balladás történetet, mintha igazán meghalnék, s várnám, hogy angyallá változzak.

Nem tudom, honnan eredhetett ez az egész, de szerintem egy nagyon is valóságos tragédia lappangott mögötte. Ebből formált aztán ilyen különös játékot a fellobbanó gyerekfantázia...

Felmenők

A mi őseink között nem volt ismerőse, barátja Petőfinek?

Kellett hogy legyen. Petőfi többször járt Szentmiklóson, sőt az 1840-es években, mikor már országos hírnévű költő volt, egy ideig az ő nevére bérelte az apja az ottani mézárszéket. Nem Petőfi, hanem Petrovics Sándor névre persze. Magay Károly nagyapám akkor már jóideje Szentmiklóson élt, oda is nősült be. Az utolsó kiskun kapitány, Aczél István volt az apósa. Ami kiskun vér van bennetek, az az Aczéloktól ered.

Magay-nagyapám *gyűttmöntnek* számított, de ezen a réven őt is bevették maguk közé a kiskunok. Még főbírónak is megtették egy időben, 1848-ban pedig – jóval előtte – őrá bízta a szentmiklósi nemzetőrök hetven főnyi lovas csapatának a parancsnokságát. Ott harcoltak ők is a Bácskában, a szenttamási sáncoknál; mikor megbetört Jellasich, Görgey keze alatt védték a Duna vonalát, át ne keljen rajta a Szlavónia felől előnyomuló másik horvát hadsereg, Rothé meg Filipovicsé.

No de visszatérve Petőfire, a családi szájhagyomány szerint nagyapám gyakran üldögélt vele a városháza előtti padon. Még ugratta is az idősebb jogán:

– Të Sándor, nem löhet az igaz, hogy të írtad vóna azt a sok versöt! Valljad csak be: të csak fordítottad, franciából vagy honnat.

Petőfi felfortyant:

– Mit? Hát csak mondj valamit, amiről írkak, oszt mindjárt itt helybe megírom.

Velük szemben, a Bakér hídján épp egy juhász jött feléjük a szamarán.

– No, aarul írjál!

Petőfi plajbászt húzott elő, ha igaz, és már róttá is hamarosan egy darab papírra:

Megy a juhász számaron,
Földig ér a lába...

Nem tudom, így esett-e csakugyan, de tény és való, hogy ezt a versét Szentmiklóson írta. Meg azt is persze:

Amott virít Szentmiklósnak egy rózsája...

Ezt a rózsát is jól ismertem még, Baky Tini nénit, de bizony már nem nagyon virított: fekete ruhás, hajlott hátú, ráncos kis öregasszony lett belőle.

A Magayak honnan eredtek?

Mátyás király halála évéből már maradt valami okleves nyom róluk, de kismanesek voltak akkor is, később is, sose vitték sokra. A nyugati végeken fészkeltek meg, Szentgyörgyvölgyön, ez a falu, azt hiszem, már az Őrséghez tartozik.

Én jártam ott. Szép öreg református temploma van, kazettás mennyezettel, faragott, festett padokkal, széles karzatokkal. Vagy kétezeren biztos beleférnének, de alig maradtak már a faluban kálvinista hívek. Saját papjuk sincsen.

Nohát azt a templomot az ott élő Magayak is segítettek építeni. Néhány évtizede még élt ott néhány Magay nevű atyafi, úgy tudom. Túrták a földet, mint a falubeli többi pógár, míg el nem irtották őket onnan, a határsávból mint veszedelmes kulákokat. De ezt csak gondolom, mert semmi közelebbit nem tudok róluk, réges-régen nem tartottuk már velük a rokonságot.

Kismanesek voltak valamikor ők is?

Alighanem. Olyan kurta nemesek. Az 1600-as évek vége felé,

aztán az 1700-as években, egészen II. Józsefig annyira szorongatták a Dunántúlon a protestánsokat, hogy jóformán csak az ilyen kismemesi falukban maradhattak meg a hitükön.

Ezt én is így tudom. És még valamire rájöttem. A maradék kálvinista falukból állandó szivárgás folyt az ország keleti tájai felé, ahol már nem tudták így nyomorgatni őket. A török időkben elnéptelenedett Kiskunságba is jórészt onnan települtek át a későbbi redemptusok, s utánuk is még elég sokan. Magay-nagyapa is így kerülhetett oda.*

Igazad lehet. De ha már őt említed, elmondok még egy történetet. Apuskától hallottam ezt is, mint a Petőfiről szólót. Mikor Görgey katonái elfogták a hazaáruló két Zichy grófot, rögtönítélő haditörvényszék elé állították őket a Csepel-szigeten. Halálra is ítélték az egyiket, de nem volt hóhér. Ezt az alja munkát nemigen akaródzott vállalni senkinek. Kóborló Vég Ferenc jelentkezett végül, Magay Károly nagyapámnak a csatlósa, akit Szentmiklósról vitt magával mint a lovakhoz jól értő cigánylegényt. Hiszen már otthon is ő gondozta a város lovait. Talált gye-
rek volt ez a Ferenc, kóbor cigányok veszítették el, de mire rálelt valaki a város végén, azoknak már bottal üthették a nyomát. Mit csináljanak? Megkeresztelték Ferencnek, családi névnek meg beírták a Kóborló Vég-et, s attól fogva a város szakácsnéja, Tabajdiné nevelte. No hát ez a cigánylegény illesztette a hurkot a grófnak a nyakára. Előtte az még átadta neki az aranyóráját, és kérte, hogy gyorsan és kíméletesen végezzon vele.

– Nő féljön semmit a méltóságos gróf úr – biztatta Ferenc –, ulyan hamar a másvilágon lössz, hogy észre se vösz.

Hát így is történt Apuska szerint.

**Azok a családok tartoztak közéjük, amelyek részt vettek az 1745-ös „redempcióban”: a Jász-Kunság területének megváltásában, s ezzel az ősi szabadságjogok visszaszerzésében.*

Voltak neki más ilyen régi históriái is?

Nekem nem sokat mesélt. De Sándor napján, meg egyébkor, például mikor Búz Gyula bácsival kvaterkázott, meg-megeredt a nyelve. Én meg folyton füleltem, próbáltam felcsippenteni, amit csak lehetett. A szentmiklósi nemzetőrökről szólt az a történet is, hogy még Szenttamásnál harcolt Magay-nagyapa lovascsapata, mikor gyalogosok is érkeztek hazulról, szintén nemzetőrök, és hírül hozták: kántorválasztásra készülnek odahaza, merthogy szegény Dömötör kántor elesett. A kántor is a szentmiklósi lovasok között szolgált, s nem volt egyelőre kutyaabaja se. Hitetlenkedve hallgatta a saját halálhírét, de meg is ijedt aztán: mi lesz, ha csakugyan mást választanak a helyébe? Engedelmet kért, hogy hazamehessen, de Magay-nagyapa csak gyalogszerrel eresztette el őt is és Czérna Józsefet is, akivel meg azt tudatták az újonnan jöttek: halálán van a felesége. Lóháton nem mehettek, hiába lett volna sietős az útjuk, mert a lovak is hullottak, nemcsak az emberek, kellett a tartalék. No elindulnak, szedik a lábukat – akkor még nagy pusztaságok terjedeztek ott a *két víz között* –, de egyre fáradtabban bandukolnak. A kántor meg fel-felfohászkodik közben:

Isten, ki az egekbe vagy,
Szentmiklósnak kántort nő adj,
míg én haza nem érök.

Haza még nem értek, csak egy csordakúthoz, mikor váratlanul rájuk rontott egy kivert bika. Annyi idejük volt csak, hogy a kántor – erős, testes ember – beugorjon a vödörbe, a keszeg Czérna meg felkapaszkodjon a kútgém koloncára. Ő mindjárt fel is emelkedett a levegőbe, a vödör meg lesüllyedt, mert lehúzta a kántor tetemes súlya. Ott didergett Dömötör uram lent a kút vizében, Czérnát ellenben úgy égette odafent, a kútgémen a nap, majd elolvadt. A kántor, hogy ne fázzon már annyira, rágyújtott kínjában erre a zsoltárra:

Együtt mélység és magasság,
Tiszta fénylő világosság...

Ez volt a szerencsájuk. Fölvetette a fejét a bika: hát ez meg mi a csuda? Éneklő kúttal ő még nem találkozott. Ezért-e, vagy másért, kapta magát és elinalt.

Arról nem szól már a fáma, hogy vergődött ki a természetes kántor a kútból, hogy kapaszkodott fel kézzel-lábbal, tíz körömmel a kútostoron. De mire felért, addigra a sovány Czérna még vékonyabb lett, annyi vizet vesztett.

Csak tovább ballagtak azért. Szentmiklóson megkönnyebbült után a lelkük: se kántorváltás nem volt még, se asszonyhalál. Nem is lett. A kántorság így Dömötöré maradt, a feleség meg Czérnáé.

Se non è vero, è ben trovato * – mondják az olaszok.

Ezt mondom én is. Hozzá kell gondolni a kvaterkázó, kaszinózó kisurakat, akik teli voltak ilyen históriákkal. Hogy tudtak mulatni egymás tréfáin! Ilyenkor még Apuska is fölengedett abból a régesrég rádermedt komor szigorúságából. De jó volt hallgatni, hogy úgy nevet, mint egy gyerek! Hogy most olyan, mint Béla bácsi, a testvérbátyja, aki sokkal vidámabban és könnyedebben vett mindent az életben, nálunk is nyugodtan megült évente kétszer – hetekig is néha – a fiaival. De ezt csak Apuska vette rossz néven, mi örültünk, hogy ilyen jókedvű rokonaink vannak. Hatgyerekes apa volt különben ez a nagybátyám, akár-csak Apuska, de lány ónáluk nem született egyse. Csupa fiú.

Magay-nagyapának hány gyereke volt?

Öten érték meg a felnőtt kort. Akkoriban még így kellett szá-

**Ha nem igaz is, jól van kitalálva.*

molni, mert sok gyerek született, a mai fogalmak szerint rengeteg, de sok is halt meg.

És anyai ágon? Ott is sokan voltak a családban?

No várj csak! Anyuskáék felnőtt korban öten voltak testvérek. De az ő apjuknak, Nagypának egyetlen unokatestvérééről tudok csak, Téchy Samu bácsiról, aki el is jött aztán a temetésére. Nagypa származását elég nagy homály fedi. Végső soron kárpátaljai lehetett a család, técsői eredetű, a Téchy név legalábbis erről tanúskodik. Azon a tájon ma is elég sok Técsi, Tétsi, Tétsy él. De meg nem mondom, mert nagypa se mondta el soha, hogy lett ő Téchy, hogy lett belőle orvos, s fiatalkorában hogy került Szentmiklóstra. Arról viszont már szállдостak családi legendák, hogy vette el Nagymamát, Buday Bertát, aki szintén nem volt szentmiklósi.

Hanem?

Születésére talán pesti. De nem is ez a fontos, hanem hogy abból a Budai-Buday családból származott, amelyből Budai Ézsaiás is, Csokonai legkedvesebb tanára a debreceni református kollégiumban, másrészt a magyar történelem hiteles forrásainak tudós feltárója és a magyar tanítási nyelv korabeli egyik legfőbb apostola. Idő előtt meghalt bátyjának, Budai Ferencnek akkoriban igen nevezetessé vált Polgári Lexikonát is ő jelentette meg.

Jonathán bácsit is emlegette Nagymama, Ézsaiás bácsi testvére lehetett ő is ezzel a régi szép bibliai névvel. Az ő unokaöccsüknek gondolom Buday Andrást, Nagymama édesapját, aki fiatalon halt meg, s nyolc gyereket hagyott hátra. Kérdezted, hogy anyai ágon is sokan voltunk-e. Hát ilyen értelemben igen. Gondold el, nyolc kiskorú árva! Méghozzá az apjuk után az anyjuk is hamar meghalt és otthagya őket: név szerint Ercsey Klára. Az Ercsey nevet nyilván te is jól ismered...

Arany Jánosnak a felesége volt Ercsey Juliánna.

Nohát Klára is bihari volt, úgy rémlik, hogy első unokatestvére Arany Jánosnénak. A gyomrával bajlódott sokat, kúrálta magát, a rokonok is segítették, de igazából rákja lehetett. Az ura jeles ügyvéd volt, amíg élt, vagy ahogy akkoriban mondták: prókátor. Sőt Zemplén megye követe is egy időben, ha jól tudom, bár az is lehet, hogy – mint eleinte Kossuth Lajos – egy távollévő ottani főrendet képviselt Pozsonyban, az országgyűlésen. Mert főúri jóakarókra is szert tett. A négy Bideskuthy bárónő például saját kezűleg hímzett ki neki egy gobelin ülőgarnitúrát – hat széket és egy díványt –, ez a garnitúra még az én gyerekkoromban is ott állt, kissé már elnyűtten, Nagymamáék kályhásszobájában. Valami nagy perüket nyerhette meg dédapám, hogy ilyen hálások voltak érte.

De ottmaradt aztán, mondom, a nyolc árva. Rokonok osztották el őket egymás között. Emma, a legidősebb, a család későbbi nagy jótévedője, a gazdag pesti Puky-családhoz került, néhány testvére meg Kóczánékhoz. Pukykék házassították ki Emmát: Sipos Pálhoz, az akkor negyvenöt éves, gyerektelen özvegy ügyvédhez adták, Abaújba, Szikszóra, ahogy már említettem az aranyangyalkás ágygyal kapcsolatban. Az szintén az ő ajándéka volt. Egy másik testvér, Erzsi Szentmiklósról ment férjhez, s Bertát, az én későbbi Téchy-nagymamámat többször is lehívta magához. Először talán tizenegy éves korában, mert a családi legenda szerint még csak ennyi idős volt Nagymama, mikor meglátta és megszerette az akkor már Szentmiklóson élő és működő fiatal Téchy doktort. Erzsinek sorra születtek a gyerekei, ezért is volt szüksége Berta húgának a segítségére, aki annyira epedt az ő doktorkája után, állítólag még betegnek is tetette magát, csak hogy elhívassák. A csel bevált, addig-addig, hogy tizenkilenc éves korára doktor Téchy Józsefné lett belőle, pedig ezek a Buday-lányok aligha vittek sok hozományt a házhoz. Erzsi néni ezek után a másik húgát hívta le a gyerekei mellé, de – mit tesz Isten? – nemsokára az is férjhez ment, szintén ott

Szentmiklóson. Volt még négy Buday-testvér, de az mind fiú. Erzsi néninek így most már fogadott pesztrával kellett beérnie...

Hát ez valóságos irodalomtörténet! Petőfi, Csokonai, Arany János, a tudós tollforgató Budai-testvérek...

A te füledet főleg ezek a nevek ütötték meg persze. De teljes joggal, mert Nagyapa és Nagymama igazi széplélek volt. Nemcsak a színházat szerették, pártolták, hanem az irodalmat is. Értékes kis könyvtárat gyűjtöttek, s Nagyapa kézírással még be is másolta egy kötött füzetbe az ő szívének legkedvesebb verseket. Bennük még élt a '48 előtti idők szelleme, amikor – hogy is mondjam csak? – egyet jelentett magyarnak és műveltnek és demokratának lenni.

Én is csak utólag jöttem rá, mi volt a titkuk, miért találták meg úgy a hangot a közrendűekkel is, jobban, mint az egész úri kaszinó. Pedig sokáig a kaszinónak is az elnöke volt Nagyapa, csak nem igen járt be, az ottani társaság őt nem érdekelte. Nagymamával ült le inkább a tömérdek napi munka után *hühüzni* vagy *buszonegyezni*. Így volt ez már fiatalkorukban is, amikor még ott aludtak mellettük a gyerekeik. Boldogan söpörték be egymástól a tíz-husz krajcárnyi nyereséget. De még boldogabbak voltak, ha sikerült a másíknak a javára, a maguk rovására csalniuk, hadd örüljön az „ellenfél”.

Ilyen meghatóan szerették egymást öregkorukban is, a Jóisten nyugosztalja őket.

Téchy doktor

Téchy-nagyapáról mit tudna még mondani?

Csak amit gyerekszemmel láttam, hiszen kilencéves voltam mindössze, mikor meghalt. De addig is főleg napközben jártam náluk, s Nagyapát olyankor ritkán találtam otthon. A betegeit, haldoklóit látogatta mindig, és nemcsak Szentmiklóson, bent a városban, hanem Bábonyon, Bösztörön, Bodakúton, Peszéren, Adacson és ki tudja még, hol és merre a távoli tanyavilágban.

Mindenüvé hívták, mindenütt várták, sokszor már úgy, mint a zsidók a Messiást. Gyalogszerrel a messzeségbe nem járhatott persze. Lukács bácsi, a kocsisa sok egyéb munkát is ellátott a ház körül, de mikor őt vitte valahova, nem azokban az ócska gönceiben ült fel a bakra, amikben a jószágokat etette-itatta, vakarta, ganézta. Szép „kocsisi” ruhájában fogta a gyeplőt, az ustort, és csapott – ha kellett – a lovak közé. Nyáron vászonruhát húzott – kes-keny kék-fehér csíkokkal –, télen fekete zsinóros, sötétkék mundért. Fejében strucc tollas, nyalka kocsiskalap, csak úgy lenggette rajta a szél a szalagot, ahogy röpítették a lovak a tisztára mosott, könnyű sárga kocsit. Vagy ünnepélyesebb alkalmakkor a børsátoros hintót, aminél már csak az üveges, zárt hintó volt előkelőbb. De ezt csak nagy ritkán vonta elő Lukács bácsi a kocsi-színből: ha különösen pompás temetésre vagy esküvőre mentek rajta, vagy ha valami híres-nevezetes vendég elé kellett kihajtani vele a vasútállomásra.

A kocsik mellett egy pirossal díszített nagy zöld lovasszánkó is állt a színben, erre mi, gyerekek rettentően szerettünk felkapaszkodni, miközben valamelyik kocsit mosta Lukács bácsi. Máskor zárva volt a szín, de ilyenkor még ő is segített felültetni a kisebbeket. Boldogan feszítettünk odafent, míg csak be nem fogott. Azt is megengedte néha, hogy felszálljunk az indulóban lévő kocsira, amíg odakanyarodik vele a ház elé, a mindig szépen gereblyézett, homokos kocsibejáróra. De ott aztán sipirc lefelé,

mert már jött is a „tekintetös úr”, nyáron a fehér porköpenyében, máskor a nagygaléros, sötétszürke havelokjában, s gyereknek akkor már nem volt többé helye a kocsin. Ha még fent talált valamelyikünket, haragos szóval kergetett le, de a legcsúnyább szava az volt: „Disznó teremtette!” Ennél nagyobb szitok nem jött ki a száján, de mi ezt se vártuk meg, sietve ugráltunk le, mert tudtuk, hogy neki mindig sietős az útja. Ment is aztán Lukács bácsival, ki tudja, hova, merre, mi pedig addig integettünk utána, míg csak el nem tűnt a szemünk elől.

Bent a városban járva-kelve nemigen kocsikázott így Nagyapa. Ballagott a maga lábán, télen-nyáron, egyik betegtől a másikig. Esős időben csizmát húzott, úgy dagasztotta a szikes-ragacsos szentmiklósi sarat. Sok helyen akkor még járda se volt.

Jött hozzánk is, Anyuska mindjárt elhívta, ha néhányat köhennettünk. Leült egy székre, lábát kissé szétterpesztette, két kezébe fogta csontfogantyús botját, és először is kifújta magát. Öreg volt már, mikor én ismertem, nem éppen kövér, de kövérekés – egy kis pocakkal –, már emiatt is könnyen kifulladt. S még inkább a hosszú évek alatt elnyüvődött szíve miatt. Télvíz idején háromnegyedes bélelt kabátot viselt – a bunda túl nehéz lett volna – és barna bőrkesztyűt. Volt úgy, hogy le se vetközött, de többnyire mégis ledobta a kabátját, hogy meghallgassa a szívünket, tüdőnket. Furcsa érzés volt, ahogy a meztelen mellünkre, hátunkra hajolt a hideg fülével. A nyelvünket nagykanál nyelével nyomta le, hogy jól belelásson a torkunkba, de ezt én nem szerettem, mert ahogy már mondtam, nagyon öklendezős voltam. De szorulós is, hason-lóan a testvéreimhez, akik szintén kaptak Nagyapától olyan barna drabszékat, amiket nem volt szabad szétrágnunk, rossz ízet ne érezzük. A ricinusolajnak az íze ellen, sajnos, nem volt mentesség. Hiába keverte Anyuska forró kávéba, tett bele cukrot is, mindez nem sokat ért. Én még sokáig nem bírtam meginni emiatt a ricinustalan feketekávé se, már a kávészagtól is rögtön ricinusízt éreztem a számban, s hányingerem támadt. Annyira irtóztam a ricinustól, hogy a fényes *hatos* se boldogított, ami azért járt, ha

az orromat befogva hirtelen lenyeltem a kávéval együtt. Rögtön valami mást is kaptam enni-inni, hogy kiűzzem a számból az ízt, de attól az íztől, attól az undortól sehogy se tudtam szabadulni.

Ma már nem adnak ricinust a gyerekeknek, de akkor még voltak ilyen jól bevált gyógymódok, amikhez Nagyapa is ragaszkodott. Nemcsak ennyiből állt persze a tudománya. Komplikált, nehéz szüléseket vezetett le, farral kifelé fordult magzatokat segített elevenen a világra, halálosnak látszó betegeket hozott vissza az életbe. De a végüket járók kínjain is könnyített tőle telhetőleg.

Halála után hányan emlegették: „Jaj, a Téchy doktor úr! Csak ő élne még!”

Pedig akár irigyelhették volna is. Semmi nélkül jött Szentmiklóstra, s Nagymamát is jószerivel egy szál ingben vette el. Soha senkit ki nem használt, meg nem zsarolt, lassacskán mégis gyűlt a vagyona. Amit hazahozott innen-onnan, a hálás betegektől, azt odahaza lerakta az asztalra: „Tedd el, Berta!” Nagymama eltette, élére rakta, aztán házat, földet, jószágot vásárolt rajta. Így jutottak egy idő múltán a tágas városi portához – ott volt aztán Nagyapa orvosi rendelője is –, egy szép tanyához, három szép szőlőhöz, mindjárt túl a város szélén, meg a bodakúti, ménesjárású nagy kaszálókhoz, rétekhez.

Nagyapa rendelőjébe én csak akkor nézhettem vagy szökhettem be, amikor épp takarítottak. Az ablak mellett állt az íróasztala, rajta írókészlet, receptfüzet, állónaptár, orvosi könyvek, nagy halom irat. Az egyik falnál üveges szekrény, mindenféle orvosi műszerrel, a másikonál könyvszekrény, de abban nemcsak az orvosi könyveit tartotta, hanem – mint később megtudtam –, még Zola-regényeket is. Klienseit nagy fekete fotelekba ültette le, amiknek a hátljáról hosszú rojtok lógtak – fehérek, feketék, pirosak –, be is lehetett volna fonni őket, de nem volt szabad. Egy fekete viaszosváson dívány is állt a szobában, meg egy datolyapálma. Ennek Nagymama vetette el a magját valamikor, s nem csupán kikelt, hanem fel is nőtt, hovatovább a plafonig. Egyre nagyobb cserépbe kellett átültetni, végül egy dézsába, ami a gyökereinek elég is lett

volna, de az egész fának már szűk lett a szoba. Mikor a plafonnak ütközött a csúcsa, nem bírta tovább, elpusztult.

Nagyapa otthon is mindig fekete, vagy legalábbis sötét ruhában járt. A rendelési idő végeztével – ha nem kellett már sehova se mennie – egy kifakult, ócska fekete szalmakalapot csapott a fejébe (olyan keménykalap alakja volt), s abban járt-kelt az udvaron. Sökgombos mellényt hordott, végig be is gombolta, de a zakóját, azt nem. Jól látszott, ahogy megfeszült a mellény enyhe kis pocakján. Minket, gyerekeket nemegyszer biztatott, gyűjtsünk a méheinek korhadtt fadarabokat a kertben és az udvaron, mert méheket is tartott a tömpöri szőlőben. Meg is dicsért érte, amikor találtam néhányat és odaadtam neki, de azóta se tudom, mit kezdtek a méhek azokkal a korhadtt vacakkal.

Majd elfelejtem, hogy még valami volt a rendelőjében: egy csodálatos spanyolfal. Csodálatossá pedig Nagymama varázsolta, ráragasztott fekete-fehér és színes levelezőlapjaival, meg újságokból, innen-onnan kivagdosott egyéb képeivel. Azt a tarkaságot! Voltak ott divatos üdülőhelyek, ódon városok, havas hegycsúcsok, kékelő tavak, zöldellő erdők, folyók, tengerek, bájos nőalakok, egzotikus állatok... S mindez úgy elrendezve, hogy egymáshoz illjenek, hogy aki látja, úgy elmélyedhessen ebben a változatos, mesés világban, mintha csakugyan ott járna-kelne, nézelődne. Én legalábbis így bámultam a magam gyerek szemével ezt a spanyolfalat, és ma is hiszem, hogy Nagymamában, ebben a vékony, de szívós kis öregasszonyban nagyon sok ízlés, szépérzék és fantázia lakott.

A páciensek hogy mit láttak meg ebből, azt már nem tudom. A spanyolfal mögötti mosdót ők, azt hiszem, nem használták, csak Nagyapa. Nekik a képeknek ez a tarkasága talán csak arra volt jó, hogy mögöttes vetkőzzenek le, és úgy lépjenek – többé-kevésbé már lenge öltözetben – Nagyapa fürkésző szeme elé. Mert restelltek volna öelőtt vetkőződni, de hogy féligmeddig már csupasz testüket megmutassák az ő mélységesen komoly, vizsgálódó tekintetének: abban legtöbbjük már nem talált semmi kivetnivalót.

Ezt azonban csak úgy sejtem, hiszen a rendelőbe máskor is ritkán juthattam be, ilyenkor meg soha. Legfeljebb a képzeletem kalandozott titokban a zárt ajtó mögött: hogy tárják fel testük tájait és bájait és tökéletlenségeit Nagypapa páciensei.

Nagymamát viszont gyakran láttam és hallottam, hogy *rendelt* a konyhában, s ment be ilyen-olyan orvosságért a középső szobába. Ott egy nagy magas kredenc állt, és ha kinyitotta a kétszárnyú felső ajtaját, különös illatok kavargtak a levegőben: azoké a szereké, amiket ott tartogatott üvegekben és kisebb-nagyobb kerek dobozokban. Olyan asszonyok jártak hozzá, akiknek a szegénységből nem telt se orvosra, se patikára. Beprotezsálhatta volna őket Nagypapánál, de volt annak elég baja és betege, nem akarta szaporítani a gondjait. Ő maga kérdezgette hát ki, miért jöttek, ők betegek-e, vagy másnak a nyavalyájára – gyerekére, házijószágára, ágyhoz kötött öregére – kérnek-e valami szert, ami segíthet. Nagypától ellesett tudományával többnyire ki is találta, kinek milyen orvosságot kell előkotornia a kredenc felső polcairól. A Hoffmann-csepp, mondhatni, mindenre jó volt. A dobozokban meg maga készítette pirulák álltak: egy-egy darabka puha ke-nyérbélbe gyúrta bele az ura rendelőjéből szerzett hatóanyagokat – kinint, hashajtót, hasfogót, fájdalomcsillapítót –, aztán megszártotta, és szükség szerint adta kinek-kinek.

Vagy eltalálta, vagy nem, de akinek meggyógyult a betege – vagy a kókadózó kutyája, tyúkjá –, az esküdni mert volna, hogy ezt neki köszönheti. Ha nem a szerek használtak, akkor talán a szeretet, mert Nagymamának egész udvartartása volt ezekből a szegényasszonyokból, s nem sajnált tőlük alkalomadtán egy-egy bögre tejeskávét, s mellé egy szelet foszlós fehér kenyeret se. De leültetni se sajnálta őket, pedig a szentmiklósi úriházaknál ez nem volt szokásban, Anyuska se tette meg soha. No, azok a kávésbögrék elég ütöttek-kopottak, csorbák, fületlenek voltak azért, s még rangsorolta is őket Nagymama, kinek jár a szebbik, kinek a csúnyábbik. De ezt már igazán természetesnek vette az ő udvari népe, s egyként áldotta minden jószágáért.

Ő pedig kuruzsolt rendületlenül. Nyílt sebeket kötözött be, gyerekek fájós hátát kenegette kinines zsírral, s még az is meg-
esett, hogy ő maga rántotta helyre a kifícamodott karját vagy
lábát egy-egy páciensnek.

– Így rontja a praxisomat – mondogatta tréfásan Nagyapa, de
nem is bánta. Fáradt volt már élete utolsó éveiben: aligha telt vol-
na tőle, hogy ő vegye fel ennek az „udvari népnek” a gondját is.

Estefelé már húzta az ágy. Lefekvés előtt mindig fogat mosott,
ahogy napközben is, minden étkezés után. A gang szélére állva,
bal kezében a bögrével, jobbában a fogkefével végezte ezt a
műveletet. Hosszan gargarizált, és a lenti virágok közé köpdösött.
Nagymama ettől nem féltette a virágait, de minket mindig intett,
le ne ugráljunk a gangról – ami mintegy fél méterrel magasodott
a kert fölé –, s össze ne tapossuk a petúniáit, violáit, törökszegfű-
it, szarkalábjait, tulipánjait. Nagyapa meg arra intett, hogy mi is
mossunk fogat esténként, de máskor is mindig öblítsük ki evés
után a szánkat. Orvos volt, hiába, adott a higiéniára.

Nagymama birodalma

Nagymamát szépnek látta? Szép öregasszonynak?

Nem volt benne semmi szép. De az arcára rá volt írva a jósága. Visszataszítónak biztos, hogy senki se látta. Nagyapa meg imádta. Vékony kis örökmozgó öregasszony volt, ő nem szégyellte – mint Apuska –, hogy a közrendűek szeme láttára kapjon bele valami munkába. A *Kutyáskert* új telepítésű szőlejét például ő maga ültette körül Krisztus-tövissel.

Gledícsiával...

Igen, azzal. Olyan sűrű sövény lett belőle, senki át nem mászott rajta. A városi házuk kertjében is volt néhány szőlőlugas, ő már túl járt a nyolcvanon, de azokat még mindig kötözte.

Saját magával viszont nem sokat törődött. Odahaza csak olyan seszínű vagy barna szoknyákban járt. Szegett vagy hajtasos sötét blúza alatt nyoma se látszott nőies kebelnek. Ha vendégeket várt, akkor talán finomabb posztóból való, de ugyanolyan nagy, terebélyes szoknyát vett fel, meg fekete bársony blúzt, híján minden dísznek, színeknek. Csak a főkötőjét díszítette fekete bársonyszalag, fekete csipke, s valamennyi fekete gyöngyszem. Nappal mindig főkötőben járt, csak éjszakára tette le, gondolom, amikor már nem láthattuk, milyen gyér a haja, hátul egy kicsit tán ki is kopott már. A gyérülést maga a főkötő is okozhatta, hogy nem fért hozzá a levegő a fejbőréhez, meg hogy haját ő bizony nemigen mosott, ahogy Nagyapa se. Akkor ez nem volt divat. Azt tartották, hogy sűrűfésűvel kell csak kiszedegetni belőle a port, alatta a bőr magától tisztul.

Őszülni alig-alig őszült Nagymama. Középuött elválasztott haja nyolcvan felé is fekete volt, már ami kilátszott a főkötő alól. De nem sok látszott ki.

Fiatalabb korában Pesten varratta a főkötőit, de később Bertust bízta meg vele, újítsa fel a régieket. Bertus szegény bizony nagy

kínban volt, mert a főkötő-csináláshoz aztán igazán nem értett. Ilyen ódivatú ruhadarabot már Anyuska se hordott, talán más se az egész városban. De Nagymamát a fekete csipkés-gyöngyös-szalagos ünnepi főkötője még a sírjába is elkísérte.

Életében afféle uralkodói jelvény is volt ez a számára, hiszen a házban, a ház körül és a határbeli birtokokon az övé volt a főhatalom. Nagypát a saját munkája kötötte le, minden egyebet őrá hagyott. Így alakult ki Nagymama birodalma, hiszen a birtokvásárlásban is az övé volt a döntő szó. Óhozzá futottak be már a hírek is, hol és mikor, mi és mennyiért eladó.

A házból jóformán ki se tette a lábát. A városba soha nem járt ki, senkit meg nem látogatott, s neki se igen akadt látogatója a helybeli úrinépből, hacsak Pongrácz Paula néni nem, a katolikus pap gazdasszonya, akit ő mint tiszteletreméltó úrihölgyet barátnőjének fogadott. De több tiszteletreméltó úrihölgyre, úgy látszik, nem volt szüksége, noha mindenről szeretett tudni, ami a városban történt. Értesüléseit azonban főleg a maga udvari népétől szerezte, a hozzá járó közrendű asszonyoktól, s közülük is elsősorban Kovács Zsigánétól, a nagyszemű, fekete, tömzsi fuvarosnétól. Bagolyszeműnek is mondhatnám, mint a régi görögök Pallasz Athénét, akkorára tudta nyitni azt a parázsló két szemét. Csak úgy sütött ki az arcából! Sok mindent megláthatott vele, hogy annyi hírt hordott Nagymamának, bár a legtöbbjét nyilván másoktól hallotta. De ami újságot ő hozott a házhoz, abban Nagymama sohase kételkedett, hogy igaz-e. Legfeljebb ő maga színezte ki egy kicsit, mikor továbbította az esténként hozzá látogató Anyuskának és Bertusnak egy bögre tejeskává vagy néhány szelet házi sütemény kíséretében.

Bertus kételkedni merészelt néha. Ezt ő nem egészen így hallotta.

– No de, fiam! – intette le Nagymama. – Hiszen a Kovács Zsigánétól tudom!

S több vitának akkor már nem is volt helye.

A bögre tejeskávéját természetesen Kovács Zsigáné is mindig

megkapta, sőt ha valami kivételesen érdekes történetről tudósított, Nagymama könnyed mozdulattal ejtett a bögréjébe még egy szem kockacukrot. Őt különben nem a konyhában ültette le, mint a többi asszonyt, hanem a szomszéd szoba nagy diófaasztala mellé, ahol minket, gyerekeket is mindig megkínált ezzel-azzal: ropogósra sült csirkecombbal, szőlővel, almával, körtével, vagy a fehéreneműs szekrény rejtekhelyéről előhúzott finom „*süitemkével*”.

Kislány koromból még emlékszem, hogy kívülről fűtött kemence állt ebben a szobában. Nagy, fehér, gömbölyű hátán különös alakú kék minták voltak. Ezek, mint megtudtam, úgy készültek, hogy kék festékbe mártott kezét nyomkodta rá valaki – tenyerét és szétterpesztett ujjait – a frissen meszelt búbos kemencére.

Nagyon sajnáltam, mikor lebontották ezt a búbot. A helyébe rakott nagy barna cserépkályhát már nem találtam olyan szépnek. Jóval kevesebb helyet foglalt el viszont, s Nagymama kávé, tejet is tudott melegíteni benne: kinyitotta az ajtaját, s rátette a kislábost a parázsra. Egy-két perc alatt úgy megforrósodott, hogy ronggyal is alig tudta már megfogni a fülét.

Két ágy is állt ebben a szobában – egyik Nagymamáé, a másik vendégágy –, meg egy ruhával tömött nagy fogas, a *klejderstokk*.

Lógott azon minden, kabát, slafrok, kötények, munkaruhák tarka zsúfoltságban. Az ágyakat fekete-bordó-sárga mintás öreg terítő takarta, állítólag igen értékes, arannyal átszőtt brokátból, de én se aranyat, se bármilyen szépséget nem tudtam már felfedezni rajtuk. Annál érdekesebbnek találtam a keskeny fekete falórát, aminek a láncon lógó súlyai egyre lejjebb ereszkedtek, s nagyon örültem, ha épp láthattam, hogy húzzák fel őket. A másik ingaórát – három szobával odébb, a vizitszobában – kulccsal kellett felhúzni. De oda mi ritkán mehettünk be.

Hány szoba volt összesen?

Öt. Nagymamáé, amiről már beszéltem, mellette az *ebédlő* a nagykredencsel, aztán a *kályhásszoba*, aztán a *vizitszoba*, aztán a

végző szoba, a rendelővel. Engem az utolsó kettő érdekelt leginkább, vagyis ahova nem volt szabad bejárásom. Jellemző, hogy az ebédlőt – ahol nem ebédelt jóformán soha senki, ahogy a mi Iskola utcai házunk ebédlőjében se – *középső* szobának is hívtuk, mint ha csak a kályhásszoba következett volna utána. A többi már a mesebeli tiltott, titokzatos tizenharmadik szobához hasonlított.

De a legkisebb királyfi oda is bejutott a mesében!

No persze. Nyaranta Nagymama birodalmában is megbombolt az addigi szigorú rend. Jöttek a Téchy-unokák csapatostul, természetesen a szüleikkel. Szinte hihetetlen, hogy jutott fekvőhely mindenkinek, ágy, dívány, kihúzható matrac, összetolt fotel, a legkisebbeknek ruháskosár...

Hány Téchy-unoka volt?

Tizenhét, ha jól számolom. De ebben már mi is benne voltunk, hatan, Szentmiklóson élő, ott nevelkedő Magyar-gyerekek. Elég az hozzá, hogy ilyenkor a vizitszoba se számított tilos területnek, ott is aludtak néhányan. Mi is be-bemehettünk, hogy megcsodáljuk Nagymama lánykori képét magyar ruhában, gyöngyös pártával – hol voltak még akkor azok a későbbi fekete főkötői! Nagyapát is megcsodáltuk fiatalon, szakállasan, 1848-as nemzetőri egyenruhájában; a felemelt karral szónokló Kossuth Lajost, amint fegyverbe szólítja a népet a haza védelmére; Ferenc József megkoronázását (az unokák kedvéért néha a kép mögé rejtett zenélő készüléket is megszólaltatták); a tizenkét karú, gyönyörű gyertyás csillárt, aminek az ágait időnként maga Nagymama aranyozta újra; a biedermeier szekrényeket, foteleket, díványt; a két kis finom asztalt, egyiken rózsaszín belsejű, titokzatosan bűgő tengeri kagylókkal, a másikon – az aranyoson – díszkötésű kis albumokkal.

Az ablakokban fűszeres illatú viaszvirágok nyíltak, ezek mögül – meg a kétfelé kötött fehér csipkefüggönyök mögül – leste

Nagymama a kinti világot, mikor szusszanhatott néha egyet töméntelen sok munkája közben. Figyelte az utcán járókelőket, a taligatolókat, elszekerezőket; a közeli katolikus templomba igyekvőket; szombatonként a katolikus esküvők násznépét, amely jobbadán szintén gyalogszerrel vonult a templomba; hétközben a járásbírótság udvarán börtönőri felügyelettel dolgozó rabokat; vásárnap délelőtt – a református istentisztelet után – a piactérre gyülekező, fekete ruhás, fehér inges, kunkalapos, csizmás atyafiakat, akik ott hallgatták meg ősi szokás szerint a heti *publikációt*... Mintegy néma filmként pergett le mindez a szeme előtt, hiszen a zárt ablakokon át úgyszólván csak a harangok szava hatolt be a szobába. Máskor a konyha melletti – a kemencés, később cserép-kályhás – szoba ablakából nézelődött, de az ebédlőből és az örök-égő fehér Meidinger-kályháról elnevezett kályhásszobából szinte sohase.

Ez utóbbinak a fő dísze egy aranykeretes nagy falitükör volt, de itt álltak – bizony már elég nyűtten, kopottan – a Bideskuthy bárónők hímezte garnitúra székei is, meg a hozzájuk tartozó dívány, hátsó támláján a sűrke-fehér foltos kutyussal. A vendégségbe érkező felnőtt rokonok esténként többnyire itt traccsoltak, kártyáztak egymással meg a háziakkal, de Nagyapa tíz órán túl soha nem maradt fenn. Felállt és elvonult. „Holnap is nap lesz!” –mondta, hiszen őt mindennap várták a betegei.

Nagymamának nem volt ilyen sürgős lefeküdni?

A városba, mondtam már, ő sohase járt ki. A tanyára, a szőlőkbe s a jóval távolabbi – bodakúti, ménesjárasi – kaszálókra ki-kiment azért a könnyű sárga kocsival, mikor erre a *kishintóra* Nagyapának épp nem volt szüksége. Nem mintha nagyon várták volna ott is; a tanyás, a vincellér sose szereti, ha a körmére néznek, s még azok se nagyon, akik szénakaszálásra, -gyűjtésre szegődnek el alkalmilag. Messziről meglátták persze, hogy jön a kocsival – az Alföldön ez már így van –, volt hát idejük eltüntetni ezt-azt, amit nem az ő

szeme elé valónak gondoltak. De Nagymama különben is elnézőbb volt, mint a parasztgazdák vagy a zsidóbérlők. Szerette még meg is kínálni a maga embereit, nem tejeskávéval persze – mint az „udvarhölgyeket” otthon, a konyhában –, hanem egy kis töm-pöri borral, házi pálinkával, amit az ilyen útjaira többnyire magával vitt. Vele volt – minden eshetőségre – néhány szem orvosság is. Ennek az adakozó természetének is köszönhetette tán, hogy rosszindulattal őiránta nem volt senki se, ritkán kellett szigorú szóval bármit is számon kérnie.

Nyári időben az unokákból is el-elvitt magával egyet-kettőt. Ő maga döntötte el persze, ki hol kaphat helyet, elől-e, Lukács bácsi mellett, vagy őmellette a hátsó ülésen, esetleg az ölében, sőt néha a kocsi fenekében, ha annyi volt a jelentkező, hogy másképp már nem fértek. Kívántam volna én is vele menni, mégse nagyon tülekedtem; tudtam, hogy a rázkódástól meg a lószagtól könnyen felfordul a gyomrom. A tanyásasszonnyal, Pusztainéval meg a két vincellérrel így inkább bent a városban, Nagymama konyhájában találkoztam.

Ezt a Pusztai Mátyásné olyan rútnak láttam, mintha ő volna az ördögök öreganyja. Kicsi volt, görbe, majdnem púpos, sovány és sárga. Hegyes az orra, horgasak az ujjai, s már a sápító hangjától is a hideg rázott ki. Hozta be az elhullott baromfiak lábát, hogy elszámoljon velük, s húzkodta ki sorra a kosarából.

– Mög kő háboronni az embörnek! – sipította, mintha ő már csakugyan megháborodott volna. – Mög kő zavaronni, ehun ë, hogy az a jóságos... –, de az Atyaúristent már nem mondta ki, mert tudta, hogy az ilyen istenezést Nagymama nem szereti. Meg már ott is volt a markában a kíváncsan illatos lángos, vagy mi, amit Nagymama – hogy elhallgattassa – hirtelenében odanyomott neki. De utána csak rákezdte, áttérve immár egy másik témára:

– Ulyan vótam én, mint a hájfalat, mint a kinyítt rúzs! – mutatta a ráncos, sárga keze szárát. – Oszt mi lött belülem, ehun ë? Hogy az a vénembör micsinát belülem!

Bámultam is rá megrökönyödve, micsoda szörnyeteg lehet az a „vénembőr”, aki mellett ilyenre fonnyadt a hajdani hájfalat, az a nyíló rózsza. De Pusztai Mátyás, mikor megláttam, egész rendes kinézetű öregembernek mutatkozott, akárcsak kettejük legényfia, Pusztai Jani. Volt egy Matyi nevű fiuk is, de épp börtönben: véletlenül agyonlőtte a feleségét, Zsuzsit. A maga fabrikálta orvvadász puskája sült el, szándékosságot nem tudtak rábizonyítani.

Nagy orvvadász volt Nyulász is, a Kutyáskert vincellérje. Igazi nevére nem emlékszem, de csak Nyulásznak hívta mindenki. Nem volt még olyan öreg, mint Pusztainé, de majdnem olyan csúnya: sunyi képű, vörös és szőrös. Bal kezén nem volt, csak négy ujja, az ötödiket ellőtte.

Nagymama birodalmában biztos, hogy senki se akadt, aki Lukács bácsihoz fogható lett volna.

Akkor most, gondolom, ő következik.

Várj csak, előbb hadd mondjam el, hogy a gang előtt – vagy alatt – ott volt, ugye, Nagymama virágoskertje. De túl a petúniákon, törökszegfűkön, szarkalábakon és egyebeken egy bokrosabb rész következett, sok rózsával, orgonával, fagyallal, s jácinttal, nárcisszal, íriszsel, bazsarózsával is. Meg sárgaliliommal, apró virágú, sötétlila fürtösliliommal... Ó, azok az illatok! A magas törzsű rózsák karójának a hegyére aranyos-bíboros üveggömbök voltak odatűzve. Tojásfejű, ormótlan szörnyszülötteknek látszottunk mi ezekben a fényes gömbökben, de szerettük azért bámulni magunkat. Néhány fa is állt a kertben: görbe törzsű ezüstfák, kecses mandulafák – egyikük keserűmandulát termelt, mégis megtartották –, no meg az az együvé nőtt, vén kettős eperfa, amely évről évre megörvendezettett dúsan termő fekete és fehér gyümölcsével.

A fekete eperrel meg is jártam, kétszer is. Bolond fővel egyszer az újonnan kapott fehér szalmakalapomba szedtem, ami már nem fért a markomba. Még szerencse, hogy csak a bélése lett foltos

tőle. Máskor meg – miért, miért nem – a szép fehér batisztruhám zsebébe dugtam néhány fekete szemet, és persze, hogy átütött rajta a leve.

Emlékszem, vasárnap délelőtt volt, Anyuskáék templomba mentek, de én még kicsi lévén, engem nem vittek magukkal. Nagy sürgés-forgás volt a konyhán, Mari néni – akit a nyári nagy vendégjárás idején főzőnőnek hívott el Nagymama – ott kopasztotta, bontotta, darabolta a csirkéket, nyújtotta a rétest, sütötte a fánkot. Nekem nem volt szabad ilyenkor ott lábatlankodnom, de sikerült elcsennem azért egy levél kénes gyufát. Úgy tudtam, hogy annak a lángjától eltűnik a folt. El is tűnt volna tán, ha megnevesítem előtte a zsebemet, de én csak odatartottam a lángoló gyufaszálat, és most már ki is égettem. Üvöltő sírásban törtem ki, ordítottam, mint a sakál, mert azt hittem, hogy ezen már nem lehet segíteni. Nagymama vett a gondjaiba, csitított, ne bőgjek, nem lesz semmi baj. Lehúzta rólam a ruhát, adott rám valami mást, ő meg tűt, cérnát szedett elő. A kis rakottszoknyából egy hajtást végig bevarrt, s néhány perc alatt maradéktalanul eltűntetve az áruló nyomokat.

– Így ni – mondta –, anyád észre se veszi. Csak még átvasalom egy kicsit. Addig edd meg ezt a kis sütemkét...

Nem győztem csodálkozni. Ilyen rosszat csináltam, és jutalmul még sütemkét is kapok. És otthon se lesz semmi baj.

Csak a Szikora Örzsi tekintete zavart. Ő Szikora néninek, a mosónőnek a lánya volt – már nem éppen fiatal –, és most a konyhában segítgetett ő is Mari néninek. Járt ki-be, ahogy a dolga megkívánta, de közben folyvást engem figyelt. Úgy nézett rám, amióta felüvöltöttem, mintha csak szurkálna, böködne a vasvilla szemével. Látszott rajta, mennyire rosszallja, hogy segített rajtam Nagymama, s megmentett a jogos bűnhődéstől. Éreztem, milyen utálatos, nyafka úrikisasszonynak tart, legszívesebben mindjárt Anyuskához rohanna, hogy beáruljon neki.

A mi cselédlányaink soha nem néztek így rám. De tőle máskor se kaptam egyetlen kedves szót se. Úgy látszik, gyűlöl. De miért?

Téchy Gyula bácsi lányaival – akiket a legjobban szerettem unokatestvéreim közül – közöltem is bizalmasan:

Szikora Örzsi, az egy őrült.

– Igazán? – kérdezték meglepetten.

– Igen. Őrült! – erősítettem meg. – A szemén is látszik. Figyeljétek csak!

Nem tudom, mit vettek észre a szemén, mit nem, de Kató biztonság okáért megkérdezte Nagymamától, hogy ő mit gondol. Mert ha csakugyan őrült, meg is mérgezhethet minket.

Nagymama aztán jól lehordott. Mit beszélek össze-vissza? Micsoda sületlenségeket! Nem szégyellem magam?

Lukács bácsi

De most már csakugyan Lukács bácsi jön. Nem?

Őt mindenki Nagypapa kocsisának mondta, hisz legtöbbször úgy látták, ahogy a tisztéhez méltó szép ruhában, kalapban ült fenn a bakon, s hajtotta a fényesre kefélt, jól táplált lovakat. Annak már jóval kevesebben voltak szemtanúi, hogy mikor otthon van, mit dolgozik naphosszat a *másik udvarban*, amely Nagymama birodalmán belül az ő külön kis birodalma volt.

Az elülső udvarról már sok mindent elmondtam, talán csak a pincéről nem beszéltem. Mikor már nemcsak a tömpöri szőlő termett, hanem a Kuttyáskert és a Kisszőlő is, a régi pincét meg kellett toldani. Akkor építették azt a téglalobozatot, amit néhány arasznyi földréteg borított, és mint egy lapos kis domb emelkedett ki az udvar síkjából. Szigorúan tiltották, hogy felmenjünk rá és mászkáljunk rajta, de mi azért fel-leszaladgáltunk. Mögötte volt a *földiepres*, Nagymama szeme fénye, arra azért mindig vi-gyáztunk, össze ne tapossuk. Onnan, a pincedombon túlról juthattunk be a lugasokon át a hátsó kertbe, a *gyümölcsösbe*, a másik irányban pedig a hátulsó udvarba, *Lukács bácsi birodalmába*.

Fent a háznál őt csak akkor láttuk, ha kocsival hajtott oda a homokos bejáróra, indulásra készen. Aludni is lent aludt az istállóban, a sötét pokróccal letakart priccsen. Mellette lógott a rossz subája, fagyos téli éjszakákra, amikor a lovak, tehenek se adtak elég meleget. Erre a hosszúszőrű subára mindig félve néztem. Az volt a híre, hogy veszedelmes bolhafészek, s amilyen nagynek és nehéznek látszott, azt gondoltam, agyon is nyomhatna, ha véletlenül leszakadna. Meg is fulladhatnék alatta.

Az a deszkaajtó, ami ide, a *másik udvarba* vezetett, mindig be volt riglizve. Mi ki tudtuk ugyan nyitni, ha nagyon akartuk, egyedül mégse igen merészkedtünk Lukács bácsi felségterületére. Az anyakocák, malacok, süldők, hízók bent rőfögtek, visítottak a nagy disznóól zárt rekeszeiben, de őfelőlük se éreztük teljes biz-

tonságban magunkat. A szabadon szaladgáló kisborjúk, kiscsikók miatt még kevésbé. És hát a szintén szabadjára eresztett gúnárok, kakasok között is akadt egy-egy félelmesebb. Volt például Nagymamának egy kopasz nyakú, vörösarna kokinkínai kakasa. Gyula bácsi hozta neki Gödöllőről, alighanem az ottani királyi uradalomból. Amilyen kicsi volt, olyan harcias. A felnőttek csak nevettek a mindig támadásra kész, dühös természetét, Nagymama különösen kedvelte, de mi tartottunk tőle, hogy megcsípkedi a lá-bunk szárát. Vagy horgas csőrével netán még a szemünkbe is belevág, mert röpülni is tudott egy kicsit.

De ha Lukács bácsi is ott volt velünk a másik udvarban, nem tartottunk se csikótól, se borjútól, se gúnártól, se kokinkínai kakastól. Szemmel láthatólag őt se zavarta, hogy ott ténfergünk, nézelődünk a birodalmában, s figyeljük a munkáját is, hogy húzza a sok-sok vödör vizet a gémeskútból, dönti a vályúba a teheneknek, lovaknak, hordja az ólba a disznóknak; hogy tölti fel még a baromfiak ivóedényeit is. Hogy ad enni sorra minden jószágának, hogy ganézza ki az istállót, a disznóólat, talicskázza el a trágyadombra, ami odavaló...

A trágyadomb az alsóudvar hátsó sarkában volt – a lehető legmesszebb a fenti lakóépülettől –, a gyümölcsöskert deszkakerítése mellett. Lukács bácsi egy hosszú szál rossz, régi deszkát fektetett az oldalára, azon tolta fel a talicskát. Ilyenkor, ganézáskor nem a szokott kék kötője volt rajta, hanem egy ócska zsáknak a felét kötötte maga elé. Utána még fel is söprötte az udvart egy veszőseprűvel, amit ő maga drótozott össze. Olyan tisztán tartotta az egész területet, hogy a mi úri kis gyerekcipőnkkel semmi mocsokba nem léptünk bele. Vigyáztunk is, igaz, mert egy-egy kismalac is kiszökött néha a fiaztatóból, libák is ténferegtek az udvaron, mielőtt befogták őket tömésre, s mindig volt ott valamenynyi tyúk is, egy-két kakassal, meg a levágásra szánt tanyai csirkék, amiket – mielőtt nyakukat szegték volna – kukoricára fogatott Nagymama. Ezeket a feljavítandókat ő *szaron nőtt* csirkének hívta. Csúnya szót ki nem ejtett különben a száján, de ezt

a közkeletű kifejezést ő is elfogadta. A csirke *csöcse* ugyanis csak akkor lett szép sárga, ha kukoricán, árpán, ocsún tartották. Szétfújták a pihét a mellén, megnézték a szárnya alját, s mindjárt kiderült, nem olyan sápadt-e, mint a szaron nőtt csirkéké. Mert akkor Nagymama szerint még nem volt levágásra való.

Az aprójószág gondja egyébként már nem maradt Lukács bácsira, ez a cselédlányokat illette, az ő felügyelete alatt. Nemcsak a lovaknak, teheneknek, disznóknak volt hát ő az ura és parancsolója, hanem ennyiben az övék, a lányoké is. De sok baromfit soha nem tartott Nagymama a háznál. Ők jobbadán a tanyán nevelődtek, oda-benn annyi is elég volt belőlük, amennyi a napi tojás- és hússzükségletet fedezte: két-három liba, kacsa, pulyka, úgy húsz tyúk és ugyanannyi csirke, hogy kéznél legyenek, ha hirtelen meg kell fogni néhányat. Naposcsibéket is költetett Nagymama, de aztán hamarosan kiküldte őket a tanyára. Mikor ott már javában cseperedtek, kíválogatta közülük a szépen fejlett kakasokat, s bent a városi háznál *kappanoltatta* őket. Kis István harangozónak a feleségét hívatta el mindig, az nagy szakértelemmel herélte ki sorra valamennyit, s erős cérnával varrta be a sebüket. Egynéhány napig kókadtan lézengtek a műtét után, némelyiket le is kellett vágni hirtelen, de amelyik túlélte, abból hatalmas, derék kappan lett. *Tökeikből* – így hívták, én is így mondom – a kappanoló asszonynak azon frissiben pörköltet főztek, ez volt a szokott jutalma a pénzbeli fizetség tetejébe.

De nem mondtam még el a kokinkínai kakast, hogy lett szomorú vége. Nálunk hetelt egyik nyáron Magay Dani. Szegedről jött Lajos bácsival, akinek őrajta kívül csak lányai voltak, és Danit – mint egyetlen fiát – alaposan elkapatta. Tizenkét éves legényke lehetett akkoriban. A mi Zoltink, az még jóval fiatalabb, de így is sikeresen vadították egymást.

Szép fekete, sovány, inas fiú volt ez a Dani, de a szőrös lába miatt se kedveltem, meg a nyughatatlan természete miatt se. Ellátogatott Zoltival Nagymamáékhöz is, a másik udvarba is beme-részkedtek kettesben, noha Lukács bácsi épp nem volt otthon. A kopasz nyakú kiskakas persze, hogy nekik támadt, s Dani ezt

olyan komolyan vette, hogy harcba szállt vele. Fogott egy faágat, s addig küzdöttek, míg ő hősieen le nem győzte a hozzá képest azért elég gyöngye ellenfelet. Magyarán: agyonverte a faággal, aztán büszkén elvonult. Mondanom se kell, hogy Nagymama ezt nem hőstettnek tekintette, hanem megbocsáthatatlan bűnnek, s – Magay-rokonról lévén szó – Apuskának rőtta fel.

Lukács bácsi az ilyen családi dolgokról soha nem nyilatkozott. Hanem a kiskakas halála őt is szíven ütötte. Nagyon szeretett minket, gyerekeket – s ugyanilyen gyöngyeden, szelíden bánt a kisborjúkkal, kiscsikókkal, malacokkal is –, de Daninak ezt ő se bocsátotta meg.

Malac nagyon sok visított néha az ólban, hiszen a kilenc koca rengeteget fialt. De legtöbbjük nem sokáig maradt a háznál. Nagymama választási malacként adta el őket, mikor már nem szorultak az anyjuk csecsére. Sülve vagy főve az asztalra soha nem kerültek. Csodálkoztam is, mikor Búz Gyula bácsi nevenapján meghívtak egyszer hozzájuk, és malacpörkölttel kínáltak.

A másik udvarnak – Lukács bácsiéna – volt egy hátsó kocsibejárata is, az ottani kis utcáról. Ott hordták be a szénát, szalmát, kenyérgabonát, árpát, zabot, csöves kukoricát. Őrletéskor meg a különféle liszteket, korpát és darát. A kukoricafoosztás a színben folyt, olyankor Pusztaiék, a tanyásék is jöttek segíteni, meg Szikoráné családja, Lukács bácsié, s néhány ismerős szénakaszáló legény. A két cselédlány is beállt a munkába – vagy *beült* inkább –, ha nem akadt épp más dolga.

Ugyanebben az őszi időben főzték a pálinkát is lent a mosókonyhában. Szüret után nagy hordókban hozta be Lukács bácsi a törkölyt a szőlőkből. Ennek a szagát, mikor már erjedt, ki nem állhattam. Igaz, a kész pálinkáét se, ami – láttam néha – egy vékony csőből csurgott, vagy inkább csak csöpögött.

Kora ősszel nagyon boldog voltam viszont, ha az udvaron kiterített ponyvákra telepedhettem, ahova a betakarított babbüvelyek sokaságát borították, s keresgélhettem a kedvemre való, szebbnél szebb, tarka szemeket.

A téltre szánt szőlő felkötözésére is jól emlékszem. Az is a másik udvarban folyt, a kocsiszín előtt. Nagymama ült ott Bella nénivel – a legfiatalabb lányával – egy-egy fejőszéken. Bella néni Edelényben lakott, az urának ott volt patikája, de ő akkor épp odahaza hetelt. Hosszú lécekre kötözték fel a fűrtöket, s ha rossz szemet találtak bennük, ollóval csípték ki. A megtelt rudakat felvitték aztán a gangról nyíló nagy spájzba, vagy a kamrába, a padlásfeljáró mellé. Annyi szög volt ott a falban, hogy aggathatták sorra, minden kötésnek jutott hely. Volt, amit lécestül akasztottak fel.

Ezt a szőlőt is Lukács bácsi hozta be kocsival szüret idején, nagyon vigyázva, össze ne törjön, mert akkor könnyebben romlott. Bevitte a kocsiszínbe, onnan hozták ki Nagymamáék kosárszám, mikor kötözték. Ott semmi baja nem történhetett, az eső se verhette meg.

Még egy szép emlékem van az öregről, azt is hadd mondjam el.

Az állomásra vitt ki egyszer a kishintóval – rokonok elébe mentünk, mint már annyiszor –, s a szélmalom táján, amit gyerekkorodban még te is megcsodáltál, hogy forog a vitorlája, behajtott a Székalja vizébe. Prüszköltek a lovak, felfröcsögött a víz, s ott hullámozott körös-körül. A kerekek alig fordultak, mintha már nem is menne a kocsi, hanem úszna; én minden pillanatban azt vártam, hogy becsap alá a víz, már húztam fel a lábam ijedtemben, el ne ázzon a fekete lakkcipőm. De Lukács bácsi akkor irányt változtatott, s egy perc múlva megint a szárazon voltunk. A lovak felfrissülve, a kocsi tisztára mosdva, s vígan robogtunk tovább. Ő tudta persze, hogy megijesztett, de hiszen épp ez volt a szándéka. Soha el nem felejttem azt a jóízű, hangos nevetését.

Ez már nem sokkal Nagyapa halála előtt történt. Akkor még nem tudhattuk, milyen szomorú idők közelednek. Hogy Nagymama nem sokáig gazdálkodik már, szétosztja mindenét a gyerekei között. Hogy a teheneket, a lovakat, a kocákat mind eladják, s Lukács bácsi se maradhat tovább a háznál.

Családi nevét még nem mondtam: Korona Lukácsnak hívták. És életének ez a gyászos fordulata olyan volt őneki, a birodalmát

vesztő vén cselédnek, mintha a kocsiskalappal együtt valamilyen láthatatlan korona is leesett volna a fejéről. Eddig ő volt a *másik udvar* ura. Szép kocsis gúnyájában ha felült a bakra s kihajtott a városba, mindenkinek a szeme megakadt rajta. De most mind-örökre ki kellett vetköznie ebből a gúnyából. Lányához költözött – felesége már rég meghalt –, ott is volt egy ló, de csak egy rossz gebe, szántásra, mire. Sok öröme nem telt benne. De bizony egyebekben se. Nagypáéknál jó kosztot élt, bért is kapott, most annyija volt, amennyi ennivalót a lánya elébe tett. Hirtelen megvénült. A munkát se bírta úgy, mint eddig, s ha a lánya nem is, a veje bizony éreztette vele, hogy ő már fölösleges. Addig-addig, hogy fogott egy istrángot, felment a padlásra, s felkötötte magát. Mire rátaláltak, nem volt benne élet.

Nagyapa halála

Nagyapa hogy halt meg? Már csak így mondom, bár nekem ő dédapám volt...

Őt rák vitte el. Hólyagrák. Néhány hónap alatt. Tudtam, hogy beteg, de azt nem, hogy mi baja van. Még ha mondják, se nagyon értem a kilencéves eszemmel, mi az a rák. Náluk jártam egy este, ő épp akkor érkezett meg Pestről. Lukács bácsi hozta be az állomásról. Már bent volt a Nagymama szobájában, ott állt a széles diófaasztal mellett, háttal nekem, mikor hirtelen benyitottam a konyhából. Vagy tán inkább félháttal állt, mert mindjárt láttam, milyen görnyedt és elesett. Egy nyitott kis bőrkoffer feketéllett előtte az asztalon, abban kotorászott, és ki is vett egy kisebb csomagot. „Graham-kenyér” – mondta fáradt hangon, de ennél többet se nem láttam, se nem hallottam, mert kituszkoltak, vissza a konyhába.

Ebből már tudtam: komoly baja van. Talán cukorbaja, mert azt is emlegették. Attól fogva nem is mehettünk hozzájuk, még az újonnan született kisborjút megnézni se. „Gyerekek ott most nincs helye” – mondta Anyuska. De ő minden este átment Bertussal – később már naponta többször is –, és hozta a híreket. Csakhogy nem nekünk, gyerekeknek. Míg el nem kaptam egy nap a sok sustorgásból – alighanem az egyik cselédlány szájából –, hogy „a teintetös úr, szögény, halálán van”.

Attól fogva folyton ez járt az eszemben. Bent az iskolában is. De nem az, hogy *halálán van*, mert ezt parasztosnak éreztem. Lefordítottam a magam nyelvére: *haldoklik*, s apró betűkkel odaírtam magam elé a padra:

NAGYAPA HALDOKLIK.

Még fekete keretet is rajzoltam neki, jó vastagon, sűrű vonásokkal. Nem figyeltem most Bankós Izidóra kisasszonyra, miket beszél, vagy mit ír a táblára a puffos ujjú lila blúzában. Ez az egy gondolat motoszkált bennem, és ezt nyilván ő is tudta, akit egye-

dül én szólíthattam az osztályban Izidóra néninek, és aki velem különben is mindig kivételezett. Látnia kellett, hogy nem figyelek, lélekben ott se vagyok, de egy szót se szólt. Én meg csak néztem magam elé némán, s alig vártam, hogy vége legyen az iskolának.

Anyuska akkor már napok óta nem főzött. Örzsinek adta ki reggel a spájzból a főznivalót, elmagyarázta, mit hogyan csináljon, aztán ment is Nagypáához. De hát Örzi nem volt szakácsnő. Apuska étvágyát nemcsak a várható családi gyász vette el, hanem az ő főzje is, az odaégett rántás, a fövetlen bab, az agyonsózott hús.

De most alig ültünk le az ebédhez, jött a küldönc a hírrrel: *meghalt*.

Másnap már varrták is nekem a Marosán-lányok a matróz szabású gyászruhát, elől krepp nyakkendővel, a gallérján hullámosan futó krepp csíkkal. Azok is feketék, ahogy a harisnyám is, a cipőm is, a kék copfomba font szalag is mind fekete volt rajtam, amikor harmadnap elindultunk a kitűzött időben Nagymamáék házához. Csak a télikabátom és a matrózsapkám volt sötétkék, arra már nem telt, hogy azokat is kicseréljék.

Teli volt már a ház meg az udvar a gyászoló sokasággal. Szentmiklóson akkor még mindenkit a saját házatól temettek, s Nagypát annyian jöttek búcsúztatni, hogy alig fértek egymástól. Nem szólva a sok családtagról, közeli, távoli rokonokról.

Neki – mondtam már – testvére nem volt, csak egyetlen unokatestvére, Téchy Samu. Ő jött most el Nagykőrösről, s minden második szava az volt: „a megboldogult”. Hanem a Buday-rokonságból annál többen megjelentek, köztük egy fiatal, kezdő makói tanár, Buday Géza.

Őt azért említem külön, mert ezen a temetésen éreztem először életemben valami különös rajongást, amit szerelemnek is mondhatnék. Ez a sose látott rokonfiú lett az első ideálom.

De előbb még hadd mondjam el, hogy a koszorúkat Róza néni fiával, Gyuszival hozatták Pestről, egy Czigány nevű virágkeres-

kedőtől. Gyula bácsi, Anyuska öccse is hozott egy ilyen óriás koszorút, ibolyával, meg olyan gyönyörű szegfűkkel, amilyenek egy évvel ezelőtt, február 2-án – Rózu esküvőjén – a násznépet díszítették.

Ez az esküvő most sokunknak eszébe jutott. Nemcsak azért, mert épp egy esztendő telt el azóta, hogy ugyanebben a házban, ugyanezekben a szobákban tartottuk a lagzit. Hanem mert Róza néni megszámlolta akkor az ebédlőben, a főasztalnál ülőket, és ők pont tizenhárman voltak. Ki is mondta, mert ő gátlástalanul mindig mindent kimondott: „Rossz jel. Miközülünk valaki meghal.”

„Mind meghalunk, ki előbb, ki utóbb” – ütötte el Nagyapa egy szelíd mosollyal, de mikor megbetegedett, mindenki visszagondolt Róza néni jóslatára. És csakugyan: egy évvel az esküvő után már ott feküdt holtan a koporsójában, aztán a koporsó fedelét is rácsukták, hogy kivigyék a gangra, rátegyék a Szent Mihály lovára, s Baksay bácsi elmondja fölötte a búcsúztatót.

Hadd szakítsam félbe. Nem tudom, emlékszik-e rá, hogy halála előtt nem sokkal nálunk járt Róza néni. A Tömpörből jött be gyalog a templomba, utána meg betért hozzánk és elmesélte, milyen gyönyörű álmot látott az éjszaka. Megnyílt az ég, ragyogó fényesség támadt, előbb angyalok jelentek meg a magasban, aztán pedig meglátta köztük az urát is, akit negyvenhárom évvel azelőtt veszített el. Egyszerre nagyon boldogságot érzett. Aztán felébredt, de ez a jó érzés akkor is megmaradt benne, nekiünk is olyan üdvözült mosollyal mondta el az egészet...

Igen, emlékszem. És pontosan négy hétre rá – virágvasárnap – beállított hozzánk a tömpöri vincellér, azzal, hogy a „teintetős asszony” ma reggel nem jött ki a szobájából, úgy, ahogy szokott, és nem is szól, ő hiába kopog. Semmi nesz nem hallik odabentről. Üzentünk gyorsan László doktor bácsinak, értesítettük a csendőrséget is, onnan is küldtek valakit, és együtt mentünk ki a Tömpörbe. Zörgettünk egy ideig, aztán a csendőr betörte az

ajtót. Róza néni ott feküdt az ágyában, mintha csak aludna, oldalra fordulva, keze a feje alatt. Nyugodt volt az arca, nem látszott rajta semmi haláltusa, mint aki álmában ment át a másvilágra. Én akkor arra gondoltam: most azt a négy héttel ezelőtti gyönyörű álmát folytatja.

Igen, vannak ilyen titokzatos dolgok...

De ne haragudj, Buday Gézát akartam még elmondani. Baksay bácsi kint a gangon beszélt, a koporsó mellett, én meg a házból hallgattam, az ebédlőből, a nyitott ajtón keresztül, mert most ebben a februári hideg időben is minden ajtó tárva-nyitva állt. Rózu, aki egy éve esküdött és most gyereket várt, eggyel beljebb, a kályhásszobában ült az egyik virágos gobelin széken, és úgy sírt, mintha ő volna mindennek az oka. Ő nem is igen hallhatta a gyászbe-szédet, de nekem a szívem szorult össze, mikor Baksay bácsi azt mondta: Nagyapa hány embert meggyógyított, de őt nem tudták meggyógyítani. Akkor belőlem is kitört a zokogás, ráborultam a vendégágyra, ami ott állt épp az ajtó mellett, és a végének dőlve sírtam el végtelen keserűségemet.

Aztán egyszer csak megéreztem, hogy simogatja valaki a hajam, a fejem. Mikor felnéztem, Buday Gézát láttam magam mellett. Ő lépett oda, hogy vigasztaljon, csitítson.

Ettől aztán még bőségesebben hullottak a könnyeim, de egy kicsit már a boldogságtól is, hogy ez a szép nagy fiú ilyen kedves hozzám, így törődik velem.

A temetőbe nem vittek ki. A sok lovaskocsira, hintóra annyi rokon, barát és ismerős cihelődött fel, nekem ott már nem jutott hely. Nem ment ki Géza se, lehet, hogy ugyanezért, de talán énmiattam, hogy bánatomban mellettem maradjon. Mikor már elapadtak a könnyeim, beszélgettünk is, úgy, mint két felnőtt. Akkor tudtam meg, hogy Nagyapánál neves orvosok jártak Pestről is, de ő végül azt mondta: ne hívjanak többet. Tudta, hogy nincs mentség. Utoljára még azt kérte, hogy ha meghal, fehérborral mossák le az arcát.

– Tudja, mi volt a szavajárása? – kérdeztem Gézától. – Amíg

bírta magát, folyton ráncigálták egyik betegtől a másikig. Jött hozzánk is, megvizsgált, orvosságot írt, de már indult is tovább. Tartóztattuk, maradjon még, ne siessen, hisz úgyse jön máskor, csak ha beteg van a háznál. „Mennem kell – mondta. – Muszáj, mert visznek, Lukács már kint vár. *Addig visznek, míg csak ki nem visznek.*”

Kilencéves voltam, de milyen komoly kis teremtés, ahogy ezt elmondtam!

Aznap délután már el is utazott a legtöbb rokon, köztük Géza is. Az egyik családi albumban találtam meg aztán a képét. Titokban sokat nézegettem. Még meg is csókolgattam, s mondogattam is magamban: „Ez az én szerelmem.”

Osztozkodás

Nagymama miért osztotta fel mindjárt a vagyont? Hiszen eddig is gazdálkodott. Ezt Nagyapa nélkül is folytathatta volna.

Folytatta is egy ideig. Egy évig? Kettőig? Magam se tudom már. De Nagyapa nélkül ez valahogy mégse ment neki. Úgy érezte, nincs már értelme. Nincs kinek gazdálkodnia. Nagyapának számolt be mindig, hogyan mennek a munkák, miből mennyi termett, hányat fialtak a kocák és így tovább. De most ez megszakadt. Ha nincs, aki meghallgassa, mit végzett, mire jutott, ezen rajtavesztett, abból hasznot húzott – minek az egész? Nem öröm már, csak küszködés.

Elege lett abból is, hogy az egyik gyereke pénzt kér és mindent kér, a másik meg nem szól, de gyűlik benne a keserűség, hogy azt a vagyont fosztogatják, ami részben majd őt illetné.

Egy nap eldöntötte hát Nagymama: szétosztja minden birtokát. De azt már a gyerekeire bízta, hogy egymás között meg egyezzenek.

Pontosabban: az öt gyereke közül az egyik már nem is élt, de a családjá tudta és elfogadta: nekik semmi se jár. Ő volt a tékozló fiú, aki előre kivette minden örökségét, miután annyit veszített ruletten és kártyán, hogy már röpíthette volna a fejébe a golyót. Nagyapáék akkor megmentették, de most a család meg kellett hogy adja ennek az árát.

Nem volt ez akkor olyan ritka eset. A boldog békeidőkhöz ez is hozzátartozott, hogy sokan szerettek volna hirtelen meggazdagodni, miközben csúszott ki a föld a jobbágyaikat veszített magyar nemesi családok lába alól.

Abba az álomba kapaszkodtak bele, főleg a fiatalok: egyszer majd ők is nyernek. Sokat, nagyon sokat. Kifizetik adósságaikat, és még marad is. Vége lesz minden bajnak, küszködésnek. De többször lett vége az ő nyomorult életüknek, már az így hazardírozókénak. A zsidók okosabban kockáztattak, ők nem tettek fel mindent egy lapra. S

nem is a kártyától, más ilyesmitől várták a megváltást. Közülük csakugyan sokan gyarapodtak, és volt is irigyük bőven, de az ő példájukat kevesen tudták követni. Ennek a nagybátyámnak is Monte Carlo meg Baden-Baden járt az eszében, míg egyszer aztán a földön nem találta magát. Még jó, hogy nem a föld alatt.

Elég korán meghalt azért...

A gyerekeit csak fölnevelte. Feleségére se hagyott nagy nyomorúságot. Az is elég furcsa nő volt. Anyuskáék náluk jártak egyszer vendégségben. Kakasleves lett volna ebédre, de hiába keresték a kakast, amit le akartak vágni, elkódorgott valamerre. A szomszédék kakasa viszont épp átszökött hozzájuk. A sógoraszszony nem sokat teketóriázott, megfogatta, meg is főzte. Az ebédnél nagy büszkén el is mondta ezt, s elégedett mosollyal summázta a dicső történetet: „Kakas – kakas.” Nálunk ez szólássá is vált, ez a „kakas – kakas”, de csak olyan értelemben, hogy „egy-kutya”. Mégis más volt a hangulata, mert erre a különös históriára emlékeztetett. És nekünk mégiscsak nehezen fért a fejünkbe, hogy vendégeit a szomszédék kakasával lakassa valaki...

Ez a rokonsalád kimaradt tehát az osztozásból...

Ki. Az illető nagybátyám már nős ember volt különben, amikor ki kellett menteni abból a nagy becsületbeli adósságából. Felesége rohant el Nagypapáékhoz Szentmiklósról az SOS-üzenettel: ennyi és ennyi pénz, vagy halál. Nem tudom, hogy kaparták össze hirtelenében a szükséges summát, de összekaparták, és az asszony már vitte is Pestre, hogy az első induló expresszvonattal Monte Carlóba utazzon vele. Még idejében ért oda. De legalább nemcsak megmenekült az ura, hanem észhez is tért: soha többet nem keveredett bele ilyesmibe.

Az asszony viszont...

Mit tudom én! Sajnálom is már, hogy elmondtam ezt a kakashistóriát. Családjaszerető, rendes nő volt, ettől függetlenül. S talán épp az urának a fiatalkori botlása tágitott valamicskét a lelkiismeretén...

Maradt tehát négy osztó

Ahogy mondod. Felbecsültették az ingatlanvagyont, s abban maradtak, hogy négy, nagyjából egyenlő értékű részre osztják. Egyik lesz a tanya, a másik a tömpöri szőlő, a harmadik a Kutvás kert és a Kisszőlő együtt, a negyedik Bodakút és Ménesjárás, vagyis az ottani rétek, kaszálók, legelők. Nem is volt semmi baj, míg a többség úgy nem döntött: kor szerint válasszanak. Hárman emellett voksoltak, de a kisebbik sógor sorsolni szeretett volna, mert ő házat akart venni – ki is nézte már magának –, s ehhez nem föld, hanem pénz kellett. Tudta, hogy az első három rész – ott mindjárt a város tövében – könnyűszerrel pénzzé tehető. De ha a negyedik jut neki – azok a távoli, feltöretlen gyepek, rétek –, nehezebb dolga lesz.

– Húzzunk sorsot – erősködött. – Az az igazságos.

– Tisztelni kell a kort! A Biblia is ezt mondja.

– De én pénzt akarok. Nekem pénz kell! Mikor már vagy tizedszer mondta ezt el, Apuska türelmét vesztette.

– Ha éccő földbe van a vagyon, nem adhatunk neked hálósipkát!

Ez a hálósipka beütött. Olyan hahota támadt, hogy még a sógor se tudta megállni nevetés nélkül. Azután sietve visszakomolyodott, de akkor már késő volt. Róza néni határozott hangon kimondta:

– Akkor én a Tömpört választom.

Apuska rávágta:

– Én a tanyát.

Gyula bácsi:

– Én a Kutvás kertet, Kisszőlőt.

Pontosan az történt, amit előre megsejtett a sógor. Később

csak pénzzé tette aztán a maga bodakúti, ménesjárási örökségét, ami igazából nem ért kevesebbet, csak őszerinte. Ő még évek múlva is fel-felhányta: hogy kisemmizték őt az osztozáskor. Mondogatta is Apuska:

– Ulyan fösvény ez, hogy sétáni sē mögy, nē kopjon a cipője talpa.

Kasztok

Az úrikaszinóba kit választottak elnöknek Nagyapa helyébe?

Nem is tudom már. De oly mindegy! Sok dolga nem volt ott az elnöknek. Inkább csak dísznek kellett, vagyis hogy olyasvalaki legyen, akit mindenki tisztel és szeret. Nagyapa el se igen járt a kaszinóba, nem volt rá ideje. Baksay bácsi se, bár a tagságot ő még püspök korában is megtartotta. Ez akkor így illett. Aki úriember a városban, az legyen kaszinótag. Volt ugyan kivétel, de nem sok. Akit viszont bármi okból *kigolyóztak* onnan, az már nem is számított többet úriembernek a szentmiklósi intelligencia szemében. De ilyen esetre nem is emlékszem.

Volt tehát egy úri kaszt...

Úgy, ahogy mondod. Csupor Albert a négyszáz holdjával is parasztnak számított. Vagy mondjuk, *pógárnak*, mert a parasztkaszinó is Polgári kör nevet kapott, csak később lett belőle Gazdakör, az Iparos körből meg Ipartestület. Ők ott kaszinóztak, ki-ki a maga körében.

És a kereskedők?

Ők sehol se. Vagy talán a hitközségben, mert a kereskedők közt a zsidók voltak erős többségben. Az úr megszólítás különben nekik is kijárt. Tolnai úr, Gláz úr, Klein úr... Azonfelül minden iparosnak, noha mindenki tudta, hogy ők nem urak. De nem is parasztok, mert aki parasztnak számított, azt nemigen lehetett *urazni*.

Illyés Gyula ír valahol egy grófról, aki képviselőjelöltnek lép fel, s összecsődíti a faluból a népet, hogy a kastélya erkélyéről tartson programbeszédet. Aztán így szólítja meg őket: „Tisztelt parasztok!”

Igen, a szentmiklósi füleknek is ilyenformán hangzott volna, ha urazni kezdi valaki akkoriban a paraszti rendhez tartozókat.

Volt tehát egy paraszti kaszt is...

Mindenféle kaszt volt. A páriák: a cigányok. De még a kasztokon belül is micsoda távolságok! A muzsikus cigányok közül hosszú évekig a Fórizs Ferkó bandája számított a legelőkelőbbnek. Ő gimnáziumba is járatta aztán a fiát. Hallottam egyszer, hogy névnap vagy mi volt náluk: hófehér abrosz az asztalon, szépen megterítve az ebédhez. A Lölö bandája se volt utolsó, de azt már a kevésbé gazdag lakodalmakba hívták. A szegényebb házaknál pedig a névtelen kisebb bandákkal is megelégedtek.

Némelyik banda csak úgy alkalmoszerűen csapódott össze. Mert hegedülni sokan tudtak, már a nyolc-tízéves cigánygyerekek is jártak – ócska, kimustrált, vagy kölcsönhegedűvel – névnapot köszönteni. Cimbalmuk viszont, azt hiszem, csak a Fórizs Ferkóéknak lehetett. Iszonyú drága jószág volt az egy szegény cigánynak. Még a nagybőgő is, még egy jobbacska hegedű is.

Nem is tudom, hogy jutottak hozzá, akik ott laktak a Székszálen, azokban a rozoga putrikban. Bádogdarabok, deszkadarabok a háztetőn, meztelen gyerekek az udvaron. Hányszor láttuk télen is, a vasútállomásra menet, hogy kiszalad az útmenti putrikból egy-egy mezítlábas cigánygyerek, könnyít magán ott a hóban, és már fut is vissza!

Egész cigányváros épült az ilyen kalyibákból. Ők maguk vetették hozzá a vályogot. De ha tavasszal, hóolvadáskor megtelt a Székalja vízzel, ők voltak az elsők, akiket eláztatott.

Sokan jártak koldulni közülük. De árultak is néhanapján maguk szedte csiperke gombát, maguk fogta cigányhalat. Feneketlen kerek kosarat nyomtak – fülével lefelé – a Bakérba, és ha szerencséjük volt, hal is rekedt bele. De ilyen ritka csemegét ők nem faltak fel: vitték eladni az ismerős házakhoz. Nagy örömmel fogadták viszont, ha megkaptak egy-egy elhullott tyúkot, az

ügyetlen tömés miatt megfulladt libát. Állítólag a dögkútba vetett állati tetemeket is megdézsmálták.

A legalsó kaszttól ezt is elnézték...

Elnézni elnézték, de a legszegényebb parasztcsaládba se fogadtak volna be cigányt. Egyetlenegy ilyen vegyesházasságról se tudok, pedig a szentmiklósi cigányok ugyanúgy katolikusok voltak, mint a *Tortaparton*, a *Bügében* lakó szegényebb parasztok nagy része. Mondtad, ugye, hogy a katolikussá visszavedlett Dunántúl maradék reformátusaiból sokan húzódtak az ország keletebbi, kálvinistább felébe. De húzódtak onnan katolikusok is – még-hozzá mennyien! – ezekre a török időkben jobban letarolt, néptelenebb, lakatlanabb alföldi tájakra, főleg a közeli Kiskunságba...

...mert itt mégiscsak több reményük volt rá, hogy valamicske földhöz juthatnak – bármilyen kicsihez, bármilyen hitványhoz –, mint az uradalmakkal teliült Dunántúlon. Szívárogtak ők is állandóan, tudom, bár sokan csak az egyik fajta cselédsorsot cserélték fel egy másik fajta – nem sokkal jobb – cselédsorsra. Vagy megmaradtak nincstelen napszámosnak. De elég sokan meg is kapaszkodtak, s megszerezték azt a vágyva vágyott nébány holdat.

No hát Szentmiklósnak ők főleg a Székalja felőli, nyugati oldalán laktak, ahova az öregek szerint régi nagy teleken még a réti-farkasok is be-belátogattak, sőt két gyereket állítólag el is hurcoltak. A városnak ezt a részét fenyegették leginkább az áradó vizek is. A Bügében meg is emelték, fel is töltötték a talajt, mielőtt házépítésbe fogtak. Az utcákon pedig cölöpöket vertek le, s pallókat fektettek rájuk, hogy ha feljön a víz, s elönti a házak közét, ők akkor is száraz lábbal jár hassanak-kelhessenek.

A katolikus templom is ilyen feltöltött telekre épült a Székszélen, közel a jámbor hívek nagy részéhez. Ott tartották különben a Rózu esküvőjét is Barkóczy Bélával, Apuska nagy bánatára, aki

évente csak háromszor – karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor – ment el ugyan a maga kálvinista templomába, de Róza néni lányának a hitehagyását nagyon a szívére vette. Emlékszem, hogy járt feldúltan fel-alá a házunkban, háta mögött összekulcsolt kézzel, és mondta, csak mondta:

– A Rózu! A református Téchy-családbú! Apácakolostorba! Reformátusnak születött, pópista lőtt! A Gyuszi! Maxintsáknak születött, Buday lőtt! A Béla! Klopschnak születött, Barkóczy lőtt! Lutheránusnak születött, ű is pópista lőtt. A fene látott ilyet! Azok az éhönkórász bárónők! Jól mögkeverték!

Ez egy hosszú história, nem is tudom, elmondjam-e. Nem nagyon érdemes, mert a lényeg most nem is ez, hanem hogy a reformátusok és a katolikusok között is volt elzárkózás, és ehhez Szentmiklóson a jobb módú redemptus kiskunok és a Dunántúlról bevándorolt katolikus szegények – a „tahók” – közötti kasztkülönbség is hozzájárult. Aligha véletlen, hogy az iskolásgyerekek kölcsönös csúfolódásában az egyik fél a *lóreformátus* nevet kapta, de a másik a *gatyalikast*, mintha a katolikusokra épp az ilyen rongyosforma jelző illenék.

Érdekes, hogy Nagymama – a kálvinista, nagy múltú Buday-családból – nemcsak hogy Pongrácz Paulát, a katolikus plébános gazdasszonyát választotta barátnőjének, hanem azt is el-elmondta, milyen derék pap ez a Víz Zoltán, hogy így pásztorolja az ő szépen gyarapodó nyáját. Nagypának se számított, hogy ilyen kaszt, vagy olyan kaszt, katolikus-e, vagy református, úr-e, vagy paraszt, ő nem így nézte az embereket, hanem hogy melyiken miképpen segíthet. Mondtam már, hogy őbennük még élt az az igazi '48-as lélek, amiből oly kevés maradt '67 utánra.

Másokban már nem élt?

Nem nagyon. Más szelek fújdogáltak már. Én is hogy irtóztam a magam buta kis gyerekeszével mindentől, ami parasztos! Még attól is, hogy a saját apám ő-vel beszélt, hogy csizmát húzott!

Magam se tudom, honnan volt bennem ez a kasztszellem. Valahogy elvált a tüdő a májtól. A szentmiklósi gimnáziumból is kikoptak lassan az olyan gazdafiúk, akik ha nem készültek is nadrágos embernek, kijártak néhány *deák osztályt*, aztán Horatius ódáit mondogatták magukban az eke szarvánál. De nem is igen becsülték a közrendűek a nadrágosokat. Még a csizmásokat se, ha urak voltak. A gimnáziumi tanárokról is olyan vad hírek terjedtek el, hogy például az egyik mindig a szekrény tetején alszik, „magaslati levegőn”, mert nem bírja az odalénti poros szentmiklósi ájert. A másik gondosan dátumozott befőttes üvegekbe rakja el a napi produktumát, hogy jobban megfigyelhesse a bekövetkező változásokat. A harmadik, akinek hat gyereke van, de mind szorulós, hat bilire ülteti le őket sorban, és úgy ellenőrzi, melyik hogy végzi, vagy nem végzi a dolgát. A negyedik – a legbolondabb – otthagya a katolikus papságot, ledobta a reverendát, hogy megházasodhasson, megcsinált nyolc gyereket, aztán meg öngyilkos lett. És így tovább. A paraszti kasztba szorították az urak a szabadságukra büszke, redemptus kiskunokat? Önérzetüket akkor se olthatták ki: ők meg gúnnyal és fölénnnyel néztek a nyakukon élő „intelligenciára”. Még azt a szentenciát is kimondta róluk valamelyik: „Nem mögtartásra való nép.”

Hát ez a „nem mögtartásra való nép” járt az úrikaszinóba. Nekik is megvoltak persze a maguk szólásai. „Csak süve* jó a paraszt, akkó is a fene ögye mög.” Vagy: „Ravasz a paraszt, mihánt egy arasz.” De ezeket nem kellett azért túl komolyan venni, ahogy a néhanapján elhangzó zsidózást se.

A velünk szemközt lakó Jakab ügyvéd kijelentette egyszer: ő pedig kilép a kaszinóból.

– Nő tögyön má ilyet az ügyvéd úr!

– De igenis kilépök. Engöm mögsértöttek. Kiderült aztán, hogy azt találta mondani valaki: „Mindön zsidó gazembör.”

* *süleve*

– Ááá, ügyvéd úr, ezt né úgy értse! Nem köll az ilyet szó szerint vönni.

– Akkó is ezt mondta!

– De csak úgy átajjába! Nem az ügyvéd úrra! Csak úgy átajjába!

Addig-addig, hogy elsimították az ügyet. Megegyeztek a felek: a kaszinóban pedig nincs helye ilyesminek. Csak a békés beszélgetésnek, az alsózásnak, tarokkozásnak, kalábriásozásnak, kuglizásnak, biliárdozásnak, újságok olvasásának...

Több napilap is járt a kaszinóba, meg néhány vicclap, a *Borsszem Jankó*, a *Kakas Márton*, az *Üstökös*. A már kiolvasott, másnapos újságokra és a máshetes vicclapokra féláron fizethetett elő, aki akart. Nagymama például így rendelte meg az *Egyetértést*, s hozatta el mindennap az egyik cselédlánnyal. Apuska meg kölcsönkönyveket hozott nekünk haza a kaszinó könyvtárából, így faltam fel – tizenkét-tizenhárom évesen – a Jókai-regények nagy részét. Egy időben pedig – ez még előtte volt – Poszával bújtuk a Göre Gáborokat, és kacagtunk nagyokat, különösen Durbints sógoron.

Ezek a szívből fakadó kacajok alighanem meg is erősítették bennem a paraszti kaszttól idegenkedő, arisztokratikus érzéseket. De Gárdonyi se göregáborozott volna, ha nincs benne az akkori időklevegőjében, hogy ez kell az úrinépnek. Hiszen Szentmiklóson is milyen jóleső mosollyal idézgették az urak a kaszinóban – ha úgy jött sorja – a három őslakos kiskun parasztcsaládon csúfolódó rigmust:

Tekös – Bekös – Gyenös,
ëgy së igényös.

De hogy miféle parlagi urak voltak ők maguk is, jól mutatta a kaszinó ajtaján télidőben elhelyezett felirat:

„Kéretnek az urak a lejártnál nem a lépcső mellé vizelni, mert megfagy, és ezáltal csúszós lesz és veszélyessé válik.”

Tanya és Tömpör

Mi lett a tanyával, miután megörökölték?

Apuska úgy érezte, most jött el az ő ideje. Őrá egy darabka földet se hagyott az apja. Nem örökölt tőle az öt Magay-testvér jószerivel semmit se, illetve csak annyit, hogy fölnevelte őket, s az egyetlen lányát, Mariskát – ő volt az első Magay Mariska – ki is házasította. No nem valami fényesen: egy kis falunak, Peregnek a jegyzőjéhez – egy kocsmáros fiához – adta feleségül. De egymást jól megértették, és ez a fő.

Tanyásgazda lett hát Apuskából, de ő szőlősgazda is szeretett volna lenni, ha már a Tömpör nyolcholdas szőleje-gyümölcsöse nem neki jutott. A tanyaépület háta mögött kihalászott egy erre alkalmas – bár csak egy holdas – földdarabot, s körülvette drótkerítéssel, hogy védve legyen az elkódorgó jószágától és egyéb veszedelmektől. Ott látott neki a telepítésnek. Először is meg kellett jó mélyen forgatni a földet, de nem ekével, lóval, hanem ásóval és emberi erővel. „Átajjába” adta ki a munkát, de az egyezség úgy szólt, hogy a forgatás közben összeszedett földi férgekért, hernyókért, álcákért, cserebogár pajorokért külön is fizet. Ezeket nagy bádogdobozokba gyűjtötték az emberek, s miután behozták hozzánk, a szemünk láttára számolták meg egy rossz asztalon. Akkor még jórészt éltek és mozogtak a férgek, kínlódtak, fetrengtek, gyűrűbe pöndörödtek, úgy kellett órák hosszat tologatni őket egy-egy pálcikával, egyik rakásból a másikba, és számlálni szakadatlanul. Bertus vállalta el a felügyeletet, nehogy csalni próbáljon valamelyik féregszedő, de volt, amikor nekem adta át egy időre ezt a tisztelet, hiszen már én is tudtam akárhány százig, sőt ezerig számolni. Ő pénzt kapott érte Apuskától – új kosztümre vágyott éppen –, de én mint jó bolond, még ingyen is szívesen segítettem neki, annyira tiszteltem és szerettem: akkoriban ő volt az ideálom. Pedig borzasztó undorodós voltam, most is csak úgy émelygett a gyomrom a férgek láttán! Néha már azt hittem, elrókázom magam.

De hát ennek is vége lett egyszer. A következő tavasszal pedig már megcsodálhattam a tanyán a mi szőlőnket, a fakadó vesszőket és a levelüket bontó, nyurga kis gyümölcsfákat. Csak akkor keseredtem el, mikor kiderült, hogy három évig kell várnom, mire megkóstolhatom a termésüket. Három év! Ez elviselhetetlenül hosszú időnek tetszett az én gyerekszememben. A Tömpörre gondoltam, ahova Nagymamával bármikor kimehettem – később már jobban bírtam a kocsikázást –, szedret szedhettem, diót törhettem, almát-körtét kóstolgathattam, ilyen szőlőt, olyan szőlőt. Mint aki otthon van, nem a máséban.

De ebből már kiestem. A Tömpör most már Róza néniéké, nekem pedig három évig kell várnom itt, a mi tanyánkon az első fürt szőlőre, az első szem meggyre. Három év! Úgy éreztem, ki se bírom.

A Tömpört csakugyan földi paradicsomnak láttam akkoriban. Termőerejük teljében voltak a szőlőtőkék, a diófák, a gyümölcsfák, köztük néhány egész különleges fa is. Például cseresznyemeggy is termett, ami úgy szemre szabályos cseresznyének látszott, mégis meggyízű volt inkább, csak alig savanyú. Vagy olyan szeder is volt, ami nem bokrosodott el, hanem igazi fává nőtt, de nagyon vigyázva kellett megszedni még így is, a veszélyes, kampos tüskéi miatt. Termése is jóval nagyobb volt, mint a közönséges szederé, és narancsízű, noha tiszta fekete. Lasponya is termett a Tömpörben – vagyis naspolya –, azt is szerettem. Szép nagy szemű mogyoró is. Mindezt most a szívem szakadt meg.

Arról viszont sejtelmem se volt, hogy a család többi tagja – főleg Schulek sógor – minket irigyel. Hogy száz hold földet emleget, holott jóval kevesebb, s annak a nagy része is csak *gyöp*, vagyis legelő, és annak se a legjobb, mert elég szikes. És a szántóföldek sincsenek egy darabban. Vannak tanyaépületek, igaz, de hát a Tömpörben is van vincellérház, prэшáz, van egy külön szoba-konyhás lakás Róza néninek...

Ezek a családi viták énhozzámig nem jutottak el. Az se, hogy az 5000 forintos Magyar-váltó is megint szóba jött, illetve-e amiatt teljes rész Anyuskáékat. Mindez a felnőttek dolga volt.

Csak hát annyit azért én is láttam Apuskán, hogy majdnem robban néha, és megint elkezd: „A Róza, a Rózu, a Gyszi, a Béla...” Meg most már a zsupori Schulek sógort is így emlegette: „Aludni sē tud éccaka, hogy neki nem jutott sē szőlő, sē tanya.”

Róza néni került mégis legtöbbször szóba, hogy küldözi be a Tömpörből a vincellért meg a feleségét Nagymamához, hol ezért, hol azért. Hogy mindig van valami kérni valója, de még az üres kosarakat, zsákokat, zacskókat se küldi vissza. Nagymama már nem olyan gazdag, amióta a birtokait mind elosztotta, hogy könnyű szívvel vesztesse el, amije még megmaradt.

Róza néni csakugyan ahhoz szokott, már az ura halála óta, hogy ő a szegény özvegy, akit a csekély nyugdíja mellett mindig mások támogatnak. Főleg Nagymamáék, de Emma néni is, akinél nemcsak *betelni*, hanem *bónapolni* is szeretett. Gyszit Szentmiklóson hagyta, Nagymamáék gondjára, tőlük járt gimnáziumba, Rózut meg magával vitte Szikszóra, s alighanem ott sikerült vőlegényt is fognia neki.

Rózu nem volt szép. Nem akarom azt se mondani, hogy csúnya, de arca bizony sápadt, bőre teli pattanással, szeme egy kissé düledt. Termetre viszont jó alakú, s természetre is szelíd, jóakarátú. Béla talán ezért is szeretett bele és tartott ki mellette, amíg hosszú évek múltán végre elvehette. Ő ugyanis csak *kaucióval* házasodhatott. Az volt a szabály akkoriban: tetemes óvadékot kellett letenniük a nőülő katonatiszteknek, nehogy a szegénységükkel – már mint családos emberek – szegyenbe hozzák a hadsereget. Ezt hívták kauciónak. Csakhogy ő, Béla, ezt nem tudta letenni. Osztrák mérnök volt az apja, Bertus szerint a lánchídi Alagút építésén dolgozott Budán, és egy Barkóczy nevű magyar bárónőt vett el feleségül. Tőle született Béla. Hanem a Barkóczyak vagyona akkorra már elúszott, maga a mérnök-apa se volt gazdag, Bélára így jóformán semmi se maradt. A baronessek többen voltak testvérek, de ők csak annyit segíthettek, hogy az egyik nagynéni adoptálta Bélát, aki ezzel a Klopsch nevet a Magyarországon jobban csengő Barkóczyra cserélte, lutheránus vallását meg katoli-

kusra. A bárói rangot viszont nem kaphatta meg, az ilyen módon nem öröklődhetett.

Egy másik nagynéni – akiből apácafőnöknő lett – Rózut vette pártfogásába, aki Róza néni révén református volt, de miután áttért katolikusnak, ingyen tanulhatott ki az apácánál tanítónőnek. Azután pedig még tanárnői diplomát is szerzett, igaz, hogy csak polgári iskolait, de ez már elég volt ahhoz, hogy elfogadja a hadsereg a kaució helyett. Így jutottak el végül is oda, hogy Nagyapa halála előtt egy évvel megtarthatták Szentmiklóson az esküvőjüket.

Hát ez aztán elég bonyolult história! Most már értem, miért nem akarta az előbb elmondani.

Látod, csak kijött belőlem...

De miért kellett volna mindehhez Szikszó? Szerintem az apáca főnöknő nézte ki Rózut az unokaöccsének, Bélának.

Lehet, hogy ő nézte ki, de Béla nem tehetette be a lábát egy zárdanövendékhez. A vakációzó Rózut viszont majdnem mindig Emma néni látta vendégül. Ott nyugodtan találkozhattak.

Abból is gondolom, hogy Béla oda, Szikszóra járt Rózu után, mert később Andor bácsi – Emma néni unokaöccse és egyben fogadott fia, aki haláláig agglegény maradt – hajlandó volt adoptálni Rózut és az öccsét, Gyuszit. Béla és Gyuszi ezt együtt főzte ki – volt rá eszük –, hogy ilyen módon ők jutnak majd hozzá idővel Emma néni örökségéhez. Béla már megszerezte a jól hangzó Barkóczy nevet, most Gyusziból is Buday Gyula lett a kicsit ko-mikus Maxintsák helyett.

Hát ezeket pöfögte ki magából Apuska azzal a néhány mérges mondattal, ahogy hátrakulcsolt kézzel rohagált végig az egybenyitott három szobán, oda-vissza, oda-vissza, oda-vissza.

Míg meg nem ütötte szegényt a guta!

No nem ezért, ezt nem mondanám, akárhogy izgatta is a dolog. Neki abból az örökségből – Emma néniéből, illetve Andor bácsiéből – mi jutott volna? Jóformán semmi, akkora volt a rokonság. A magas vérnyomása nélkül is épp elég volt ahhoz, hogy elvigye, hogy megüttesse a gutával. Ha tudnád, mennyire haragudtam én erre a *Gutára*! Kicsikoromban sokáig valami gonosztévőnek hittem, élő személynek, aki ezt is megütötte, azt is meg-ütötte. Méghozzá halálosan! Nem is értettem, miért engedik szabadon garázdálkodni. Fogják már el, csukják már be, hogy több embert ne üthessen meg!

Apuska már megszédült egyszer – halála előtt egy-két évvel – az esti sétája közben, el is esett. Gondolom, már akkor is a guta kerülgette.

És Róza néninek? Neki nem ez volt a baja?

Nem. Neki a szíve állt meg, egyik pillanatról a másikra. Élete vége felé télire ő már ottmaradt a Tömpörben, ahol egyébként más szőlők is voltak, nemcsak az övé. Például a Szikszayéké. Szikszay Guszti bácsi a gimnázium igazgatója volt valamikor, igen nagy eszű, tudós férfiú. Házának a padlásán később akkora fólián-sokat találtak, sárgás-fehér pergamenbe kötött, latin és német nyelvű hatalmas köteteket, hogy én is alig bírtam megemelni őket. Ő biztos, hogy elboldogult velük, mert zömök kis ember volt, de erős. Egyik diákja állítólag meg is halt a keze között, pedig ő csak *megfenyítette*. Isten tudja már, hogy történt ez a dolog, de úgy látszik, nem rótták fel neki, mert igazgató maradt továbbra is.

De nem is őrála akarok még beszélni, hanem Róza néniről, aki sokáig a Tömpör birtokában is főleg Szikszón élt, Emma néni kenyerén, vagy a pesti rokonságén, később meg az akkor már szintén Pesten lakó Gyuszién. Mondták is rá, hogy mindenkit csak kihasznál, szegény előregező, egyre több gonddal küszködő Nagymamát is. De szíve szerint, én azt hiszem, senkinek se akart

ő rosszat, ahogy a gyerekek is természetesnek veszik, hogy őrölük mások gondoskodnak. Ő is így vette. Nem volt önző igazából, csak egy nagy gyerek. Adni is szeretett. Nagylány korában Bertus nemegyszer hetelt Pesten, ilyenkor például Róza néni vitte mindenhova, színházba, múzeumokba, rokoni látogatásokra. Engem is kedvelt.

Megyünk egyszer a piactéren Szentmiklóson, hát megáll, rám néz, és azt mondja: „Hogy te milyen szép vagy, Marcsóka!” Mintha csak tudta volna, mennyire ki vagyok éhezve egy kis önbi-zalomra, hiszen folyton úgy éreztem: Bertus mellett engem senki se vesz észre.

Gyerekes örömet talált abban is, ahogy a finomságait készítgette és kínálhatta, rántott borjúlábat, különleges kacsapecsenyéket, mel-léjük mustban főtt birsalmát, cseresznyealmát, máskor meggy-, szilva-, körtebefőttet, megtetézve szirupos zölddió- vagy dinnyehéj-befőttel, amik túl édesek lettek volna egymagukban, de a többi cseme-gével együtt igen ízletesek. Mint egy nagy gyerek, úgy dicse-kedett Róza néni az ő Rózujával is, meg Bélával, a vejével, de kül-nösen Gyuszival, akiről nyíltan mondogatta: „Még király is lehet, amilyen tehetséges.”

Apuska nagyon nem állhatta Róza néni természetét. Ki nem ment volna hozzá a Tömpörbe. De sokat tekintgetett azért arra-felé – egy jó kilométerre volt csak a Tömpör a tanyától –, és ő is ragasztott a tanyaépület ablaktalan hátsó oldalához, oda, ahova az új szőlőt telepíttette, egy szoba-konyhás kis fészket, ahhoz fogha-tót, amilyen a Róza nénié volt. Még egy üveges tornáccal is meg-toldotta.

Bent, a városi kertünkben meg ekkoriban építtette azt a szellős faházat a szőlőlugasok között, amit mi csak *fülegórénak* vagy *sza-létlinek* mondtunk, de volt, aki finomkodva filegóriának nevezte. A gerendavázra rézsútosan fölszegezett keskeny lécek alkották a házacska négy oldalát, elöl szabad bejárattal. Kívül bordóra volt festve, belül világoskékre, s egyetlen nagy asztal állt benne, ráerő-sített viaszosvászon terítővel és három oldalt kényelmes, beépített

paddal. Tizenketten is elfértünk egymás mellett. Jó időben mindig itt ebédelt és vacsorázott a család: itt terítették és ide hordták ki az ennivalóval teli nagy tálakat a cselédek. Este, ha már besötétedett, meggyújtották a mennyezetről lelógó, újmódi acetilénlámpát, annak az éles fényű, fehér üveggömbjét röpködték körül az éjjeli pillangók, a hártvás szárnyú kis zöld rovarok meg a szú-nyogok.

Ettől fogva Apuska és Búz bácsi is itt kvaterkázott estelente, itt szívogatta egyik a pipáját, a másik a szivarjait. A cigarettára akkor még inkább csak a fiatalok kezdtek rákapni, de közülük is főleg a fiúk, a nők közül legfeljebb a rosszfélék. Én se próbáltam meg soha.

Búz bácsinak jó gyakorlati érzéke volt. Sok hasznos tanácsot adott Apuskának a tanyával kapcsolatban is. De egyebekről is szó esett ezeken az esti beszélgetéseken. Ott ült velük egyszer Mészöly Gedeon, akit Baksay bácsi vett oda tanárnak a szentmiklósi gimnáziumba, meg Barkóczy Béla, a lutheránusból lett nagy pópista. Béla elkezdte mondani: „Lám, a katolikus egyházban mindenki egy hiten van. Bezzeg a protestánsok! Egyik ebben hisz, a másik abban.”

Gida helyre tette aztán: „Tudod, egy magas hegy csúcsára többfelől is fel lehet jutni. Az igazság, az odafent van. A maga útján megy ki-ki, de egyfelé. Nem az emberi, hanem az isteni igazság felé.”

Tíz apa kerestetik

Gida bácsi vette el utóbb Bertus nénit...

Ó, hol vagyunk még attól! Ő szentül elhatározta: soha meg nem nőül. Olyan csalódás érte fiatalkorában, hogy úgy érezte, elég volt neki egy életre. Ő nem akar se asszonyt, se gyereket. Soha! Bertussal összebarátkozott, járt hozzánk – bár leginkább akkor, mikor Apuska még odaát, a kaszinóban múlatta az idejét –, de udvarlásnak ez már csak azért se számított, mert Bertus az ő egyetlen nagy szerelmére, Kelemen Imrére várt. Várta a csodát.

Hogyhogy a csodát?

Úgy, hogy kettejük közé odaállt Mamuska, a Kelemen-fiúk édesanyja. Vagy ahogy mi hívtuk: Gizella néni. Beszéltem már erről – ha csak futtában is – a tizenkét éves regényről, aminek a kezdetén én még iskolás se voltam. De Bertus már nagylány, túl a lőcsei felsőbb leányiskolán.

Eleinte nem látszott olyan veszélyesnek a helyzet. Kelemen Imre se volt több tizennyolc évesnél, mikor összeszerelmesedtek, akkor érettségizett és kezdte el az egyetemet. Ráértek gondolkodni rajta, hogy mi lesz. Esküvő, házasság? Ugyan! Mamuskának nem is volt még mit elleneznie. Bertust – akit Bercinek hívtak az akkori fiatalok – ő maga invitálta, ahogy már elmondtam, fiainak a társaságába. Teniszezni, traccsolni, kedvükre szórakozni – jó partner volt nekik. Kelemen Imrével – már mint egyetemistával – többször találkoztak aztán Pesten is, bár Mamuskának erről aligha volt tudomása. Bertust ilyenkor Róza néni gardírozta, mert akkoriban ő épp Pesten lakott.

De ahogy teltek az évek, a majdani házasságnak is szóba kellett már jönnie. Ők ketten úgy érezték, kölcsönösen meg is vallották: számítanak egymásra. Csak hát... mit szól hozzá Mamuska?

Imre zsebében a diploma is ott volt már. Megindult az önálló

élet útján. De az anyjával továbbra se akart szembeszegülni. Váltig remélte: ha nem helyesli is ezt a házasságot, annyira még sincs tán ellene, hogy előbb-utóbb meg ne enyhülne.

Bertus is ebben reménykedett. Elmúlt már húszéves, már huszonegy is, de úgy érezte: tud várni. Szereti Imrét, az is szereti őt, mit számít akkor az az egy-két év?

Itt tartottak, amikor én elvégeztem az ötödik elemi is. Már jóval előtte felvetődött: mi legyen velem? Gimnáziumba nem mehettek, Szentmiklóson legalábbis nem, oda akkor nem járhattak még, csak fiúk. Az viszont korai lett volna, hogy engem is elküldjenek – mint Bertust annak idején Lőcsére – felsőbb leányiskolába.

Búz Gyula bácsinak hasonló gondjai voltak Poszával, aki még csak a negyediket végezte akkor, de nem is akarták otthagyni az elemiben az ötödik évre. Menjen inkább *polgáriba*.

Nagy szót mondott ki ezzel Gyula bácsi. Szentmiklóson ugyanis nem volt polgári iskola. Azt meg kellett előbb alapítani, hogy mi oda járassunk. Ehhez kerestetett legalább tíz apa.

Szerintem Apuskával eszelték ki az egészet egy este a főlegórében. Összetoborozzák a tíz apát, iskolaegyesületet alapítanak, állami engedélyt kérnek. Ha azt megkapják, tanárnőt fogadnak. Előszörre egy is elég lesz.

Így is történt. A tíz lány helyett összejött tizenegy. Apa csak tíz, mert az egyik lánynak a nagyapja lakott Szentmiklóson, az lépett be – az apa helyett – az egyesületbe.

Az iskolanyitási engedélyt a választókerület országgyűlési képviselője járta ki a minisztériumban.

Az apák közül hárman voltak gazdálkodók: Bauer Mózes földbirtokos, Schwarz Albert nagybérelő (a közeli királyi uradalomból) és a négyszáz holdas Csupor Albert, akit én még láttam az alföldi parasztok régi viseletében, rojtos bő gatyában járni az utcán. A két tanító-apa közül Nagy Lászlót ismertem jobban: őhöz jártam ötödik elemiben. Mi csak „Nallaci bácsinak” hívtuk. Mackósan cammogó, nagy medveember volt. Veverán István tanító úr

viszont jelentéktelenebb, kis, vékony, tetűszínű emberke, akinek ha mégis volt némi tekintélye, azt csak a nádpálca sűrű suhogtatásának köszönhette. Egyesületi tag lett a katolikus kántor is, Molnár László – özvegyember öt gyerekkel –, Szabó Ignác állatorvos, Kovács Antal építészvállalkozó – ő volt a nagypapa –, meg Vécsei Miksa pékmester, akinél a heti kenyერünket süttették.

Apuskát és Búz Gyula bácsit mondanom se kell.

„Nallaci bácsi” ötödik osztályában, ahova jártam, vegyesen voltak lányok és fiúk. A fiúk közt egy tizenhárom-tizennégy éves kamasz is, Mészáros Miska, akit én az akkori szememmel olyan nagynak láttam, hogy szinte csodáltam. Mindig újra megállt rajta a szemem, de ha rám nézett, elkaptam a tekintetem. A jövőendő nő ébredezett volna már bennem? Aki még nem is bimbóztam? Nem tudom.

Arra viszont jól emlékszem, mennyire utáltam, mikor Friedrich Roszka, a szép, fejlett, fekete zsidólány tízpercekben odajött hozzám az udvaron, belém karolt, és furcsa dolgokat sugdosott a fülembe. Hízeltget nekí, úgy látszik, hogy énvelem barátkozhat, akit az egész osztály magázott, fiúk-lányok. A fülemhez hajolt, úgy lihegte izgatottan:

– Képzeld, Mariska, a Bajer Duci mög az unokatestvére, a Bajer Árpi a magazinba... – és szinte fuldoklott a hangos nevetéstől.

Másnap megint mellém szegődött.

– Újat mondok, Mariska. Azt mondják, hogy az Árpi mögkente, hogy jobban csússzon...

Nem nagyon értettem, mit vihog. Miért villog úgy a szeme, pirul ki az arca. Rábámultam a magam kislányszemével, és csak hallgattam. És nagyon kényelmetlenül éreztem magam.

A polgáriban – egy-két évvel idősebb koromban – egyik lány se traktált engem ilyen történetekkel.

Az öreg Petákék házában – túl a Nagyhídon – kezdődött meg a tanítás, ott bérelt az iskolaegyesület egy nagy szobát tanteremnek, s egy kisebbet Unger Erzsike néni lakásának. Valamelyik helyi asztalossal csináltattak két sor sötétzöldre festett iskolapa-

dot és egy tanári asztalt, de a hajlítottna széket már készen vették mellé. Egy fekete tábla is került valahonnét; kályha, az volt – ennyiből állt a tanterem. A tantestület pedig Erzsike néniből, akit mi a háta mögött később csak Csörének hívtunk. Első nap, mikor hazaértem az iskolából, Bertus őfelőle is érdeklődött: – No milyen?

– Nagyon kedves.

– Milyen idős?

– Hát... nem olyan nagyon fiatal. Huszonöt éves lehet. Vagy huszonhat.

– És szép?

– Nagyon szép szeme van. Elnevette magát:

– Szóval csúnya. Mert arra szokták mondani, hogy szép szeme van.

Én egyelőre boldog voltam, hogy nem vagyok már elemista, hogy még németül is tanulhatok, sőt még zongorázni is. Nem vettem észre, hogy szegény csúnyácska Csöre mindenhez csak úgy feliből-harmadából ért, a matematikához meg dunsztja is alig van. Hát még a franciához, amit szerencsére csak a másodikban kezdett el tanítani! Azt alighanem óráról órára magolta előtünk a könyvből, igazi jó magyaros kiejtéssel. Volt is mit restellkednem később Besztercebányán – mikor már ott tanultam – a született francia mamzel előtt.

De nem akarok előreszaladni. Most még csakugyan boldog voltam. Faltam szinte az új tankönyveimet. Boldogtalanná legfeljebb az tett, hogy Csöre nem velem, hanem Veverán Ilonkával kivételezett. Nagyon megszoktam már az elemiben, hogy minden tárgyból én vagyok az első, én kapom a legtöbb dicséretet. Csöre meg folyton őt dicsérte, ezért, azért, mindenért.

Olyan volt ez az Ilonka, mint az apja. Kicsi, vékony és jelentéktelen. De nagyon rendes és csendes, sose kócos, sose illetlen. Soha egy pecsétet vagy gyűrődést nem láttam a ruháján, a kötényén. Makulátlanok voltak a könyvei, a füzetek is, pedig sokat forgatta őket mérhetetlen nagy szorgalmában. De mennél inkább

szerette volna Csöre, hogy ő legyen a példaképünk, mi annál jobban utáltuk. *Pereputty*nak nevezte el valamelyik lány. Nem is igen tudtuk, mit jelent ez a szó, de a megvető hangzása is elég volt ahhoz, hogy ráragadjon szegény kis Ilonkára. Végén visszhangoztuk: „Pereputty, Pereputty”.

Az anyja volt a legjobb barátnője Csörének, innen eredt minden: a kivételezés is, meg a mi ebből fakadó fanyalgásunk, csúfolkodhatnánk is. És hát magolhatott ő akármennyit, az osztály szemében mégis mi hárman lettünk az elsők: Posza, Csupor Piri meg én.

Poszát gyönyörűen is öltöztette az anyja. Ezért mindig irigyeltem. Mikor én már kinőttem a kék bársony főköntömből, Anyuska télen egy kis fehér berliner kendővel kötötte körül a fejemet. Olyan voltam benne, mint a parasztlányok. Téli kalapot nálunk akkor még csak Bertus kapott mint nagylány, én nem is tudom, hány évvel később. De Posza már az első polgáriban szép bordó filckalapban járt télen, és olyan drága kabátban, cipőben, amilyen senki másnak nem volt az osztályban.

Csupor Pirit is úriasan öltöztették a parasztszülei. Kerek képű, kicsit kövérkés, de szép kislány volt, és nagyon eszes. Később ügyvédné lett belőle. Polgárista éveimben jártam nála néhányszor, de csak olyan iskolai dolgokban. Én továbbra is főleg Poszával barátkoztam, noha meg-megfordultam hol egyik osztálytársamnál, hol a másiknál. A zsidó családoknál is. Ránk nem vonatkozott az, ami a felnőttekre, hogy keresztyének és zsidók nemigen lépték át egymás küszöbét.

El is csodálkoztam nagyon, hogy Bauer Duciék milyen gazdagok. Csak úgy ámultam a szép szobáikon. De azon is, hogy az öreg kocsisuk kint a nagyudvarban azzal tréfálkozott: *oda* nyomkodta az ostor nyelet a neki háttal álló Ducinak. Lukács bácsira gondoltam: neki eszébe nem jutott volna ilyesmi.

A többi zsidólány nem volt ilyen gazdag, talán még Schwarz Mancsi se, akinek a nénje, Irénke a Tolnai boltos fiához, Bélához ment feleségül. Ott laktak abban a házban, ahol az üzlet is volt.

Mancival nemegyszer bementünk hozzájuk, mert nekem is nagyon tetszett a kisfiuk, szívesen eljátszottam vele. Csodálkoztam volna, ha megijósolja valaki: ebből a bájos kis totyiból tudós akadémikus lesz valamikor: Tolnai Gábor.

Schwarz Manci nem volt se okos, se buta, se szép, se csúnya, csak szeplős egy kicsit. Szerettem benne, hogy olyan jóindulatú és bátortalan. 44-ben elvitték, s nem jött vissza, ahogy Bauer Duci se, sokadmagukkal ott vesztek. Szabó Iliről is ezt hallottam, mert ő is zsidólány volt, egy csúf apától és egy babaarcú, igen csinos mamától, de ő, sajnos, az apjára ütött. Nem mintha a külső olyan sokat számítana. Testvérét, Bélát az anyjától örökölt arcvonásai-val is kiállhatatlan, komisz kölyöknek tartottam, nekem is kiabálta: „Maris, jó neked a szar is!”

Szabó Ignác állatorvos volt, ahogy mondtam, és Ilit már jóval a polgári előtt is taníttatta zongorázni. Iskolai ünnepélyeken Ili volt mindig az egyik fő szám: vagy szólót játszott, vagy négykezest Poszával. Nekik otthon is volt persze zongorájuk, gyakorolhattak akármennyit, én meg csak hetente kétszer-háromszor ülhettem le Csöre szobájában a ki tudja, honnan kölcsönkért ócska zongora mellé, hogy kalimpálni tanítson egy-egy óra hosszát. Mert ő is csak kalimpálni tudott, de azóta is csodálom, hogy annyi mindenre mert tanítani minket. Ehhez hihetetlen bátorság kellett.

Kiről nem beszéltem még? Molnár Pirkó nagyon szép, kerek képű, álmatag tekintetű lány volt: a szeme kék, a haja barna, a bőre kreol. Öten maradtak félárván, mikor meghalt az anyja. Pirkó tíz-tizenkét évesen már az egész családnak dagasztotta a kenyeret minden héten, főzte az ebédet mindennap. Igaz, hogy a nővére, a másik nagyobbacska lány, Böske is segített neki, de az olyan volt, mint a féktelen csikó, nem Pirkó-féle jó húzós lónak való. Bár Pirkó is csak csikókorban volt még akkor, de én csak bámultam, mi mindenhez ért a süteménysütéstől a leomlott vakolat malterozásáig. A tanulásban nem tűnt ki, mindez mégis sokkal többet számított a szememben, mint hogy Veverán Ilonka, akinek csak a magoláshoz volt esze, szó szerint fújta mindig a leckét.

Ott volt aztán Nagy Ibolya, „Nallaci bácsi” lánya. Ugyanolyan mackós, mint az apja, idősebb is nálunk, mert ő hat elemit járt. Vaskos, erős lány, csak úgy dagadt ki a ruháiból. Lehet, hogy ezért nem szerettem: túlságosan nagylány volt már hozzám képest.

Annál kisebb Vécsei Böske! Alacsony termetű, s méghozzá egy kicsit ferde tartású, nem is tudom, miért. Csúnya volt szegénykém és nagyon félszeg. Pecsétes sötétkéék szövetruhában járt, s örökké a körmét rágta. Nem sok ésszel dicsekedhetett, talán csak azért taníttatta az apja, hogy ilyen szerencsétlen külsővel is vigye valamire. Mert Vécsei úrban is megvolt az, ami az akkori legtöbb zsidó szülőben: erején felül is áldozni tudott, még a szegénységéből is, csak hogy tanulhasson a gyereke. Sok zsidólány járt velem később Besztercebányán is, az intézetben. Holtomig megőriztem azt a nyomtatott iskolai értesítőt, amiben én is benne voltam, és átlag minden harmadik lánynak a neve mellett ott állt: izr., mert akkor még a vallását is odaírták mindenkinek.

Vécsei Böske apja cukrász is volt különben, nemcsak pék. De nem nagyon ment neki az üzlet. A boltja fölé nemzetiszínnel pingálták oda valaha a cégtáblára, hogy CUKRÁSZDA, de a piros és a zöld betűk kétoldalt már jócskán lekoptak, középtűt maradt csak meg fehérrel, hogy RÁS.

Avult manduláskiflik és más efféle ásatag sütemények árválkodtak a légypiszkos kirakatban. Vevőjük nemigen akadt, mert kapósabbak voltak a fiatal tassi cukrász, Balla úr gusztusos, friss készítményei, amikkel a segédje biciklizett át hetente egyszer Szentmiklóásra, és hófehér abrosszal letakart füleskosárból ajánl-gatta őket az úriházaknál. Mi otthon nem vettünk belőlük, Apuska ezt bűnös luxusnak tekintette volna, de Nagymama néha megörvendeztetett minket, gyerekeket egy-egy Balla-sütemkével. Vécsei viszont örülhetett, hogy legalább a kenyérsüttető kun-csaftjai megmaradtak, mert ez kis pénz volt ugyan, de biztos. És máskor is meg-megnyikordult azért a bolt ajtaja, jöttek a vevők kifliért, zsemléért és – főleg a cigányok – kenyérért. Bolti kenye-ret kevesen vettek a városban, de a cigányputrikban nem volt

szokás a kenyérdagasztás, teknőjük is honnan lett volna hozzá? Vagy honnan lett volna szakajtójuk, kenyérruhájuk? Vécsei boltjához közel volt a cigányváros: azok a krajcárok, huszasok, amiket névnapokon és más ünnepeken cincogtak össze rossz hegedűikkel a putrilakók, gyakran kötöttek ki nála.

Mikor már tudtam olvasni, és böngészgetni kezdtem Apuska könyvei között a tízkötetes *Magyar Történetet*, először mindjárt az 1848-49-es szabadságharcot kerestem benne. Megakadt a szemem az aradi vértanúk képén és nevén, és csodálkozva fedeztem fel köztük Vécsey Károlyt. Először azt hittem: csak a mi pékünk rokona lehet. Erősítette ezt a hitemet a – bármilyen kopott -nemzetiszín cégtábla. Büszke is voltam rá egy kicsit, hogy ilyen híres embernek a rokonai élnek itt Szentmiklóson, még hozzá egészen a mi közelünkben. Polgárista koromban persze odavolt már ez a büszkeség és meghatódottság, eléggé el is néztem a kis Vécsei Böske feje fölött. De amilyen tétova teremtés volt, talán természetesnek is tartotta ezt, s nem vette zokon. Később, menyasszony koromban kaptam is tőle egy néhány soros gratu-lációt.

Neki nem tudom, mi lett a sorsa. Olyan 250 lelket tehettek ki akkoriban a Szentmiklóson élő zsidók, ma talán egy sincsen. A 44-ben elhurcoltak nagyrészt odavesztek; de aki megmaradt, az is elvándorolt. Böskéről meg azt se tudom, élt-e, halt-e 44-ben. Osztálytalálkozót mi, Szentmiklós első polgáristái soha nem tartottunk (akkor még csak az érettségi találkozó volt divatban), és Böskét én teljesen szem elől vesztettem.

Egy osztálytársáról nem beszélt még, ha jól számolom.

Várj csak! Ki lehetett az? Tudom már! Husz Vózsika. Vózsikának hívtuk, mert így ejtette ki ő is a saját nevét: „Husz Vózsa”. Nem tudta az r-et kimondani. Taksonyban volt állomásfőnök az apja, erre még emlékszem, de se az arcát, se az alakját nem tudnám már felidézni. Később mintha nem is járt volna már velünk. Jött viszont az osztályunkba Goldstein Böske, sőt harmadiktól a nénje

is, Sári, miután az első két osztályból magánúton levizsgázott. Ők egy Vasút utcai kis boltosnak voltak a lányai ott Szentmiklóson. Sári volt az okosabb, de a csúnyább is, nálunk jóval idősebb, nagy orrú, kövér, fekete lány. Azon kevesek egyike lett aztán, akik visszajöttek 1945-ben. Száminak hívtuk, ez egy akkori vicces kupléről ragadt rá, amit talán még most is el tudnék énekelni:

Mikor a világra jöttem,
sokan álltak körülöttem.
Apám mondta: „No, te gyerek,
milyen nevet adjak neked?”
Anyám mondta: „Legyen Áron!”
Apám mondta: „Semmi áron!”
Mikor én ezt meghallottam,
a bölcsőből kiugrottam
és elkezdtem kiabálni:
„Legszebb név a Goldstein Számi!”

Jaj, hogy tudtuk mi fújni ezeket a hülyeségeket! Nem az iskolában persze, mert Csöre ezt nagyon szigorúan vette, aztán Aczél Józsika is, meg a többi tanárnőnk.

Józsika nevű tanárnőjük is volt?

Igazából Jozefa, de nekünk Józsika néninek kellett szólítanunk. Pestről költözött le Szentmiklóstra, előtte valami grófi családnál volt nevelőnő, ott ragadhatott rá ez a *Józsika*, de az előkelő úri modor is. Öltözködni is nagyon tudott. Sikkes alakja volt, hosszú nyaka, és minden jól állt rajta, nem úgy, mint Csörén. Mutatószó volt, de ő se szép. Egy kicsit szeplős is, s ha felizgatta valami, pulyka-vörösre vált mérgében.

Neki is megvolt a maga kedvence, mégpedig nem más, mint Posza, akivel én is tartottam még a régi barátságot. Elirigyeltem tőle a *diaboló-frizuráját* is, a fülén csücsülő két kontyocskával; il-

lett a szénfekete, erős, tömött hajához. Az enyémhez tán kevésbé, mert az én még tömöttebb és nagyobb hajamból olyan fülkon-tyok kerekedtek, mint egy-egy cipó. De hát így se tudtam meg-állni, hogy fel ne cseréljem vele addigi *gretchen-frizurámat*, a fejem tetejét koszorúzó hajfonatokat.

Józsika néni valósággal szerelmes lett Poszába. Hol ilyen, hol olyan címen hívta be a szobájába, s kérdezgette sok mindenről. Beszélgettek nagy bizalmasan, de a kezét is megfogta közben, az arcát is meg-megcsókolta. Még a száját is talán, mert tűzpirosan jött ki tőle néha, csakhogy ezt már nekem se vallotta be Posza. A többit igen, mi általában mindent elmondtunk egymásnak.

Józsika előtt még egy Ferike is tanított minket. Neki ez volt az igazi neve: Szuper Ferike. Eleinte nagyokat nevettünk még azon is, hogy egy Malacka nevű faluból jött, valahonnan Pozsony mel-lől. Asszonyosan gömbölyded fiatal nő volt, nyugodt természetű és igen kedves. Jól állt neki a fekete ruha, amivel az apját gyászol-ta. Semmi csináltság nem volt benne, nem úgy, mint Csörében, aki őt Ferkónak becézte, Józsikát meg később Jóskának, talán mert ezzel is meg akarta játszani a nagyot. Pedig ez mind a kettő jobb tanár volt nála. Ferikét hamarosan meg is választották valami előkelőbb helyre, megsirattuk, mikor elment. Akkor jött a helyé-re Józsika, és ő meg is maradt aztán Szentmiklóson.

Megmaradt ezek szerint a polgári is...

Megmaradt, igen. Még ki is nőtte magát. Jött Zimits Anna is Zalaegerszegről, újabb tanárnőnek, kék szemű, szelíd, csinos és nagyon vallásos ifjú hölgy. Minden áldott reggel elment áldozni a katolikus templomba. De nem tömjénszaga volt, hanem enyhe izzadságszaga, legalábbis tornaórákon, mert minket csak tornára tanított.

Ő már akkor került oda a polgáriba, mikor azt a katolikus egy-ház vette át. Búz Gyula bácsiék először a reformátusoknak aján-lották fel, de Baksay bácsi, a püspök öreg volt már és törődött, s

eleget bajoskodott a helyi gimnáziummal, hogyan fejlessze nyolcosztályossá; a polgári már csak púpnak kellett volna a hátára. A katolikusok viszont kaptak rajta, hogy nekik is lesz középiskolájuk. Még a saját elemijük se látszott ezért túl nagy árnak: azt felszámolták, és a helyébe – a néhány éve elkészült egyemeletes épületbe – a polgárit telepítették. Így történt, hogy harmadikos polgárista koromban én már olyan osztályterembe jártam, ahol nemcsak feszület függött a falon, hanem még a pápa színes képe is. Onnan nézett le ránk X. Pius akkor is, mikor Somogyi tiszteletestől, Baksay káplánjától egyik zsoltárt a másik után tanultuk, úgyszólván minden órán egy újabbat. Gyakoroltuk a régieket is, csak úgy zengett a katolikus polgári a *Té benned bízunk*tól, a *Szép híves pataktól* és az olyan ritkábban énekelt zsoltároktól is, mint a *Mostan ti, hatalmasok*, vagy az *Öröködbe, Uram, pogányok jöttek*.

De a pápa arcán nem látszott, hogy zokon vette volna ezt tőlünk, a Szenczi Molnár Albert szép fordításait a feszület alatt fújó kálvinistáktól.

Csitriszemmel

Lányiskolában mindig támad valami izgalom, ha megjelenik egy ilyen fiatal férfi. Mert ez a káplán, gondolom, fiatal volt.

Fiatal, igen, és vidám és jóképű, egymás közt mi, lányok csak Somogyi Jóskának hívtuk. De soha nem bizalmaskodott velünk, és mi se ővele. Amikor tréfált, akkor nevettünk, de az óráit komolyan vettük. Néhányan még arra is kaphatók voltunk a kedvéért, hogy eljárjunk a minden reggel hét órakor kezdődő református istentiszteletre, amikor különben csak néhány rozoga öregaszony és vénember üldögélt a templomban. A reggeli rövid prédikációt néha maga Baksay bácsi tartotta, és én meg is jártam egyszer vele. Ahogy jött ki a végén a Mózes-székből, és indult kifelé, megállt előttem és megkérdezte:

– No kislányom, tudod-e, mi volt a szentlecke?

Ott álltam bután, fogalmam se volt róla, mit válaszoljak. Ugyanúgy jártam, mint annak idején, mikor a felvételi vizsgán az elemiben az öreg Györe kántor *Miatyánk* helyett *Úri imádságot* mondott. Baksay bácsi azt a bibliai textust értette a szentleckén, aminek az alapján a prédikációját mondta, de én ezt honnan tudhattam volna? Csak irultam-pirultam, ő meg a fejét csóválta.

Jaj, hogy tudtam én aztán hetekig rágódni ezen! Minden kis szégyenen! Ennyiből már igazi kis kamaszlány voltam.

Somogyi Jóska is megkérdezte egyszer vallásórán, mert észrevette, hogy nem figyelek, csak úgy a semmibe bámulok.

– Ugyan, mondja már meg, Mariska, milyen nóta jár az eszében!

Ráhíbazott. Épp az előző hétvégén voltam Dömsödön egy rokonlány lakodalmán, és még az ottani nóták zsongtak a fülemben. Őszintén meg is mondtam:

– Kössétek meg az ugatós kutyátok...

Képzelheted azt a röhejt, ami kitört. Somogyi Jóska is úgy nevetett, még a könnye is kicsordult. Csak én álltam ott a fülem hegyéig vörösen, annyira szégyelltem magam.

Ez még harmadikban történt. Negyedikben aztán Baksay bácsinak egy másik káplánja vette át a hitoktatásunkat, Gömör Lajos. Őt kevésbé szerettük. Fekete hajú, sárga képű, erős állkapcsú, elég alacsony fiatalember volt, és elég indulatos, erőszakos is. Félbeszakított, leintett, ha őszerinte nem jól mondtunk valamit. A másik tanteremben a katolikus tisztelendő, Víz Zoltán tartotta ilyenkor a maga vallásóráját. A zsidólányoknak nem volt hová menniük, és akkor már inkább mihozzánk ültek be. Mi észrevettük persze, hogy Gömörnek a szája hozzánk beszél, de Bauer Ducin jár közben a szeme. Duci szép dundi kislány volt, eleven arcú és igen kedves. Nem csoda, hogy őt nézte ki magának.

Valami nagy sóvárság volt benne a neki tetsző nők iránt.

Egyszer én is megtapasztaltam ezt. Esős, vizes ősz volt abban az évben, s utána hirtelen fagyott le minden. Sík jég volt az egész Székálja, még nem borította be a hó, mint máskor. Kimentem én is a néhány éve épült korcsolyapavilonhoz, a katolikus templom háta mögé. Ott már sokan nyüzsögtek, s nekem – hogy, hogy nem – Gömör szegődött gavalléromul. Együtt *bógniztunk* egy ideig, aztán keresztbe fogtuk egymás kezét, ahogy a jégen szokás, és röpiültünk vidáman. De utóbb ő is észrevette, amit én mindig is tudtam: a gyöngye bokám miatt engem jobban fáraszt a korcsolyázás, mint másokat. Volt ott egy kis karos szánkó, nem is tudom, honnan, s felajánlotta, hogy megszánkóztat. Beültem, ő meg – korcsolyával a lábán – tolni kezdett. Eleinte még csak lassan, de aztán már szinte széleseben. És egyre messzebb és messzebb. Ismeretlen, vad helyeken jártunk, itt-ott már csatakos is volt a jég, s kiütözköztek belőle a nádtorzszokok. De ő csak vitt és vitt, pedig már jócskán alkonyodott. Tudtam, hogy azon a végtelelnek látszó jégmezőn akár a dömsödi határig is eltolhat. De hogy jutunk vissza? Megijedtem. Éreztem, hogy már nem tart olyan kislánynak, s valami különös borzadály fogott el. Könnyörögtem, forduljon meg, nem akarok továbbmenni. De ő már teljesen nekiszilajodott, és tovább száguldott velem. Én sírtam, zokogtam, kiabáltam:

– Vigyen vissza! Vigyen vissza, mert kiugrok! Érti? Vigyen vissza!

Erre aztán mégiscsak visszafordult, és akkor szinte már restelltem, hogy így kiborultam. De soha többet nem voltam hajlandó elmenni vele, nemcsak szánkózni, még korcsolyázni se.

Nem is kellettem ugyan neki. Ott volt Nánayné, a gimnázium egyik új tanárának a csinos fiatal felesége, annak lett hamarosan a korcsolyapartnere, meg a szorgalmas és szilaj szánkóztatója. Vitte őt is, suhant vele a messzeségbe, néha már csak egy-egy fekete pontnak látszottak. Nem is tudom, miért figyeltem úgy őket a magam szomjas csitriszemével, mert féltékeny azért tán mégse voltam.

Már elmúlt a tél, a korcsolyaszezon, sőt mintha még egy kerek év is lejárt volna, mikor hiába várták Gömöryt egy reggel a püspöki hivatalba. Keresik, hol van, mennek a lakására, de az ajtó zárva. Kérdezik a szomszédoktól, ki látta – senki. Betörik végül az ajtaját, hát ott fekszik holtan, mellette a pisztoly, amivel meglötte magát.

Azt rebesgették, hogy Nánayné miatt lett öngyilkos. De hát ki tudja?

Én még harmadikos koromban lettem először szerelmes, de nem ilyen halálosan. Tánciskolába jártam, ott tetszett meg Hangel Peti, egy negyedik osztályos gimnazista, aki ha meg nem bukik, már ötödikes lett volna. De az, hogy megbukott és osztályt ismételt, engem egyáltalán nem érdekelt. Az se, hogy a szabadszállási takarékpénztár igazgatójának a fia. Nekem csak az számított, ahogy rám nézett, rám mosolygott felülről lefelé, mert énnálam jóval magasabb, nyúlánk, vékony fiú volt. Tavasszal bezárt a tánciskola, akkor azt találtuk ki, hogy én majd lent a kertben tanulok, a birsalmafáknál, ő meg a kerítés mögül, a kisutcáról les be egy hasadékon át. Így is történt. Ő az arcomat is látta, én neki csak a szemét, de ez is nagyon jó érzés volt, hogy ott áll és engem néz. Föl-alá jártam a kis ösvényen, emlékszem, épp a földrajz-könyv volt a kezemben, de figyelni egészen másra figyeltem.

Azóta se tudom, hogy vehette észre Anyuska, mi foglalkoztat engem igazában, de egyszerre csak hallom a hangját a lugasból:

– No, te is szépen tanulod a földrajzot!

Jaj, hogy összerendeztem! Megint csak a szégyen, a szégyen!

Szegény kis kamaszokat, csitriket azóta is nagyon megértem. Keserves nehéz koruk ez nekik.

De szép is azért ez a bimbózása testüknek, lelküknek. Petivel is milyen jó volt megbeszélnem, mikor megint tánciskolába jártunk a következő télen, hogy ír majd nekem Szabadszállásról a tavaszi vakációban, és ha beválik, akkor nyáron is.

Bevált. Szép finom angol lapok voltak akkor divatban. Ilyeneket küldött nekem, de nem a postán adta fel őket, hogy ne legyen rajtuk a szabadszállási bélyegző, hanem kiment mindig az állomásra, és ott dobta be a már felbélyegzett lapot a postakocsiba. A bélyegzőn így csak annyi volt a dátum mellett: „Mozgóposta”. Magán a lapon pedig: „Szeretettel üdvözli Husz Rózsika Taksonyból.” Vagy más ilyesmi. Csodálkoztak is Anyuskáék, miért üdvözöl engem annyiszor ez a Husz Rózsika, de az nem jutott eszükbe, hogy leáztassák a bélyeget, pedig Peti mindig a bélyeg alatt írt nekem – nagyon apró betűkkel – néhány mondatot. Csupa banalitást persze, de a mi kis szívünk újabb és újabb forró valamást érzett bele.

Mi lett aztán Petivel?

Elvergődött valahogy az érettségiig, aztán nagyon hamar megnősült, és nagyon hamar meg is halt. Magas, vékony fiú volt, mondom, elvitte a tüdőbaj. Egy fia maradt, később az is szentmiklósi diák lett. Tomi bátyáddal járt, azt hiszem. De őt már alig ismertem.

Várj csak, hadd gondolkozzam! Az egyik lapnak, amit Peti küldött, mintha emlékeznék a pontos szövegére. Igen. „Kedves, Mariskám! Szívből üdvözli a távolból és számtalanszor csókolja szerető barátnője: Rózsi. '912. VII. 2-án.” De a bélyeg alatt egé-

szen más volt olvasható: „Csütörtökön délután 2-3 óra között legyen az ablakban. Ü.P.” Ü, vagyis: üdvözlí.

Akkor ez nem is szerelmi vallomás volt...

Dehogynem! Csak úgy ugrált tőle a szívem! Akkor is, mikor ilyeneket írt: „Csak egy van, mit tőled kérek, szeress engem, mint én téged. Üdvözlí és cs...-ja, Peti”.

Így írta, kipontozva? Cs...ja?

Igen, igen, akkor még a bélyeg alatt is így illett. Tegezni se mert volna, ha nem idéz közismert, kész szöveget. Mi még tudtuk, mi a szemérem. De én irtóztam is minden rámenősségtől, és ezt Peti is biztos megérezte.

De hogy emlékszik vissza ilyen pontosan a mondataira?

Mit gondolsz, hányszor olvastam én el egy ilyen lapot?

Tudja, miről nem beszélt még? Arról a lakodalomról, amin vallásóra alatt jártatta az esztét: „Kössétek meg az ugatók kutyátok...”

Azt már mondtam, ugye, hogy Dömsödön tartották? Pedig a vőlegényék dunapatajiak voltak, a menyasszonyék peregiek. Ebből már gondolhatod, hogy Magay Mariska nagynéném – Matos Jenőné – egyik lánya, Marcsa esküdött akkor örök hűséget, azt is megmondom, kinek: Stefanovics Gyulának, a pataji gazdag malmos nagy darab, tohonya és sánta fiának. Marcsának egy Pereg féle kis faluban aligha akadhatott volna valamire való kéréje, ezért Mariska néni az előző télen őt is és a hűgát, Böskét is hozzánk hozta el bálozni Szentmíklósra. Akkor láttam, milyen talpraesett, ügyes lány ez a Böske, hogy csinosítja ki Marcsát és magát, csavarja lokniba a fekete hajukat, fűz bele fekete bársonyszalagot.

Nagyon szépek voltak csakugyan a rózsaszín ruhájukban, amit szintén fekete bársonyszalag díszített. Férjhezmenetel dolgában mégis csak akkor mutatkozott némi előrehaladás, mikor ez a Gyula kezdte el kerülgetni az álmatag tekintetű Marcsát. De így se ment könnyen a dolog. Mint Mariska néni mondogatta: „Kerügeti, kerügeti, emmög csak seggöt fordít neki!” Végül aztán csak sikerült összehoronálni őket. Bertus lett az egyik koszorúslány, rózsaszín ruhában, Magay Ilus a másik, világoskékben. Őket mindenki táncoltatta, de engem, a kis tizenhárom évest inkább csak az egyik unokatestvérem, Magay Karcsi, Károly bátyámnak a fia. Ő épp akkor töltötte a katonaévet, de civilben volt, és engem már úgy forgatott, mintha igazi nagylány volnék. Magay Béla is fel-felkért – Béla bácsi fia –, de a fő táncosom Karcsi maradt. Mi csak úgy csöndesen beszélgettünk közben egymással, de Béla már nagyon beleízeledett a mulatságba, az ujjával pattintgatott, úgy dalolta:

A mellényem sárga pikét,
sárga pikét,
löttyentsünk csak egy kicsikét,
még egy kicsikét!

Matos Jenő bácsi is megtette a magáét, hogy meglegyen az igazi lakodalmi hangulat. Hordatta a bort, a sört, dirigálta a cigányokat, és nemcsak a cselédeket forgatta meg, hanem még a kisbírót is. Így mulattunk kivilágos kivirradtig. Akkor Marcsa sűrű könnyek között búcsút vett szüleitől, s kocsira ült az ifjú pár, hogy elinduljon Dunapataj felé. Mariska néni is elsírta magát, könnyben úszó szemmel nézett utánuk, aztán csak legyintett egy nagyot:

– Ögye mög a fene! Legalább gazdagok!

Nem tudom, hányan hallották meg, de én ott álltam épp mellette, és mintha ma is hallanám a hangját.

Magay Karcsinak később valami mulatozása alkalmával jutottam az eszébe, onnan írt nekem egy képeslapot. Az is lett a veszte szegénynek, hogy úgy szeretett mulatni. Vербajt kapott, beros-

kadt az orra, mint Baky Kálmán bácsié, s negyvenegynéhány éves korára úgy kikészült a szíve, hogy el is vitte.

De nekem ez a lagzi hosszú időre szóló, szép emlékem maradt, már csak azért is, mert további életemben úgyszólván sohase táncolhattam ki magam. Ez nagyon tudott fájni néha, és akkor ezt az emlékemet dédelgettem: én is voltam azért egyszer estétől reggelig, hajnalhasadtáig táncosa valakinek...

Olyan sokat számított ez?

Úgy látszik, igen. De ezek nem észbeli dolgok, nem is szabad úgy vened őket. Apád táncolni se tudott, két-három tánclépést se tett soha, hát hogy érthette volna meg: ilyen vágy is élhet valakiben. Lehet, hogy te se érted.

Jól van, na, lehet, hogy én is fafejű vagyok, meg botlábú is, már ami a táncot illeti. De amiket elmond, azok nekem is: maga az élet. Folytassa nyugodtan.

Mit folytassak?

Fejezze be, mondjuk, a polgárit.

Azon már nincs sok befejezni való. Amíg megvolt az iskolaegyesület, Búz Gyula bácsi számított mint elnök a legfőbb méltóságnak. Csőre valósággal mennybe menesztette egy-egy iskolai ünnepélyen, s ilyeneket énekeltetett velünk:

Dalunk ma téged ünnepel,
ó, hõn szeretett elnökünk,
az Úrhoz száll e dal esengve,
hogy szálljon rád az ég kegyelme,
kísérjen minden lépteden,
áldása mind veled legyen.

És aztán már fortissimóban:

„Éljen soká! Éljen soká!”

Nekem soha nem volt semmi bajom Gyula bácsival, de ettől háborgott a gyomrom. Meg attól is, hogy félrehívott egyszer Csöre, s fojtott hangon megkérdezte, mert tudta, hogy gyakran megfordulok Búzéknál:

– Mondjad csak, Mariska, mit tudsz te arról, amit hallok, hogy a Búz Gyula bácsiék külön élnek? Már úgy értem, hogy... nem együtt?

Először nem is értettem, mit akar.

– Dehogysis! – mondtam neki. – Hiszen ott lakik a Gyula bácsi is! Ott van a szobája az iroda mellett, a Búz nénié meg túl a nagyebédlőn, ott alszik Poszával a nagyágyban. A kisebbédlő mellett meg az Ákos szobája van.

De mire ezt végigmondtam, már a magam csitrieszével is pontosan felfogtam, elárulták Csörének az arcvonásai is, miért érdeklődik.

– Jól van, elmehetsz! – intett elégedetten.

Szövögette szegény az álmait, de hát hiába. Azt észrevettem azért, milyen hosszan szorongatta a kezét Gyula bácsi, mielőtt és miután megcsókolta, no de ezt más hölgyekkel is megtette. Közben pedig mondta a bókjait. Nekem ez nem volt újság, de Csöre eleinte, úgy látszik, komolyan vette.

Később az akkor még fiatal és nőtlen refbrmátus kántort, Györe Dániel fiát, Jóskát szemelte ki magának. Tudta, hogy szereti az itókát, de ez nem lett volna akadály, hiszen sok-sok lány hitte már, mióta a világ világ, hogy ő menti majd meg az italtól szíve választottját. De mikor Jóska megint beszívott egyszer, s azt találta mondani:

„Kasszírnök vagy tanárnő, nekem egykutya! Egyiket se veszem sokba!” – ez már Csörét is megrendítette. Pedig nem is biztos, hogy így hangzott el, de neki így vitték hírül, és akkor egyből

leírta Jóskát. Ezzel aztán örökre kútba esett a Györe-Csöre házasság.

Az ilyen kósza hírek engem akkoriban már nagyon érdekeltek. Volt is időm töprengeni rajtuk, mert a polgári felső osztályaiban sokat kézimunkáztunk. Mintakendőket is csináltunk, amin bemutattuk az aszúrozást, a szegőöltést, gépöltést, láncöltést, száröltést, Margit-öltést, boszorkányöltést, hogy már mindegyikhez értünk, sőt még a szálhúzásos és hímzett minták, csíkok készítéséhez is.

Nem telt hiába ez a négy esztendő. Én mégis nagyon örültem, amikor vége lett. Hát még annak, hogy Apuska jóvoltából Besztercebányára mehettem, az ottani felsőbb leányiskolába. De erről nem szívesen beszélnék már. Féltetek. Látom, nagyon fáradt vagy.

[Ki tudja, mióta voltunk már együtt. Az idő múlását szinte észre se vettem, de azt igen, hogy csupa görcs és fájdalom a kezem. Alig bírja már követni az elmondottakat. De hátha nem lesz több ilyen alkalom! Könyörögtem: maradjon még! És ha már nincs erőm, ő adjon erőt.

Tudtam, hogy nem érhetek hozzá. Ő se hozzám. Egy világ választ el egymástól, s a köztiünk lévő határ ha eltűnik, eltűnök én is, ővele együtt.

Most mégis úgy éreztem, mintba megszimogatta volna a homlokom. Hirtelen megkönnyebbültem. Az az ólmos fáradtság eltűnt belőlem.

Nem tudom, mi történt. Csak azt, hogy erő áradt belém abból a szellemvilágból, amelynek ő már részese volt. Tovább kérdeztem.]

1913: az utolsó békenyár

Hát akkor már csak a legfontosabbakat, jó?...

Minden fontos, amit megéltem. De van, amiről tisztább az emlékem. 1913 nyara – mielőtt Besztercebányára mentem – még nagyon tisztán tündöklök bennem. Az utolsó békenyár, amikor még sejtelmünk se volt a közeledő háborúról, vérontásról, tömegnyomorról, vereségről, Trianonról.

Engem se érdekelt más, csak ami ott zajlott bennem és körülöttem.

Kezdték nagylányosodni. Szűkültek már rajtam a pruszlík, az alsóderék. Melltartónak akkor még híre se volt. Matuka Etelkával varratott nekem Anyuska egy új batisztruhát, apró rózsaszín petytyes fehér anyagból. Tanakodtak, milyen legyen a szabása, hogy illjen az én serdülőkoromhoz.

– Ilyenkor még takarni kell inkább az idomokat – mondta ki a szentenciát Etelka, és csakugyan elég kislányosra varrta a ruhát. De engem így is egyre több férfiszem vett észre, vizslatott végig. Czira Dénes, a Nagymamánál lakó fiatal tanár se úgy nézett már rám, mint gyerekekre, erre se volt nehéz ráébrednem.

Őt Nagypának az egykori rendelőjébe fogadta oda lakónak Nagymama, és úgy megszerette, szinte a fiának fogadta. Egyetlen szó se esett róla, hogy engem neki szánna, de ez kimondatlanul is benne volt a levegőben. Én is tudtam, én is éreztem.

Nagymamához mindig sokat jártam, már kicsikorom óta. De inkább napközben. Most viszont én is el-elkísértem Anyuskát és Bertust, mikor a házimunka végeztével átmentek hozzá estelente. Meggyújtottuk a négyszögletes kis bádoglámpában a gyertyát, úgy lépkedtünk vigyázva a sötétben a hátsó kisutcán. Hazafelé menet nemegyszer Czira is elkísért. Láttam, milyen kis fényt vet a lámpásunk, meg is kérdezte:

– Elég ez az egy szál gyertya?

– Elég – mondtam –, biztos, hogy elég.

– De látja, milyen kicsike!

– Épp azért ég el – nevettem –, mondom, hogy elég!

Ő is nevetett, tetszett neki, hogy szellemeskedem. Mert ez már olyan évődésféle volt köztünk. Hiszen máskor is gyakran kacérkodtam vele, ha csak olyan szeleburdi kislány módjára is.

Nekem sose mondta, de Nagymamának állítólag igen, hogy megvárja, míg akkora leszek, hogy megkérhet és elvehet. Pedig nem volt már olyan fiatal: huszonnyolc éves. De korához képest még mindig meglehetősen bátoralan, félszeg. A nálam néhány évvel idősebb lányoknak már nem is igen tudta, hogy tegye a szépet. Én meg, aki utáltam minden rámenősséget, úgy látszik, épp az ilyen férfiakat vonzottam. Apád is így nézett ki magának, miután Czira elesett, már a háború első hónapjaiban.

Azon az utolsó békenyáron egyszer csak halljuk, hogy félreve-rik a harangokat: valahol tűz van! Nagymamánál voltam akkor is, az ő virágoskertjében beszélgettem Czira Dénessel, ott sétáltunk kettesben a másik udvarba vezető úton.

Hirtelen megfogta a kezem.

– Jöjjön, Mariska! Jöjjön gyorsan! Hátha mi is tudunk segíteni!

Akkor még alig akadt olyan ház a városban, aminek ne nádteteje lett volna. A nádtetőkre bizony könnyen belekapott a tűz.

De én megvettem az úton a lábam, és nem mozdultam.

– Nem hallja? Tűz van! – kiáltotta Czira, és már a vállamat is fogta, hogy útnak indítson. De én hátrafeszítettem magam:

– Akkor se megyek. Maga csak menjen, siessen! Én ott úgyse tudnék segíteni.

Nem értette, mi van velem, de azért – félig már futva – elsietett. Én meg arra gondoltam: hogy néznének ránk, ha együtt futnánk az égő házhoz a kíváncsi tömeg szeme láttára.

Nemcsak az erőszakot utáltam – a feltűnést is. Kettesben soha nem mutatkoztam vele az utcán, hacsak nem véletlenül találkozunk, és állunk meg egy-két szóra. És most, hogy ez a tűzeset történt, még az is bosszantott: ő nem gondol erre. Erőnek erejével vinni akar. Már csak ezért se mozdultam.

Nem volt ez nagy ügy, szó se esett róla később köztünk. De nyilván nemcsak én rágódtam el rajta, hiszen ő ugyanolyan töprengő fajta volt, mint én. Miután kiment a harctérre, írt is onnan Nagymamának egy hosszú levelet: megköszönte minden jóságát, szeretetét, ami annál jobban esett neki – mint írta –, mert őt kevesen szeretik, és ennek ő maga az oka, az ő rideg természete.

Csak hallomásból tudok erről a levélről, nekem nem mutatta meg Nagymama. De ridegnek én Czira Dénest soha nem találtam. Hozzá is mentem volna majd egyszer, ha meg nem hal. De hát úgy eltűnt az életemből, mint a kámfor. Csak egy vásári gyorsfényképem maradt róla, az is csoportkép. Többen is állunk ott egymás mellett, én félig őelőtte. Ő rám néz, és közben egy mézeskalács szívet szorít a szívére.

Úgy tudom, hogy 1914. szeptember 7-én esett el Galíciában, egy Zamek nevű falu mellett. Megkértem aztán valakit, aki azon a környéken szolgált: keresse meg a sírját, és tegyen rá a nevemben néhány szál virágot. Kereste is, de nem találta. Kiderült, hogy az az altiszt, akire a temetést bízta – nemcsak az övét, hanem többekét –, a még mindig dúló harcok zűrzavarában nem állított fejfát a friss sírok fölé. Így lett belőle egy idegen ország névtelen halottja.

No de 1913 nyarán ki gondolt volna még ilyesmikre! Éltük a magunk megszokott életét, napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra. Bertusnak, aki már a huszonötödik évét is betöltötte, igaz, egyre bajosabb volt beletörődnie, hogy az ő dolguk Kelemen Imrével sehogy se jut dűlőre. Mamuska éppúgy ellenzi a házasságukat, mint régen, Imre pedig hallgat. Gida már-már naponta jár hozzánk, lessük a szavát, mert mindenre tud valami eredetit, tréfásat vagy bölcslet mondani, a vele való beszélgetések tartják Bertusban a lelket, de meddig megy ez így? Mi lesz a vége?

Hogy ők ketten nem kerülnek össze férjnek-feleségnek, azt az egyet biztosra vették. Gida mindhalálig el volt szánva a családatlanságra. Ki is fejtette: őt már nemcsak a fogadalma köti, az előtte megnyílt tudósi pálya is ezt kívánja. Főleg a régi magyar nyelv-

emlékeket kutatta, már készült a *Huszita biblia* 1400-as évekbeli egyik kódexének szövegű kiadására. A Tudományos Akadémia azzal is megbízta, hogy kapcsolódjon bele a magyar nyelv nagyszótárának előmunkálataiba. Ő meg Bertust kapcsolta be a kijelölt írói szövegek cédulázásába, s az ezért járó pénzből is juttatott tőle neki, hiszen látta, milyen kínos minden fillért Apuskától kérincselnie. Hiába segített sokat a háznál, vette le Anyuska válláról terhei jó részét, viselte gondját Lencinek, Apuska szigorú szemében mindinkább a családja nyakán ragadt vénlánynak számított, aki pénzt nem hoz a házhoz, de vinni visz. Hangos szóval soha nem mondta ki ezt, de látszott rajta, hogy Bertust hibáztatja, amiért ilyen konokul kitart Kelemen Imre mellett, mikor ebből a házasságból úgyse lesz már semmi.

Annál nagyobb büszkesége volt Sándorka, aki utolsóéves ludovikásként már a hadnaggyá avatás küszöbére ért. Tartottak még júniusban egy nagy lovasversenyt, oda Apuska minket is elvitt, Bertust és engem, lássuk, mire képes a család szemefénye. Téchy Gyula bácsi is eljött Gödöllőről az egyik nagylányával, aki majdnem két évvel volt idősebb nálam, már a tizenhetedik évében járt. Megcsodáltam, milyen elegáns! Könnyű rózsaszín ruhát viselt és piros szalmakalapot, mert abban az évben a piros és a rózsaszín együtt volt divat. Nagyon jól is illett a komoly, nagy szeméhez, finom metszésű arcához. De őt csak addig bámultam, míg meg nem jelentek a porondon a ludovikások. Lélegzetünket is visszafojtottuk, mikor megláttuk köztük Sándorka csinos, karcsú alakját.

Jöttek a versenyszámok, egyik a másik után. Ő már a *voltizslásban* is nagyon ügyes volt: lovaglás közben kellett leugrania, aztán vissza a nyeregbe. *A jeu de barre*-ra is emlékszem: ott azzal győzött Sándor, hogy az ő válláról egyik lovas se tudta letépni az odakötött szalagot, ő viszont annál többjükről.

Egyre nőtt az izgalom. Mire a fő szám, az akadályverseny került sorra, Sándorka már annyi pontot gyűjtött össze, hogy senki se volt esélyesebb nála. Törökünkben dobogott a szívünk, úgy drukoltunk neki, és csakugyan: csodálatosan vette az akadályo-

kat. Apuska nem is állhatta meg, hogy jó hangosan meg ne jegyezze, mintha csak a mellette ülő Gyula bácsinak mondaná:

– Ösmertem az apját. Az is nagy lovas vót!

Úgy érezte, ennyi neki is jár a fia dicsőségéből.

Mikor mindenki lelovagolta a magáét, kihirdették az eredményt:

– Első: Magay Sándor!

Mi nem bírtunk már magunkkal. A székönkre felugorva éljeneztünk, integettünk. Pedig hátra volt még a java: az összesített verseny díjainak a kiosztása. A főnyereményt, az I. Ferenc József monogramjával ékes nagy arany zsebórát természetesen Sándorka vehette át. Akkor már nem kiabáltunk, mert nem illett volna, csak vörösre tapsoltuk a tenyerünket, és csak úgy csurogtak a szemünkben az örömkönnyekek.

Apuska nem ugrált és nem kiabált már előtte se, de tapsolni nagyon lelkesen tapsolt. Elfeledkezett máskor oly szokásos, méltóságteljes komolyságáról. Ez a nap az ő diadala is volt.

Ezen a nyáron még azt is megengedte magának, hogy életében először és utoljára lemenjen az Adriára. Téchy Gyula bácsi beszélte rá, együtt járták meg Abbáziát. Felszabadultan, szinte kicserélődve ért haza. Nagyon tetszett neki a tenger. Nevetve mesélte, hogy visszajövet kiszálltak a vonatból a Balaton mellett, hogy abban is megmártózzanak. „Hát az olyan volt az Adria után, mint a mosogatólé!”

Úgy igazította az időpontokat, hogy augusztus 18-án – Ferenc József születésnapján – már ott lehessen Sándorka huszárhadnaggyá avatásán és tiszti esküjén. Én viszont nem voltam ott, mert teniszezés közben csúnyán megbicsaklott a lábam, s úgy kimarjult, hogy majdnem egy hónapig kellett feküdnöm vele. Ezt az időt főleg tanulással töltöttem – kint a kertben, egy nyugágynban – mert németből, franciából, algebrából nem volt elég, amit a polgáriból magammal hoztam, készülnöm kellett a besztecerbányai különbözeti vizsgára.

Kisebbik bátyám, Imre ekkor már egyetemre járt mint debre-

ceni jogász, de a nyarat ő is otthon töltötte. Együtt voltunk az Epreskertben, mikor megrándítottam a bokám, ami annál könnyebben megtörténhetett, mert teniszcipőm se lévén, sarkos utcai cipőben ugráltam a pályán a labda után. Még a magam lábán bicegtem haza, de őrá támaszkodva, pokoli kínok közepette. Alig győzött csitítani útközben, hangosan el ne jajdítsam magam.

Zolti még csak a gimnáziumot kezdte meg ekkoriban, s a nagyvakációt főleg néhány vele egyívású parasztfiúval csavarogta végig, régi jó cimboráival. Ők voltak a példaképei. Még a szalonát is úgy szerette enni, ahogy tőlük látta, vagyis a markából, bicskával. Velük járt el cigarettázni meg pipázni a Bolegáék istállójába, most nyáron meg főleg a Háromszögi tóra jártak, arra Dömsöd felé, ott lubickoltak egy szál gatyában naphosszat. Anyuska már nem is nagyon bánta, ha eltűnt szem elől, s kevésbé kellett félnie válogatott csínytevéseitől. Mert volt hozzá esze, hogy mindig kitaláljon valamit. Ezen a nyáron előkotorta például valahonnan a Nagypáról maradt piros cédulákat, s ki is ragasztotta az egyiket a kiskapunkra:

RAGÁLYOS BETEG TILOS A BEMENET!

Bertus aznap délután épp Gidát várta húsos uzsonnára, Gida ugyanis csak a húsételt becsülte. Felforrt már a teavíz is, leste az ablakon át, mikor jön. Meglátta végre, ahogy szokásos nyugodt lépteivel a kapunk felé ballag, de ahelyett, hogy benyitott volna, egy vagy két perc múlva ugyanígy lépdelt visszafelé. Bertus nem tudta mire vélni a dolgot, de nem futhatott utána, ezt nem engedte volna meg a szentmiklósi úri illem. Az egyik cselédlány ment aztán vízért, ő hozta meg a hírt a piros céduláról.

Ilyen szenzációi voltak ennek az utolsó békeességes nyárnak. Meg az is, hogy mielőtt elutaztunk Apuskával Besztercebányára, már a magam lábán meg tudtam járni a tanyát. Lenci jött velem, ő még csak az első elemít végezte, de ekkora utat már vígan meg-

tett oda-vissza. Együtt keresgéljük a korán érő, édes fürtöket, s nekem se fájt már annyira, hogy kiűzettem néhány éve a Tömpör földi paradicsomából.

Elérkezett aztán az indulás napja is. Apuskáék felmentek előtte bevásárolni Pestre, mert tudták már, mi mindent kell magammal vinnem: nyári és téli holmit, törőket, törülközőket, ágyneműt. Zsebkendőből a legtöbbet, tizenkét darabot. Estére mindent meghoztak, s én nagy büszkén nézegettem még másnap is, mi mindennel lettem gazdagabb. Aztán egyszer csak ott állt a nagy láda kuffer a gangon, ahol a fiúké is állni szokott ősszel, mielőtt elmentek.

Ütött az óra. Először szakadtam ki családom köréből hosszabb időre.

Besztercebánya

Nebéz szívvel ment el?

Nem. Egyáltalán nem. Inkább boldogan. Már mindjárt az, hogy útközben a vonaton Apuskával kettesben lehettem. Otthon mindig csak az *egyik* gyereke voltam. Most viszont az ő egyetlenje, ha csak két napra is. Engem nézett, rám figyelt, hozzám beszélt, velem törődött. Ez nagyon jólesett.

Hallgattunk is nagyokat, igaz: néztük az elsuhanó tájakat. Mintha körbefordultak volna mellettünk. Hát még amikor beértünk a hegyek közé! Az én szentmiklósi szemem majd felakadt.

Megérkeztünk aztán Besztercebányára, s ez még furcsább volt nekem. Pesten jártam még csak, semmilyen más városban. Ez nem is hasonlított hozzá. Estére járt már, égtek az utcai lámpák, az öreg házak ablakaiból is szűrődött ki valamennyi fény, és ebben a kissé sejtelmes világításban mintha csodálatos színházi díszletek között vitt volna a fiáker. Nemcsak évszázados épületfalak fogtak körül, hanem velük és általuk maga a városi múlt, aminek Pesten se éreztem így a mélységeit, nemhogy Szentmiklóson. Nem csodálkoztam volna, ha Bethlen Gábor vagy Rákóczi Ferenc jön velünk szembe, olyan ruhában, mint amelyet *akkor* viseltek.

Úgy a lelkemre szállt ez a varázslat, hogy szinte sajnáltam, mikor megállt a fiákerünk a *Rák* előtt. A város legjobb szállodája volt, Apuska ezt már megérdeklődte, és itt rendelt szobát. Mikor lefeküdtünk, azt mondta: számoljam meg a szoba sarkait, hogy beteljesüljön, amit álmodok. Én ezt nagy butaságnak tartottam, mert otthon is mindig a rémálmodtól féltem, hát még itt idegenben.

De azért engedelmesen néztem felfelé – már fekvemben –, s akkor láttam, hogy csakugyan van mit megszámolnom, mert a szögletes sarkok mind le vannak vágva. Akkor már a lenti sarkokat is hozzáadtam, s kezdett megjönni a játékos kedvem. Apuska is olyan könnyed, vidám hangon beszélt velem, rá se ismertem. Ennek a jóízével a számban aludtam el végül, és sikerült is regge-

lig fel se ébrednem. De nem tudom, mit álmodhattam: akárhogy tör-tem a fejem, se jóra, se rosszra nem emlékeztem. Ezen aztán megint jót neveltünk Apuskával, hogy hiába számolgattam a szobasarkokat, most nincs minek beteljesednie.

Megreggeltünk lent az étteremben, aztán megint fiákert hívatott, s behajtottunk az intézetbe. Ez egy nagy parkban állt, a Garam partján. Túl a folyón, mindjárt a másik parton, egy nagy hegy magaslott, az Urpin, emezen az oldalon pedig – éppen szemben vele – a felsőbb leányiskola és internátus kétemeletes épülete. Nem volt olyan öreg, mint a belváros házai, de nem is bántam: csábítóbbnak éreztem a tágas, szép parkot, a folyópartot és a szemközti hegyeket. De mi vár rám odabent?

A fiákeres segített lerakodni, s be is vinni a csomagjaimat. Mi pedig mindjárt azt kérdeztük, hol találjuk meg Paula nénit.

Ő volt a fix pontunk itt, Besztercebányán. Bertus néni régi ismerőse, de Apuskáé is, mert ahogy ő engem most idehozott, ugyanúgy vitte annak idején Bertust Lőcsére, az ottani hasonló iskolába. Paula néni ott vette védőszárnyai alá az én *nenécském*et, mint felügyelő tanára az internátusban és magyartanára az iskolában. A nagy hálóteremben, ahol aludtak, neki egy spanyolfallal elkerített saját kis sarka volt. Mielőtt lefeküdt volna, végigsétált az ágyak között, megnézte az alvó lányokat, betakarta, akit kellett, s mikor Bertushoz ért, őt meg is csókolta. Megesett, hogy még ébren találta, de a csók akkor se maradt el. Ettől fogva Bertus megpróbálta mindig megvárni: inkább a matracok mellé húzódott, az ágy kemény és hideg vasrácsára, ott kuporgott és didergett, csak hogy érezhesse még elalvás előtt azt a csendes, meleg tanárnői csókot.

Nem volt ez szerelmi kapcsolat; a családtalanul, gyerektelenül maradt Paula néniből inkább a kényszerűen elfojtódott anyai érzések fakadtak fel. A szülői háztól messze szakadt, itt árválkodó alföldi kislányt fogadta szívébe, és ebből a hajdani anyáskodásából most még nekem is jutott valamennyi. Apuskáék épp azért választották ezt az intézetet itt, a Garam partján, mert tudták, hogy Paula néni idekerült azóta, ő az internátus igazgatója.

Csakugyan nagyon kedvesen fogadott. Én nem találtam olyan szépnek, amilyennek Bertus mondta, de olyan csúnyának se, hogy irtóztam volna tőle. S nekem is jól esett, hogy van azért itt valaki, a messze idegenben, aki törődik velem.

Csak azt furcsálltam, mikor néhány nap múlva azt találta mondani: milyen szép férfi Apuska. Hogyhogy szép? Hogyhogy férfi? Az én fejemben őhózzá sehogy se illettek ezek a szavak. Ő Apuska volt, és kész. Ehhez még kedveskedésből se lehetett semmit se hozzátenni.

Paula néni segedelmével Apuska még aznap délelőtt mindent elintézett. Kifizette értem a súlyos pénzeket is az első félévre, méghozzá a teljes összeget, mert hatgyerekes állami tisztviselő létére semmiféle kedvezményért nem folyamodott. Féldíjasnak engem biztos felvettek volna, de őbenne túltengett a szemérem. Még hogy ő kolduljon az államtól? És ha elutasítják, mert akadnak nálunk szegényebbek is? Micsoda szégyen lesz az, micsoda szégyen!

Dehogy utasították volna el. Ezt mondta Paula néni is, de hiába, mert Apuska a következő félévre se kérte, hogy elengedjék a tandíjnak és az internátusi díjnak legalább a felét.

A tanya miatt szégyellte volna tán. Ha neki egyszer tanyája van, ennyi gyerekekkel se számít szegénynek mások szemében.

Elbúcsúztunk, és én már csak majdnem egy év múlva, 1914 júniusában láttam viszont. Mert ahhoz épp elég szegények voltunk, hogy se karácsonyra, se húsvétra ne jöjjenek értem, ne vigyenek haza. Egyedül mennem-jönnöm olcsóbb lett volna, de hát erről szó se lehetett. Az intézet se engedte volna meg.

A második emeleten volt a hálótermünk, oda már Apuska nélkül vitt fel Paula néni, és adott át a felügyelő tanárnőnek, Gizi néninek. Megtudtam, hogy ezt a termet hívják Nagyhálónak, itt alusznak a tizennégy éven felüliek. Megmutatták, hogy a sok fehér váság közül melyik lesz az enyém. Számot is kaptam, én lettem a 18-as. Faliszekrényemnek is ez volt a száma, ahol a holmijaimat tartottam. Attól fogva sokszor nem is a nevemet kiabál-

ták, ha kerestek valamiért, hanem a számomat. „Tizennyolcas! Jöjjön ide a tizennyolcas!”

Mellettem az egyik ágynak nem volt ott a gazdája, pedig Paula néni már előre közölte: egy nagyon helyes kis úrilány lesz a szomszédom. Szeretné, ha jóban lennék vele. A nevét is megmondta: Marikovszky Elza. Hanem Elzának épp akkor halt meg az egyetlen nővére – egy kis öccse maradt csak –, s emiatt ő néhány nappal később jött meg. Jóban lettünk aztán csakugyan, mégse lett sokkal közelebbi barátnőm, mint a lányok java része. Pedig mi kettőnkön és Burget Alice-on kívül nem volt más református lány az egész intézetben, s a Zólyomról átjáró fiatal pap, Tóth Lajos igazi családias vallásórákat tartott nekünk hármunknak.

Gizi néni nem spanyolfal mögött aludt a hálótermünk sarkában, mint Bertus elmondása szerint Paula néni Lőcsén, hanem elhúzható fehér függönyök mögött. De azokat a függönyöket még takarításkor se húzták el, úgy-hogy a mi szemünkben elég titokzatos zug volt az övé. Ő még akkor is égette esténként a villanyt ott a függönyei mögött, amikor nálunk már mindent eloltottak. Onnan figyelt minden neszre, még álmában is, mikor már teljes sötétség volt. Ki-kiszólt, ha úgy hallotta, többen is mennek ki vécére: „Mi az? Búcsújárás van?”

Vénlány volt szegény, igen magas és csontos, esetlen vénlány, csúnya és nagyorrú. Orrhangon beszélt, csúfondárosan, kiállhatatlanul. Annyira meg tudta utáltatni magát, hogy amikor Burget Alice-nak – Licának – elveszett a fekete klott alsószoknyája, mi képesek voltunk őt gyanúsítani. Licánál senki se volt magasabb köztünk, ő nem sokkal maradt el Gizi nénitől, s a lányok azt sugdosták: nem véletlen, hogy az ő holmija tünedez el – mert előtte két pár fekete haraisnyáját se találta már –, és nem a kicsiké. Józan ésszel bajos megérteni, hogy hihettünk el ilyen hülyeséget, de engem csak akkor kezdett el furdálni miatta a lelkiismeret, mikor Gizi néni egy év múlva váratlanul meghalt. A manduláját kellett kivétnie, és műtét közben átvágtak egy eret a torkában. Akkor már hiába kapkodtak, elvérzett. Én meg szé-

gyenemben már csak azt reméltem: ezek a mi sutyorgásaink soha nem jutottak el a fülébe.

Ekkoriban – 1914 őszén – én már megint Szentmiklóson voltam, ott ragadtam a háború miatt. Csak egy teljes tanévet töltöttem Besztercebányán, levélben írták meg a lányok Gizi néni halálát.

Nem is tudom, mit mondjak el erről az egy évről. A város volna tán igazán érdekes, milyen volt az akkori Besztercebánya, de épp erről tudok a legkevesebbet. A városban mi alig jártunk. Teljesen elzárva éltünk. Külön világ volt az intézet, még ha azért építettek is ilyeneket – nemcsak Lőcsén és Besztercebányán, hanem Nagy-Magyarország más városaiban is, főleg nemzetiségi tájakon –, hogy a magyarságot erősítsék vele. De mivelünk nem tudom, mit erősítettek. Semmi közünk nem volt a környék lakosságához, hacsak annyi nem, hogy a mi hálónkhoz is beosztottak két tót szobalányt, egy szőket és egy barnát, Ankát és Markát. Az ő dolguk volt az is, hogy segítsenek a hajunkat estelente kifésülni, sűrűfésűvel a portól is megtisztítani. Hosszú haját viseltünk persze mindnyájan, nappal koszorúba tűztük, s minden este kibontottuk.

Reggel elég sok idő ment el, míg rendbehoztuk magunkat, a frizuránkra még több is, mint a mosakodásra. Két-két lánynak volt egy közös mosdókagylója. A mellünkre terített törülközőt hátul megkötöttük, úgy mosakodtunk, mert egymás előtt se illett meztelenkednünk. Nemigen moshattuk hát meg a mellünket, sőt a lábunkat és egyebünket se, egy héten egyszer viszont alaposan megfürödtünk. A nevelőnők naponta megvizsgálták, nem fekete-e a körmünk, nem koszos-e a nyakunk, a fülünk, vagyis főleg azt nézték, amit esetleg más is megláthatott. De hát lábvizsgálót, vagy más ilyesmit? Bajos lett volna tartani.

A mi hálónkban csupa nagylány volt, de nekem – azóta se tudom, miért – három hónapig nem jött meg a menstruációm. Nem ijedtem meg, nem volt rá okom, sőt még örültem is, hogy megszabadultam ettől a kellemetlenségtől. Pedig Szabó Ella, egy lévai tanító lánya még meg is kérdezte, mit tudok arról, hogy aki

állapotos, annak, ugye, nincs? Ilyen beszélgetések nemigen folytak különben a lányok között, noha legtöbbjüket teljesen felvilágosítatlanul hagyták még akkoriban. Engem is. Nemcsak Anyuska, hanem Bertus is. Mikor először *megjött*, betegnek is hittem magam, azt hittem, hogy ez a vándorvesém miatt van. De nem szóltam nekik. Még Poszának se, annyira szégyelltem, bár fogalmam se volt róla, mit kell ezen szégyellnem. Végül aztán mégiscsak Poszával került szóba, hogy van ilyen. Sőt arra is rájöttünk idővel, hogy *minden nőnek van*.

De hát ezt a fájó tudatlanságot és izgalmat megtakaríthatták volna nekünk a nagyok.

Én még amikor férjhez mentem – tizennyolc évesen –, akkor is azt hittem, hogy csak annyiszor vannak együtt férfiak és nők, ahány gyerekük születik. Hogy nem tojásból kelnek ki a gyerekek, hanem más is kell hozzá, abba már belenyugodtam. De az eszem még úgy járt: egy együttlét – egy gyerek.

Az ilyesmi – mondom – az intézetben se volt téma. Vagy ha netán volt is, engem nem vontak be a lányok az efféle beszélgetésekbe. Így maradtam meg továbbra is nagyon kis naivnak, tájékozatlannak.

Buta libának senki se tarthatott azért. A tanulás jól ment. Már a különbözőzeti vizsgán is észrevették a tanárnők, hogy nem jöttem ide üres tarisznyával. Azt nem tudhatták, mennyit feküdtem nyáron a nyugágyban, tankönyvekkel és szótárakkal a kezemben, mindenesetre meg voltak elégedve velem, kivéve tán a német és a francia kiejtésemet. Elhangzott néhány kérdés és felelet, s már látszott is: nincs miért tovább nyaggatniuk. Összesúgtak és közölték: rendben van, felvettek.

Nemsokára inkább az fenyegetett, hogy strébernek tartanak a lányok. Ők már egy rég összeszokott társaság tagjai voltak, a bentlakók és a városból bejárók egyaránt. Nekem, az *új lánynak* nehezen bocsátották meg, hogy mindent komolyan veszek, – tanulok is, tudok is. Én viszont úgy voltam vele: ha már ennyi pénzt áldoz rám Apuska, ezt meg is kell szolgálnom.

Elneveztek Békának. Először tán nem is csúfolódásból, csak mert észrevették, milyen hideg a kezem. Azt én is észrevettem, hogy – miért, miért nem – az övük melegebb. Nem is igen bántott, hogy ilyen nevet kaptam az otthoni Mariska helyett, sőt voltak, akik – ugyanilyen okból – Hüllőnek hívtak. Meg azért is, ezt ki is fejtették nekem, mert hihetetlenül meg tudtam őrizni mindig a hidegvéremet, soha ki nem jöttem a sodromból. Úgy-hogy ezt a Békát meg ezt a Hüllőt dicséretnek is vehettem. De hányféle hangsúllyal lehet kimondani ugyanazt a nevet! Hamarosan meg is tapasztalhattam: némelyik már szinte undorodva mondja ki, hogy Béka. A Hüllőt meg úgy, mintha hülye strébert értene rajta.

Októberre-novemberre nem is maradt már sok a hidegvéremből, bár ezt önekik nem árultam el. Két malomkő közé szorultam, s ott őrlődtem keservesen, mert szerettem volna továbbra is teljes erővel tanulni, de nem bírtam, hogy mindinkább sötét strébernek bélyegezzenek.

Később mondta el Bertus, hogy őt ugyanezzel gyötörték meg a lányok Lőcsén, s neki is milyen nehéz volt elfogadtatnia magát: nem érdekelt.

Első hónapjaim ezzel teltek el. Rám sütötték a bélyeget, s ez engem úgy égetett, hogy kezdtem készakarva elhanyagolni a tanulást és egyéb iskolai dolgaimat. Sikerült odáig fejlődnöm, hogy a magyartanárnőm az osztály színe előtt mondta ki:

– Magay, magától én többet vártam. Nagyon kiábrándultam.

A többiek inkább csak a fejüket csóválták, Paula néni is. De ennyi már elég volt nekem, hogy én is oda jussak: *nem érdekelt*.

Legyek inkább stréber, mint hogy azért süljön majd ki a szemem, hogy rossz bizonyítvánnyal állok Apuska-Anyuska elébe.

Most már semmi se menthetett meg attól, hogy félévkor jeles, év végére kitűnő legyek.

Testi egészségemnek is jót tett az üdítő hegyi levegő. A kozztra nem lehetett panasz, s én mindent megettem, amit csak adtak. A reggeli tejet vagy tejeskávét is mindig megittam, pedig azt sok

lány a lefolyóba öntötte titokban. Tízóráira a bentlakóknak nagy kosarakban hozták a kiflit, almát, vagy a mézes, vajas kenyeret. Délben se éhezünk, az ebéd háromfogásos volt, mindennap leves, hús és körítés, utána tészta, sokszor sütemény. Vasárnap torta. A tortát olyan szóltan buzgalommal ette a társaság, hogy ezt el is neveztük tortacsendnek. A vacsorákat már el se mondom. Elég az hozzá, hogy az az alföldi kis sápadt béka, aki voltam, egy-két hónap alatt megszínesedett és meg is telt egy kicsit. Holott nőttem is közben. Nem híztam meg, Isten ments, de jól éreztem magam a bőrömben. Tükörbe se kellett nézmem, hogy tudjam: örülnek majd nekem Anyuskáék, mikor hazamegyek.

Sokszor levittek a parkba sétálni, játszani. Jó időben még olvasni, tanulni, rajzolni is leülhettünk a kerti asztalok mellé. „*Garamparton ki a rétre!*” – nem is tudom, miért, de ezzel a kiáltással toborozták össze ilyenkor a társaságot. Mi szívesebben mentünk volna ugyan a városba, untuk már az egész intézetet, de minket nem kérdeztek. Így csak a Garamon túlra vethettünk időnként vágyódó pillantásokat, mert a hegyoldalról, az Urpin lejtőjéről a fiúk – a nagyobbacska diákok – állítólag gukkerral szoktak figyelni minket.

Télen korcsolyapályát csináltak a nagyudvarból, ahol nem álltak fák. Itt hamarabb lefagyott, mint otthon, Szentmiklóson, és mintha nekem is jobban ment volna a korcsolyázás. De mindent egybevéve: nagyon ránehezedett néha a szívemre, hogy így be vagyok zárva. Rettentően szerettem például levelet írni és kapni. Odahaza ez volt a fő szenvedélyem. De itt se nem küldhettem, se nem kaphattam levelet anélkül, hogy az utolsó betűig el ne olvassák. Magyarul mi különben se írhattunk egy sort se, csak németül vagy franciául, hogy gyakoroljuk a nyelvet. Ennek az lett a vége, hogy egy selmecbányai német lány, Schmidt Mária – Smuca – hetente megírt egy levelet, mi többiek meg azt másolgattuk le csekély különbséggel. Utáltam, hogy ilyesmikre kényszerültem. A többi lányon is láttam, mennyire várják a karácsonyt, hogy rö-pülnének már haza!

De mi lesz velem? Én sehova se mehetek. És voltak még néhányan, akikről tudtam: ugyanerre vannak ítélve. Mi lesz velünk? Hogy bírjuk ki? Jaj, hogy bírjuk ki?!...

És hogy bírták ki?

Nevetni fogsz: prímán. Ezek az ünnepi hetek voltak – mikulástól vízkeresztig, a téli szünet végéig – egész ottlétem alatt a legszórakoztatóbbak, legmulatságosabbak.

Először is kinyitották mikulás előtt az óriási jelmezes szekrényt. Ekkor tudtam csak meg a nevét: *Kaceráj*.

Ahogy beleszipantottam, mintha csak az otthoni padlásnak az az áldott jó füledt szaga csapott volna az orromba. Meg is sajdult tőle a szívem. Elkezdtünk aztán turkálni többen is – különféle ünnepi szerepre készülők –, s egymás után húzkodtunk elő piros zekét, talpas fekete harisnyanadrágot, török bugyogót, ördög-szarvat, álarcot, parókát, virgácsot, mikulásköpenyt, püspöksüveget – mindent, ami csak a mulatsághoz kellett. Pontosabban: nem mindent, mert a Mikulás-verset nekem kellett megírnom, hogy ne csak valami tréfás ajándék jusson kinek-kinek, hanem két-két soros rímes csipkelődés is: a koszos körméről híres lánynak a körömkefe, a sokat kócoskodónak a fésű, a daginak a játékmérleg, a cserfesnek a füstölt disznónyelv mellé, egészen addig a társnőnkig, akit egy neki címzett hatalmas borítékkal leptünk meg, mert roppant izgatottan várta mindennap, kap-e levelet.

Karácsony előtt én csomagot is kaptam hazulról, nemcsak levelet (s ugyanígy a többi lány is). Nagymamától dió, felkötözött szőlő, lekváros rácsoslepény jött: ezt az egyszerű házi „sütemkét” szégyelltem is a többiek előtt, mert nekik jobbára finom cukrászsüteményeket küldtek. Anyuska és Bertus se feledkezett meg rólam, de ők főleg ruhaféléket készítettek össze a csomagba, ami félig születésnapinak számított, de félig már karácsonyinak. Nekem egy meggyaszín bársonyblúz tetszett a legjobban. Az iskolai órákon kötelező volt az intézeti egyenruha, de aki akart, dél-

után otthoni öltözetben járhatott, ezért örültem annyira ennek a blúznak.

Mi történt még az ünnepek alatt?

El se mondhatom, annyi sok minden. De inkább csak egész röviden. Volt egy gyönyörű karácsonyesténk, Paula néni szalonjában álltuk körül a nálunk kétszer vagy háromszor magasabb, csupadisz fát. Voltak válogatott finom menük, újévkor még egészben feltált, ropogósra sült malac is. Volt kimenő, nem is egyszerű. Karácsony első napjára egy mérnöksaládhoz hívtak meg, Törökékhez, akiknek a Joci lánya valami pesti bálon ismerkedett meg a bátyámmal, Sándorkával, s azóta leveleztek. Meghívott magukhoz egyik bejáró osztálytársam is, Zachár Sári, konyhafőnökünknek, Mili néninek az unokája. Szilveszterkor meg ők jöttek el Mili nénihez, az ottani fiatal társaság, Sári testvérbátyját és unokatestvérét, Brecska Janit is beleértve. Olyan jól játszottunk, mulattunk mind a kétszer, hogy már a hasamat fogtam a sok nevetéstől. Brecska Jani megígérte, hogy Sári útján – lopva – levelezik majd velem. Kaptam is aztán tőle jó néhány mulatságos levelet, ilyen bizalmas megszólítással: „Drága Béka!”, és ilyen előkelő aláírással: „br. Ecska János”. Ez a szegény tréfabáró is elég hamar meghalt aztán a háborúban, mint Czira Dénes, vagy Bélaffy Béla – aki Kárpáthy Abellinó álnéven levelezett velem egy időben –, csak ő nem tűzharcban esett el, hanem egy hadikórházi ágyon végzett vele a kiütéses tifusz.

Megcsodálhattuk a vakációban a városi nagy jelmezes jégünnepepélyt is, mégpedig valami ismeretlen nagy épületnek az emeleti ablakából. Szánkókon suhantak el előttünk a mulatságos maskarába öltözött indiánusok, cigányok, törökök, bohócok, tündérek, még egy ragyogó jégkirálynő is.

Nekünk is volt aztán jelmezbálunk bent az intézetben, de az már farsang idején, jóval vízkereszt után. Megint kinyílt a *Kaceráj* ajtaja, egymás kezéből kapkodták ki a lányok a tetszetősebb vagy

viccesebb ruhadarabokat, s el-hordták még a színes selyemrongyokat, szalagokat, csipkéket, művirágokat is. De a készülő hajcihő legfőbb kelléke mégse innen került elő, hanem megint az én fejemből, mint mikuláskor. Ez egy *Bánk bán*-paródia volt, tele tréfás célzással, intézeti aktualitással, amiken aztán halálra kacagta magát a társaság. Hogy mást ne mondjak, Georgine néni, a rajztanárnőnk a ceruzahosszabbítóval volt mindig megakadva. Megkövetelte, hogy az ő óráján mindenkinél okvetlen ott legyen. Erre utalt a következő néhány mondat:

„Ördög és pokol! Lévnyalóvá lettél Árpád dicső nemzete? Ó, tüdő, szív! Ó, Melinda! És ó, ceruza hosszabbító!”

Minket, nagyobb lányokat elvittek egyszer az erdészhallgatók műsoros estjére is. Természetesen több tanárnő kíséretében. De még így is csodálatosnak tűnt, hogy mikor odaértünk, egy-egy fiú karon kapott, úgy kísért a helyünkre. Én az egész estből nem is emlékszem másra, olyan ritka élmény volt az intézet leányseregletéből szabadulva fiúkat látni, s húsz-huszonöt lépést tenni meg velük karonfogva.

Húsvét Szikszón – aztán vissza

Szeptembertől júniusig! Csakugyan hosszú lehetett egyfolytában az a tíz hónap.

Húsvétkor se vittek haza, de akkor legalább elmehettem Szikszóra. Máskor is megtette Emma néni, hogy nemcsak vendégül látta a meghívott rokongyerekeket, hanem az útiköltségüket is fizette. Most alighanem Nagymama járt közben az érdekemben. Szerencsére Burget Lica is szikszói volt, s kettőnket már felnőtt kíséret nélkül is eleresztettek.

Emma nénit én még nem ismertem személyesen. Ő se járt Szentmiklóson, én se jutottam el eddig Szikszóra. A házat sokkal előkelőbbnek képzeltem, csalódottan méregettem, milyen alacsony, öreg épület, szűk ablakokkal és sötétszürkére színeződött zsindelettel. Öreg volt Emma néni is. Egy kicsit kövérkésebb, mint Nagymama. Kontyát a feje tetején hordta, inkább előre állt, mint hátra. Szeme kidülledt egy kicsit, ahogy végigfűrkészett.

– Hasonlítasz anyádhoz – jegyezte meg elégedetten. – Csak neked nincsenek olyan kedves kis gödröcskék az arcodon, mikor mosolyogsz. Kár, hogy nem hasonlítasz hozzá még jobban.

Ha szóba került ezután Anyuska, ő csak Ducikának hívta. Pufók kislány lehetett annak idején, nyilván ezért is támadtak azok a kedves kis gödröcskék az arcán, mikor elmosolyintotta magát. De ilyenek én már nem ismertem. Ezt a nevét – a Ducikát – se hallottam még soha. Az én szememben inkább hasonlított a madárhúsú Nagymamára, mint a gömbölyű Emma néniére.

A szikszói vén ház tágas volt azért, nem is tudom, hány szobával és hány vendéggel és hány kutyával-macskával.

Az utóbbiak voltak Emma néni fő kedvencei. Odagyűltek az ebéd- és vacsoraasztalhoz is, és ő saját kezűleg vágta fel nekik a húst apró darabokra, adagolta ki a szószt, a krumplit, s tette le az őket illető teli tányérokat maga mellé a földre. Mindegyik tudta,

melyik az övé, és azt is, hogy Emma néni kegyein csak felváltva osztozkodhatnak. Türelmesen kivárták a sorukat, hogy őket is az ölébe vegye, simogassa, vakargassa.

Ott voltak aztán Andor bácsi barátai is: velük együtt iszogatott, kártyázott esténként. Köztük is jó néhány mulatságos figura akadt, meg egy igen csinos fiatal férfi, Cseley, a szolgabíró. Nem csoda, hogy a levélírás hosszúra nyúlt intézeti böjtje után kedvem támadt, hogy most mindenről beszámoljak az otthoniaknak. Ebből lett a baj. Anyuska visszaírta postafordultával: „Neked csak ne legyen az a Cseley a *szép* Cseley.” De ez még semmi. Hanem Emma néni, akinek feltűnt, mennyit írogatok, épp azt a még befejezetlen levelemet találta kihalászni az ágyamból, a párnám alól, amiben őt figuráztam ki, szeretett kutyáival és macskáival egyetemben.

Most még jobban kidülledt a szeme, ahogy fogta a levelet, és úgy nézett rám, mint aki semmi hasonlóságot nem lát már köztem és a hajdani aranyos kis, gödrös arcú Ducika között. Nem mondta, hogy elfajzottam, de tekintete mindent elárult.

Aztán legyintett egyet és otthagyt.

Ettől fogva én is azon voltam, hogy csak ebédnél, vacsoránál lászon. Licához jártam el, akinek a ludovikás bátyja, Lajos épp otthon volt szabadságon. Sajnos, elég unalmas fickónak bizonyult. Lica révén ismerkedtem meg viszont Frankel Magdával is, aki igazi nagylány létére nem átallott barátkozni velem, simára fésült, lenyalt hajú kis intézeti növendékkel.

Gazdag zsidólány volt. A besztercebányai felsőbb leányiskolánál sokkal előkelőbb külföldi intézetekben tanult, s ez meg is látszott szolid, de igen elegáns modorán, öltözködésén. Az anyját sokkal közönségesebb teremtésnek találtam, pedig széles szájjával, erős orrával, sűrű szemöldökével az akkori idők jellegzetes szépasszonyai közé tartozott. Engem Ady Lédájára emlékeztetett, akit természetesen csak képről ismertem. Hajlós szélű, nagy fehér szalmakalapján sárgáspiros műrőzsák virítottak. A kalapról lelógó hosszú fekete bársonyszalagot a vállán átvetve viselte. Negyvenes

éveiben járhatott, vagyis az én kegyetlen süldőlány szemem már elég öregecskének mutatta. Furcsálltam is, hogy erősen kivágott selyemruhát hord, csak úgy dagadoznak ki a mellei.

Magda viszont nagyon tetszett nekem. Úgy éreztem: épp az ellentéte az anyjának. És milyen kedves! És milyen művelt! Boldog voltam, hogy néhány napig vele lehetek.

Alig vettem észre, s már véget is ért a vakáció. Licának a bátyja, Lajos kísért vissza minket Besztercebányára. Paula néni nagyon meg is szidott aztán érte, miért nem jöttünk inkább kettesben. Két intézeti lány és egy ludovikás! Ez kellett csak a felsőbb leányiskola jó hírének.

Lajos, mondom, nem lett az ideálom, de a gyönyörűen kicifrázott húsvéti pirostojást, amit tőle kaptam, gondosan megőriztem a folyosói faliszekrényemben.

Ebből újabb baj támadt. Az iskolai holminkat másutt tartottuk, itt, az egymás mellett sorakozó szekrényekben csak a fehérneműnket. Egy-két napig az enyémből nem vettem ki semmit. A többiek vették észre, hogy a szekrénysor táján szaglik valami. Addig szimatoltak, míg rá nem jöttek: az én szekrényemből árad ez a különös illat. Odahívtak, kinyitatták, s hát a gyönyörű pirostojás már jócskán megbüdösödött, csak úgy ontotta magából a záp-tojás szagot.

Azt a röhögést! Régen voltak ilyen boldogok a lányok. Én meg ilyen boldogtalan.

Két hónapot kellett még kihúznom a nyári nagyvakációig. Most aztán csakugyan iszonyú sokat tanultam.

Május végétől a Garam vizével táplált városi uszodába is eljāhattunk már a napos nevelőnő felügyeletével. Meleg volt az idő, de a víz, az vacogtató. Ha rajtam áll, én bele se megyek, de hát muszáj volt. Sokan nem tudtak még úszni közülünk, én magam se. Az öreg úszómester előbb kint a szárazon tempóztatott – voltak ott padok, azokon hasaltunk –, aztán övet csatolt a derekunkra, úgy lógatott bele a vízbe. Ez a módszer jól be is vált, nemsokára öv nél-kül is fenn tudtam tartani magam a vízben, és már a hideg

miatt is, hogy ne dideregiek annyira, teljes erővel tempóztam.

Az év végén Apuska jött értem. 1914 júniusában jártunk, szinte csak napokkal az első világháborút kirobbantó szarajevói merénylet előtt. De ki hallotta már a széthullani készülő ország recsegését-ropogását? Azt hittük: ősszel visszajövünk, visszajövök majd én is, és ott folytatom, ahol abbahagytam.

Úgy búcsúztam el a hegyes-völgyes Felvidéktől, hogy egy év alatt jóformán nem is találkoztam az ottani népből valókkal, akiket akkor mindenki csak tótnak mondott. Nyelvükből is egyetlen rövid kérdőmondatot hoztam magammal. A szőke Ankát kértem meg egyszer, mikor épp fésült: tanítson tótul.

– Mit akar tudni?

– Hát például hogy mondják azt: „Megbolondultál?”

– Na, maga is jól kérdez. „Tyi szi szá zbláznyila?” Ezt többször is elismételte aztán, de én alig bírtam utánamondani. Majdhogy bele nem tört a nyelvem.

Hiába lett kitűnő bizonyítványom az év végén, tótból csak megbuktam.

Háború!!!

Hogy tört ki a háború? Erre hogy emlékszik?

Sándorka rontott be a hírrel. Épp szabadságon volt otthon. Izgatottnak látszott, de nagyon vidámnak:

– Részeges mozgósítás! Részeges mozgósítás!

Jót nevetett a saját szójátékán, ami egyébként arra utalt: most aztán mindenki leissza magát. Az is, aki csak várja a behívóját, hát még az, aki már majd meg is kapja!

Ez a most meghirdetett *részleges* mozgósítás még csak az előszele volt a hadüzenetnek. De neki már azt jelentette: mennie kell. Egyelőre nem jár többet cigarettáért a Racskóék piactéri boltjába, ahol a kasszában ülő szépasszonyt, Racskónét is gyakran szóval tartotta.

Én Nagymamánál voltam akkor. Oda is elrohant Sándor, nemcsak hogy hírt hozzon, hanem hogy ne az utolsó percekben kelljen aztán búcsúzkodnia. Hisz alighanem máris útban van a nevére szóló távirat.

Nemcsak vidámnak látszott, már-már boldognak is, hogy ő most majd megmutatja, mit tud egy szépreményű magyar honvéd huszárhadnagy. Mintha olyasféle versenyre és diadalra készülne megint, amilyen a ludovikai volt, egy évvel ezelőtt.

Mások nem örültek tán ennyire, de hogy ebből világégés lehet? Arra nem gondolt akkor senki se. Legtöbbször csak annyit láttak az egészsből: most majd fenekére ver a Monarchia a kutyálkodó Szerbiának.

Hamarosan utca hosszat dalolták a *részegesen* mozgósítottak:

Megállj, megállj, kutya Szerbia,
nem lesz tied a Monarchia,
mert a magyar nem enged,
nem enged, nem enged,

míg a vére nem csepeg,
a bajonett vasára!

Sándorka ekkorra már el is utazott. Szinte azonnal megkapta a várt táviratot.

Mentek és jöttek a hadüzenetek, egyik a másik után. Megkezdődött, aminek meg kellett kezdődnie.

Mi reméltük, hogy Sándort nem viszik ki a frontra, akárhogy buzog is benne a hős huszárvér. Nemrég helyezték át kiképző tisztnek a varasdi ezredhez. Kiképző tisztekre, gondoltuk, továbbra is szükség lesz.

Reszketve olvastuk az újságokban az első veszteséglistákat. Reszketve vártuk az ő leveleit is. Marad-e? Viszik-e? Egyelőre nem vitték. Pedig ő maga is sürgette nyilván, már a szégyen miatt is. Benne volt a levegőben: aki hivatásos katona létére nem megy ki a frontra, a tűzbe, gyalázatot hoz a saját fejére.

Az úri kaszinóba Szentmiklóson eddig se sok fiatal járt, most még inkább megfogytak. Maradtak a térképek fölé hajló öregurak.

Sándortól naponta jöttek a levelek. Sok írnivalója nem volt, hát minduntalan a lovát emlegette, meg a pucérját – a tisztiszolgáját –, akit Hólyagnak keresztelt át, noha nagyon kedvelte. Magamagáról alig volt egy-egy szava.

A szerbiai frontra tartó katonavonatokat jobbra a mi kiskun-halas-szabadka-újvidéki vonalunkra irányították. Szentmiklóson sok ilyen szerelvény megállt. A magamfajta fiatal lányokkal együtt hetekig jártam ki az állomásra. Friss virágot tűztünk a katonák sapkájára, s apró ajándékokat osztogattunk nekik. Alig értem haza egy-egy ilyen alkalommal, már gyúrtam is és sütöttem az újabb tepszi pogácsákat. Töltöttem a cigarettákat is százszámra, míg csak le nem zajlott a teljes mozgósítás, és meg nem ritkultak ezek a vonatok.

Karácsony előtt kezdődött egy újabb nagy mozgolódás, hogy küldjünk csomagot a frontra minden katonának. Nem név sze-

rint, hanem szétosztásra. Megkezdődött a gyűjtés Szentmiklóson is, töltöttük megint a rengeteg cigarettát, sütöttük a száraz süteményeket, még kockacukor is akadt, amit összeszedhettünk nekik. Mindezt Bankós bácsi egyik lányánál, Szerénánál osztottuk szét egyforma kis csomagokba, varrtuk bele rongyos lepedőkből, miegymásból kivágott vászondarabokba. Némelyikbe cédulát is tett egy-egy lány a maga nevével, címével, de legtöbbjük hiába várta, hogy levelet kapjon.

Akkor már egyre több hír terjengett a háború vámszedőiről. Gyanakvással volt tele mindenki, hogy amit ő jó szívvel odaad, az csakugyan a maga helyére kerül-e. Hiszen én is odaadtam a rubinköves kis gyűrűmet az „aranyért vasat” mozgalomban, Bertus is elküldte a maga szép aranygyűrűjét, Anyuska egynéhány ékszerével együtt. De egyre többen mondták, hogy az ilyen önként felajánlott értékekből sokat kétes hírű pesti hölgyek kaptak aztán ajándékba hódolóiktól. Olyanoktól, akik közel ültek a tűzhöz, de nem az ágyúk, aknavető, golyószórók tüzéhez.

Szentmiklóson is akadtak vámszedők?

Alig hiszem. Mindenki a pesti panamákat emlegette. Szentmiklós nem volt tűzközelben. Besztercebánya se, de onnan megírta azért az egyik volt osztálytársam, hogy „Fenyves Márta teljesen odavan, mert a nagybátyja, Fenyves Ottó hadseregszállítási botrányba keveredett”. Szerettem ezt a Mártát; mikor mikulásoztunk, ő volt az egyik krampusz. Elég magas rangú katonatisztnak volt a lánya. Nagybátyja ennek ellenére – vagy épp ezért? – hadiszállítóként sütögette a maga pecsenyéjét, míg az egy idő múltán oda nem égett. Ahogy mentünk bele a háborúba, nemcsak a hősi halottak – az erkölcsi hullák is sokasodtak.

Hátország

Hol volt már az első hetek hejehujája? Egészen másmilyen katonavonatok jártak már, mint eleinte. Azok tele torokból daloló, piros arcú, egészséges fiúkat vittek. Ezek meg hozták a sokat látott, fakó arcú, csöndes sebesülteket, fagyott lábúakat, fertőző- és más betegeket.

Ezekből a halovány hadfiakból Szentmiklósnak csak később jutott, és akkor se sok. Az őket szállító vonatok többnyire úgy haladtak át a kunszentmiklós-tassi vasútállomáson, hogy csak az az egy szál forgalmista tisztelgett nekik, aki fogadta és továbbberesztette a szerelvényeket. Ki se nyíltak a zárt vagonajtók, hiszen nem várták a regrutákat lelkesen mosolygó lányok csokor virággal, tele marék cigarettával, tele kosár almával, frissen sült pogácsával.

Egy-egy szabadságos katona hozta csak híré, hogyan élnek és halnak a fiúk kint a frontokon. Amit az újságok írtak, attól nem lettünk sokkal okosabbak. Attól sem, amit a gondosan cenzúrázott rózsaszín tábori lapok néhány sorából olvashattunk ki.

Emlékszem egy ilyen lapra, mert én is leveleztem néhány, nálam jóval idősebb fiúval; ezt akkor már senki se furcsállotta. Majer Pubi írta nekem valahonnan Galíciából, megpróbálom szó szerint idézni: „Igen kemény napjaink vannak. Ha elcsöndesedik néha, a Stry vizét nézegetjük, hogy élnek benne a halak. De az, hogy Maga ír nekem, nagyobb öröm, mintha egy muszka generálist fogtam volna. Amúgy kedélyes itt az élet. Zenénk is van, nagyon szép: madarak és golyók füttyürésnek. A gránát, az dörmög, s ha megharagszik, odacsap a muszkák nyaka közé.”

Így szellemeskedtek szegények, mert a valóságról nem sokat írhattak. Valóságosak legfeljebb azok a négyszögletű nyírfakéreg darabok voltak, amik akkoriban jöttek divatba, hogy tábori üdvözlőlapként hozzák közelebb hozzánk a harcok sujtotta távoli tájakat.

És a saját levelei? Vidámak voltak? Vagy szomorúak?

Tudtam nagyjából, kinek milyen hangon kell írnom. Kinek szellemesen, kinek érzelmesen. Valahogy megéreztem, kiben mivel tudom legjobban tartani a lelket. Volt, akinek még azt a fényképemet is elküldtem, amin beöltöztem ápolónőnek. Ehhez tudnod kell, hogy az akkori képesújságok gyakran közöltek fényképet hercegnőkről, grófnőkről és egyéb előkelő dámákról, akik –mint írták – „vöröskeresztes ápolónőként szolgálgák a haza védelmét”. Még Augusztia főhercegnőt, Magdolnát és másokat is láttam ilyen mezben, és mint tizenöt éves kis hiú kamaszlány, el is irigyeltem tőlük ezt a mutatós szerepet. Nemcsak tőlük, hanem besztercebányai felnőtt barátnőmtől, Török Jocitól is, mert ő is küldött ilyen képet magáról. Fehér kötényruhát szereztem valahol, varrtam az ujjára egy csinos kis vöröskeresztet, fejemre pedig ápolónői fejkötőt egy fehér törülközőből. Így vétettem le magam Holzmann Örsikével, Szentmiklós akkori egyetlen fényképészével, aki emellett ruhafestéssel is foglalkozott. De hát ez csak olyan maskara volt, mert amikor Szentmiklóson is berendeztek egy kis hadikórházat, én oda se kíváncsoztam ápolónőnek.

Sebesülteket hoztak Szentmiklóstra?

Ahogy vesszük. Lőtt sebbel vagy hasonlóval senkit, csak fagyottakat, vagy harmincat. A városbeli egyik ügyvéd – Bottka – elköltözött, nem is tudom, hova, s üresen maradt a háza. Ott helyezték el őket, de orvost nem is rendeltek melléjük, csak ápolót, a kis Hofmeister Miska személyében, aki cukrászsegéd volt azelőtt. A konyhán két-három hadiasszony dolgozott, és mint ilyenkor már lenni szokott, ki is tört aztán a botrány egyik-másik körül. Sebaj, akadt helyette más.

A főznivalót főleg a lakosság adta össze, bár a város is hozzájárult a költségekhez. A Szondy örökébe lépett főszolgabíró felesége, Martinovichné szervezte meg az egészet. Ő osztotta be az önként jelentkező úrihölgyeket is, mikor, milyen sorrendben veszik át a felügyeletet, s vele a kamra kulcsát. Mert az volt a fő

feladatuk, hogy naponta kiadjanak a kamrából ezt-azt, amennyi csak szükséges a háromszori étkezéshez.

Anyuska nem vállalt ilyen megbízatást, de Bertus igen. Ővele mentem el én is a kórházba, ahol egyetlen tiszt se volt különben, csak néhány tisztos, a többi meg közlegény.

Olyan tömény bűz terjengett a szobáikban, hogy sietve menekültem. Nemigen mosakodhattak, ahogy nem is borotválkoztak, csupa szőrös képet láttam. Füstöltek viszont szorgalmasan, s ez a sűrű bagószag keveredett össze kezük-lábuk fagyott húsának az émelyítő illatával. Elég volt beleszippantanom a levegőbe, hogy rájöjjek: itt én semmi pénzért nem volnék vöröskeresztes nővér. S hogy arra is mindjárt rájöjjek: azokat az előkelő dámákat biztos, hogy nem ilyen katonák mellé osztják be „a haza szolgálatára”.

Kaptam viszont rajta, mikor Bertus kitalálta: papucsot kellene csinálni nekik. Láttam én is, hogy vagy rongyokba bugyolált lábbal járkálnak, vagy csak úgy mezítláb. Ha volt is bakancsuk, nem tudták felhúzni a fájó fagyásos sebeik miatt.

Kalaphból papucsot! – ez lett a jelszavunk. Otthon, a mi házunkban láttunk neki a munkának. Anyuskáék hálószobájában szabtuk ki a széles talpakat és a rájuk illő felsőrészek darabjait a rossz filc-, lószőr-, biber- és szalmakalapokból, s aztán erős házicérnával varrtuk őket össze, úgy, hogy minél kényelmesebbek legyenek. A talpak szélét gatyamadzagba foglaltuk. Ezt *köpperszalag* néven árulták a boltban, és csak zöld színűt lehetett kapni, de hát kicsire nem néztünk. Annál inkább törődtünk azzal, hogy legyen elég rossz kalap. A cselédlányt küldöttük el egy-egy cédulával az ismerős úriházakhoz, hogy adják ide, amit tudnak.

Tóth Mimiékhez is küldtem ilyen cédulát, de onnan azzal jött vissza a lány, hogy nagyon mérgesen fogadták. „Aszonta ja kisaszony, hogy úneki sëmmiféle rossz kalapja nincs.”

Gazdag népek voltak Mimiék, patikával, sok hold földdel, és sértésnek vették még a gondolatát is, hogy a kiszolgált, rossz kalapokat ők ne dobnák ki azonnal, hogy otthon tartogatnák. Akkor meg mit akarunk tőlük?

Összejött azért annyi rossz kalap, hogy a kis kórház minden betegének jutott saját papucs. De hogy meddig tartottak aztán, s hol végződött a pályájuk, arról már nem tudok.

Mivel telt még az ideje ekkoriban?

Sokat tanultam. Mert magántanulónak beíratott azért Apuska Besztercebányára, az 1914-15-ös tanévre. Akkor még azt hittük, hogy mire vizsgázni megyek jövő júniusban, túl leszünk a háborún, talán már a békekötésen is. Fogalma se volt senkinek, hogy ez ilyen sokáig tarthat. És hogy az lehet a vége, ami aztán lett.

Egyetlen tárggyal nem boldogultam így egyedül, a matematikával. Berger bácsihoz, egy öreg, félvak zsidó tanárhoz jártam. A többi magántanítványát ő főleg németből és franciából korreptálta, de ezekből én nem szorultam a segítségére. Szótárastam, fordítottam, tömérdek új szót tanultam, legfeljebb a szavak nemével voltam néha megakadva, s emiatt azzal: mi mire vonatkozik egy-egy mondatban. Úgy elmerültem sokszor a tanulásban, hogy minden másról elfelejtkeztem, csak arról nem, hogy Csopor bácsit lessem, mert most ő hozta mindig a postát. Ő váltotta fel Tomó bácsit Apuska mellett mint járásbírószági hivatalsegéd.

Több tavalyi osztálytársammal is leveleztem. Tavasszal már azt is megírhattam nekik: nemsokára látjuk egymást. Apuska úgy döntött: mivel messze van a harctér, s nem kell félni, hogy betörnek az oroszok a Felvidékre, engem már májusban visszavisz Besztercebányára. Magántanuló létemre hadd járjak be néhány hétig az osztályba, így sokkal könnyebb lesz aztán levizsgáznom.

Sándorka lapjait, leveleit vártam persze leginkább én is, mint az egész család. Ő is kikerült a frontra azóta, előbb északra, aztán délre, s tudta, hogy rettegünk érte. Nyilván ezért is vidámkodott folyton. Tréfálkozott és dicsekedett: van már egy második lova is, ő maga zsákmányolta, s most csak az a gondja, hogy ülj meg egy fenékkal mind a kettőt. Régi pucerja, Hólyag változatlanul vele volt, őróla is mindig tudott valami újabb mulatságosat írni.

El-elmosolyodtunk a szavain, de szívből nevetni már nagyon elfelejtettünk.

Kelemen Imrétől is jött egy-egy tábori lap, néha még levél is, de ezek Bertus magánkincsei maradtak, nem lett belőlük közpréda. Anyuskának mutatta meg őket legfeljebb. Egyszer aztán maga Imre is megjelent a csukaszürke zászlósi egyenruhájában, s nálunk töltött néhány órát. Elvonultak Bertussal az egyik sarokba, ott beszélgettek édes kettesben – vagy keserédesben –, de a vasútállomásra aztán én is velük mentem, mert ez még akkor is így illett, Imre csak az utolsó percben szállt fel a vonatra. Előtte nagyon meghatottan és melegen búcsúztak el egymástól Bertussal, mint akik, ki tudja, találkozhatnak-e még valaha. Össze is csókolóztak. Azután Imre váratlanul hozzám hajolt, és engem is szájon csókolt.

Furcsa volt. Ilyet még soha nem éreztem. Mi a családban soha nem csókoltuk egymást szájon. A családon kívül meg? Ugyan! Én még nagyon próbálatlan kis süldőlány voltam.

Bele is szerettem egy kicsit – nagyon kicsit – Imrébe. Még jóval később, a nyári gabonaérés idején is megtörtént, hogy mentem ki a tanyára, néztem a hullámozó rozsvetést, s elképzeltem magamban: most bukkan majd ki mögüle Imrének a daliás alakja. *Jön a rozson át* – nemrég olvastam egy ilyen című angol regényt, és ismertem azt a skót népdalt is, ahonnan a címét vette az írója:

Egyvalaki lát valakit,
jön a rozson át,
s kell-e azért kiáltani,
hogyma csókot ad?

Ez a közeledő *valaki* Imre lett volna, a rá váró *egyvalaki* meg én. Őt álmodtam oda, de hiába. Csak a szomjúságot éreztem a számon, mint már nemegyszer azóta, hogy oly hirtelen belecsókolt, ott a vasútállomáson.

Nyári farsang

A valódi csók és az elképzelt nyári találkozás közben járta meg újra Besztercebányát, nem?

Igen, májusban csakugyan elvitt Apuska. Ott laktam több mint egy hónapig az internátusban, ugyanazokkal a lányokkal, akikkel az előző tanévben, csak a sarokból, a fehér függöny mögül már nem Gizi néni fülelte a lányok éjszakai mocorgásait. Az intézeti épület másik felében viszont minden megváltozott. Ott hadikórházat rendeztek be, ezért magát az iskolát át kellett helyezni a belvárosba, a kanonokok házába. Minden reggel fogtuk magunkat és a könyveinket, s ebbe az ódon épületbe vonultunk át, ahol még vécé se volt, csak egy második emeleti lyukas ülőke, amibe egy vödörből kellett vizet loccsantani.

Az osztály legjobbjaihoz képest jobban lemaradtam a tanulásban, mint gondoltam. Odahaza még nagyon meg voltam elégedve magammal, de itt most hajnali négykor keltem mindennap, hogy behozzam, amit még behozhatok. Jócskán le is soványodtam, s olyan karikás lett a szemem, hogy ezt még az osztályról készült csoportképen is könnyű észrevenni. Meg azt is, hogy úgy le van nyalva a hajam, mint egy apácánövendéké. Látszik rajtam, hogy nem érdekel most semmi más, csak a tanulás, s ebben Brecska Jani sem zavarhat, mert őt is elvitték katonának.

Nagyokat sétáltunk azért a lányokkal a Garam partján, s teli tüdővel szívtuk az üdítő, illatos tavaszi levegőt.

A kosztra most se lehetett panaszkodni. Még majdnem békebeli volt, bár nem szúrtak már le minden hónapban egy külön nekünk szánt intézeti disznót.

És hiányzott a született francia mamzel, ő még a háború kitörése előtt hazautazott Párizsba.

Jött az év vége, a sikeres vizsga, de jött már Bertus is értem, hogy most ő vigyen haza. Sietős pakolódzás, aztán könnyes búcsú a lányoktól, elszánt fogadkozás, hogy írunk egymásnak, és már

indul is a vonat. Integetünk, viszontlátásra, Isten hozzád, Besztercebánya! Már nem is látom a várost: vége az életem egy darabjának.

Pesten, az Auguszt cukrászdában finom habos jegeskávét. Ez meg valami új az életemben.

Otthon, Szentmiklóson tanulni akarok: algebrát, latint, görögöt, az újabb különbözetire, mert már a gimnáziumba is vesznek fel lányokat, s én ott lehetek hetedikes, ha minden jól megy.

De előbb még megérdemlek egy vidám kis vakációzást. Apuska már megírta, most Bertus is mondja: Téchy Gyula bácsiék várnak néhány hétre Gödöllőre. Hurrá!

Gyula bácsi négy lányát igen kedveltem, különösen a velem egyívású Katót, aki ekkor már Poszánál is bizalmasabb barátnőm volt. Eddig csak ők jöttek mindig Szentmiklószra, de most én mehetek hozzájuk. Ettől máris repesett bennem a lélek. De hogy valószínű nyári farsangban legyen részem? Ezt nem is reméltem.

A farsanghoz a fiúkat főleg a királyi kastély szolgáltatta. Azt rendezték be ugyanis a kórházat járt tisztek lábadozójának, vagy inkább üdülőjének, mert akik ott heteltek, azokon már nyoma se igen látszott a testi szenvedésnek. Csupa épkezláb fiatalember, aki egyre vágyott: feledni, amennyire csak lehet, a tűzvonalban átéléteket.

A háború kitörése, az első halálhírek döbbenete óta Szentmiklóson nem voltak bálók, s más nyilvános multság se. Gödöllőn is csak a házaknál gyűlt össze a fiatalság, most már a királyi kastélyból meghívott, udvarlásra és vigadásra vágyó tisztecskék is.

Ebbe a társaságba kerültem bele a vadonatúj fehér krepp ruhámban, amelyet széles pasztellkék selyemszalag fogott körül a derekamon, vagyis akkori nevén: slejfní. Hátral volt megkötve, s lelógott majdnem a szoknyám széléig.

Hol az egyik lányos háznál, hol a másikinál szólt a zongora délutánonként, vagy recsegett a gramofon, s kapdostak ki minket a fiúk egymás kezéből, hiszen mindig ők voltak többen. Még Aran-

ka nénit, Katóék mamáját is megforgatta egy-egy ifjú gavallér, más mamákról nem is szólva.

Jártuk önfeledten, mintha nem is volna háború, nem folya vér a frontokon, s nem létezne a világon senki és semmi más, csak mi.

Emlékszem egy pillanatra, amikor belém is döbbsent: mi ez? Mit keresek én itt, hogy ölelhet át, szoríthat magához ez a velem táncoló, hórihorgas, csúnya, de mulatságos zsidófiú, Braun Feri? Valami nagy-nagy idegenség szállt a szívemre. Nem Feri miatt, akinek Ferdinánd volt különben az igazi neve, hanem ettől az egész mámorosdítól, feledősdítől. Olyasmi moco-roghatott bennem, hogy mit mulatok én itt, amikor Sándorka talán most, épp most... De nem volt ez tudatos gondolat, csak olyan különös, ritka rosszérzés ütött belém. Estére aztán ezt is eloszlatta a szelíd sajnálat: hiszen ezek a fiúk is mind hullajelöltek, hamarosan vizsik is már vissza őket.

Esténként a holdvilágos, csillagos ég alatt, a kastélyparkban sétált a társaság, könnyed sustorgás, terefere, még flörtnek se mondható ártatlan tréfálkozás közepette. A fiatalság varázsa járt át és kísért el még szűzi ágyunkba, éjszakai álmunkba is.

Most mondom csak, akkor nem is gondoltam rá: a fiúkat aligha engedte ilyen nyugodtan aludni a férfitágy. De hát mit törődünk mi ezzel! Jaj de jólesett vidáman és játékosan kacérkodnunk velük!

Csak hogy az ébredező érzelmek – ahogy ez már lenni szokott – nem mindig voltak kölcsönösek. A legkisebb és legcsinosabb Téchy-lányt, Bellát például egy Futala nevű fiú imádta halálosan és reménytelenül. Bella amúgy is elég tartózkodó természetű volt, Futalához meg még undok is, akárcsak én a magam fő-fő imádójához, Kerekes Tiborhoz. Mondtam már, hogy nekem a nálam jóval magasabb fiúk tetszettek. Tibor szabályos, szép arca, beszédes nagy szeme se bővült el, ha egyszer nem tudtam *fel*nézni rá. Vesztére azt is elárulta, hogy civilben ő vasúti kistisztviselő. Sose szeretett tanulni, érettségi után így került a MÁV-hoz.

Most már nemcsak hogy *fel* nem néztem rá, egy kicsit *le* is néz-

tem. Hát még amikor azokat az ömlengő, émelygős leveleit írta nekem Szentmiklóusra, úgyszólván naponta!

Braun Feri fényképeket küldött, még akkor készítette őket – nagy szenvedéllyel –, mikor együtt mulattunk Gödöllőn. Futala is el-elpanaszolta bánatát, nem is tudom, miért épp nekem, hogy Bellácskának az arany kis szíve csak nem akar megenyhülni iránta. Ádámffy is írogatott, akiről még nem beszéltem: ő Gyula bácsi mellett dolgozott a gödöllői járásbírószágon, és főleg Katót kerülgette, bár a többi Téchy-lányt, sőt Aranka nénit is körüludvarolta. Sok jó vacsorát végigevett a családi asztalnál anélkül, hogy valaha is nyilatkozott volna. Igaz, hogy Kató a nála, Ádámffynál sokkalta csinosabb Nátly főhadnagyba esett bele, a kastélybeli tiszték egyikébe. Leveleztek is aztán sokáig, míg Nátly végül azzal nem lepte meg: más választottja van. Kató szegény megmaradt aggszűznek. Vagy ahogy ő maga írta egyszer keserűen: „Kimaradtam, mint kutyagumi a hóból.”

Ez az egész farsang ott a gödöllői nyárban csak a pillanatnyi feledésre volt jó. Meg néhány fiatal szívnek a megfájdítására. Nem is tudom, fakadt-e belőle akár egyetlenegy tartós szerelem.

Papválasztás

Továbbtanult aztán Szentmiklóson?

Várj csak! Abban a tanévben, a 15-16-osban nem mehettem még rendes tanulónak a gimnáziumba: ezalatt kellett volna utolérnem a korombelieket latinból, görögből és algebrából.

Az élet addig se állt meg persze. Illetve volt, akié mégis megállt: előbb Baksayné Viki nénié, aztán nemsokára Baksay bácsié is.

Viki néninek is szépen megadták a végtisztességet, de a püspöktemetésre sereglettek csak igazán össze a cilinderes, papsüveg-es és egyéb méltóságok. Pesten külön szalonkocsit csatoltak a szentmiklósi vonathoz a Baksay Sándor búcsúztatására induló tudósoknak, íróknak, egyháznagyoknak, politikusoknak. Az előkelő társaságban nem egy akadémikus és nem egy gróf is akadt. Hi-szen ő nemcsak kálvinista főpap volt, hanem jeles tollforgató is, elbeszélő és Homérosz-fordító. Egyszóval országos nagyság, aki azonban Szentmiklóson maradt, még amikor püspökké választották is.

Ha ő nem ment el annak idején Pestre, akkor most – halálában – a főváros nagyjai tódultak őhozzá. Egyik beszédet a másik után mondták felette, de én a parókia kapujáig is alig jutottam el a sokaságtól, nemhogy a koporsó oldaláig. Nem is hallottam egy árva szót se a véget érni nem akaró, ünnepélyes búcsúbeszédek-ből. A fölszögi temetőbe már ki se mentem, csak a sírjukat láttam később, ahova letették Baksay bácsit a felesége mellé.

Most, hogy itthagytá a nyáját, nemcsak új püspököt kellett választani helyette, hanem új papot is a szentmiklósi református gyülekezetbe.

Legtöbben mindjárt Somogyi Jóskára gondoltak. Őt az egész város ismerte, milyen jó kedélyű, jó beszédű, jóakarátú ember, sőt jó eszű is: prédikációit nemegyszer franciából fordította. Ellenségei nem is igen akadtak. Szinte biztosra vehette: őt teszik meg a papságban Baksay Sándor utódának.

Hamar kiderült azonban, hogy egy másik párt is van: az egyik legtekintélyesebb szentmiklósi nemzetségé, a Szappanosoké. Közülük származott az a református lelkész, akit a saját jelöltjük-ként szerettek volna odahozatni egy távoli faluból szülővárosának zsíros parókiájára.

És mivel három a magyar igazság, egy harmadik jelöltnek a neve is szóba került aztán: a városban, mondhatni, teljesen ismeretlen Vargha Tamásé.

Öt évvel azelőtt ő – még mint teológus – járt egyszer Szentmiklóson legációban. De arra már ki emlékezett? Akkor elmondott prédikációit is az édesanyja írta.

Ez az, az édesanya. Szász Póla. Annak a Szász Károlynak a lánya, aki nemcsak püspök volt Baksay előtt, hanem nálánál is nevesebb író, költő, műfordító. És valamikor szintén szentmiklósi pap: 1857-től 1863-ig. No de erre is már ki emlékezett? Összedugták a fejüket az öregek, s kisült, hogy némelyik még arra is emlékezni vél, milyen nagy kártyás volt Szentmiklósnak ez a hajdani papja. Leült szombat délután a nagyvendéglőben a Baky és egyéb urakkal, s vasárnap reggelig fel se kelt. Csak a harmadik harangszó hallatán sietett át a parókiára, kanyarította nyakába a palástját, csapta fejébe a papi süvegét, hogy az utolsó kondítás már a templom kapujában érje. Akkor aztán beült a Mózes-székebe, s ahogy elfújta a gyülekezet a kijelölt kezdőénekeket, már ment is fel prédikálni a szószékre. Még jó, hogy a Miatyánk helyett nem makkászt mondott, vagy töktromfot.

A vége az lett persze a történetnek: „Ennek az unokája kő nek-tök?”

De hát a korteskedés mindig így ment. Ez annak az ősi módja: egyikről csupa jót, a másikról csupa rosszat. Az se baj, ha fele se igaz.

Szász Károlynak az unokáját nem lehetett azért egykönnyen kilőni a jelöltek közül, mert az új főszolgabíró, Martinovich Laci is melléállt. A két családot ugyanis régi barátság fűzte össze. Vargha Gyula – Tamás apja – méghezzá épp államtitkár volt akkori-

ban Tisza István kormányában. Ki tudta volna, ha nem egy főszolgabíró, mit számíthat ez Szentmiklósnak?

Addig-addig, hogy presbiteri küldöttség ment fel Pestre, Vargha Tamás meghallgatására. A Kálvin téri templomba ültek be, ott prédikált egyik vasárnap délelőtt mint segédlelkész.

A küldöttség úri tagjainak tetszett a fiatal pap. A gazdáknak kevésbé. „Hászen ez púpos! Mög még selypös is!”

Egyik párt dicsérte, a másik gyalázta. Ezzel volt már teli a város.

Fiatalember létére a vállát csakugyan mintha egy kicsit görnyedten tartotta volna. Kiejtésének is volt valami kis egyéni íze. De púposnak és selypesnek mondani? Nem is tudom, hogy volt rá képes valaki.

Bár ekkor még én se az ő pártján álltam, hanem Somogyi Jóskaén, akit polgárista korom óta kedveltem. Nagymama viszont Tamás-párti volt. Ő és Nagyapa még fiatal házasságban kerültek komaságba itt Szentmiklóson Szász Károlyékkal, hát hogyne állt volna szívvel-lélekkel az unokájuk mellé! Még a templomba is eljött a papválasztásra, pedig ez nagy csoda volt, hogy ő kimozdult hazulról. De hát tudta, hogy most minden szavazat számít. Nehezen járt már, ketten kísértük, Bertus meg én, két karjával kapaszkodott belénk.

A nála is magatehetetlenebb – vagy messzebb lakó – öregekért hintót küldtek az egymással vetélkedő pártok. Jöttek ők is *szavalni*, ahogy mondták.

Nekünk, lányoknak nem volt szavazati jogunk, de ott szorongtunk azért Nagymamával az asszonyok tömött padsorában, körülbelül a nyolcadik sorban. Olyan zsúfolt volt a templom, amilyen csak karácsonykor szokott lenni, meg húsvétkor. Az úrasztalán lámpa égett. Nyíltan szavazott mindenki, s az izgalom egyre nőtt. A Szappanos-párt hamar lemaradt. Somogyi Jóska sokáig tartotta magát, mégse ő győzött végül, hanem Vargha Tamás.

Róza néni is ott ült az asszonyok között, s úgy ragyogott az arca, mint aki a saját dicsfényében úszik.

Pesten ő el-eljárt Póla mama bibliaóráira, ott ismerte meg Tamást. Lehet, hogy csakugyan őneki jutott először az eszébe, hogy Póla néninek a fiát kellene beültetni Baksay örökébe.

Most aztán majd felvetette a büszkeség. Sikerült! Hogy Martinovich Laci nélkül nem sokra ment volna, arra nem is gondolt. Úgy érezte: ez a választás az ő nagy-nagy győzelme, személyes diadala.

Én is örültem. Még folyt a szavazás, amikor megfordult bennem valami. Odasúgtam Bertusnak: „Én átállok a Vargha-párthoz.”

Aligha sejthettem pedig, akár a legesleghalványabban is, hogy egyszer még Tamáshoz kötöm az életemet.

Azt pedig még kevésbé, hogy ehhez nem is kell már több, csak egy esztendő.

Párvalasztás

Ki volt a kezdeményező?

Könnyű volna azt mondanom, hogy ő. Hiszen én akkoriban nem férjhez menni akartam, nem gyerekeket szülni, hanem tanulni. Az meg aztán a legkevésbé se csábított, hogy házas-szony legyek, méghozzá abban a sokszobás nagy parókiában, ami jóformán üresen állt ott Baksay bácsi halála után. Odahaza se voltam nagyon házas. Természetesnek vettem, hogy a háztartással én nem foglalkozom, annak a gondja Anyuskáé és Bertusé. A parókiához méghozzá gazdasági udvar is tartozott, istállók, ólak, a határban papi földek – mit kezdtem volna én mindezzel Tamás mellett, aki Pesten nőtt fel, aki csak a Bibliát és más kedves könyveit bújta, s nem sok sejtelve volt róla, melyik az árpa, melyik a búza?

Ilyesmik persze csak akkor jutottak már az eszembe, amikor kezdett kerülgetni a házasság veszedelme.

Az egykori Téchy-Szász komaság révén Tamás mindjárt bekerült a család baráti körébe. Elsősorban Nagymamáéba, aki az ünnepélyes papi beiktatáskor – nem sokkal a választás után – szállóvendégnek hívta meg a Szentmiklóstra érkező egész Vargha- és Szász-rokonságot. Magát Tamást is, hiszen a beiktatás előtt ő se költözhetett be a parókiára.

Én is segítettem felhúzni Nagymamának a sok paplant és ván-kust. Amikor elkészült egy-egy fekvőhely, ő a tiszta ágyat még egy kis kölnivízzel is beszórta.

Ott maradtam vele aztán éjszakára is, hátha szüksége lesz rám a lefekvés, felkelés idején, vagy a reggelinél. Az ő szobájában aludtam, Nagyapa egykori rendelőjének a fekete viaszosvászon díványán, mert ez akkoriban már ott állt.

Hogy először alszom egy fedél alatt Tamással? Emiatt semmi izgalmat nem éreztem. Ő nem is nagyon tetszett nekem. Testvér-bátyja, Zoltán – családi nevén Zsolt – sokkal élénkebb társalgó

volt, humoros, szellemes. Azt a ziccert se hagyta ki, hogy Tamás nyolc menyasszony-jelöltet hagyott hátra Pesten, s az mind örömmel futna utána, ha ötválasztaná. Én meg csak néztem: mivel bővílhetette el őket? Nem látszott nagy nőcsábásznak, ahogy ott ült szótlanul, unalmasan, egy kicsit görnyedten, fáradtan. *Gönye* – mondták Szentmiklóson az ilyenekre, és most nekem is ez a szó jutott az eszembe. Ez egy igazi gönye. Ennek én bizonyosan nem leszek a kilencedik menyasszonyjelöltje.

Szó ami szó, daliásnak Zsolt se volt mondható Tamásénál is hajlottabb hátával és szemüvegének tízvalahány dioptriájával. Erős rövidlátását Póla mamától örökölte, aki egyenest az orra elé vitt mindent, amit látni akart. Az én arcomba is így nézett bele, de én aztán elhúzódtam az asztaltól, amit körbevettek, s a fal mellé ültem, onnan figyeltem őket.

Póla mamával a két húga is eljött, két másik Szászlány, Ida és Margit néni. Mind a kettő sokkal szebb és nőiesebb volt nála, bár az arca – a bajuszkáját leszámítva – neki se lett volna csúnya. De nagyon esetlenül mozgott, lúdtalpasan járt szegény az idétlen cipőjében, a derekáról zsákformán lelógó hosszú szoknyájában. Roppant hangosan és temperamentumosan beszélt, ebben – mint később rájöttem – fiútestvéreire hasonlított, Zsolt meg őrá. Tamás jóval kevésbé.

A beiktatás meghatóan szép volt. Előbb a templomban tartottak ünnepi istentiszteletet, de Tamás ott csak néhány szót mondott, amikor átvette a végén a nagy templomkulcsot. Aztán a gimnázium nagytermébe vonultunk át. Itt nem sokkal a háta mögül figyelhettem, hogy állt fel mindig újra, amint sorra elhangzottak a református főgondnok, a katolikus és a zsidó pap, a gimnáziumi igazgató, az ipartestületi, a gazdaköri elnök és mások üdvözlő szavai. Nem is tudom már, ki mindenkiéi. Láttam, hogy markolász – egy kicsit idegesen – egy széket, de találóan, ügyesen válaszolt mindegyiküknek. Nem túl erős, mégis szépen zengő hangon, ami negyven éven át szólt aztán Szentmiklóson.

Póla mama, Zsolt, a rokonság még aznap elutazott a beiktatás

után. Zsolt később is gyakran leruccant aztán Szentmiklósra – Tamással ők nagyon jóban voltak –, de az újdonsült pap a helyi-ektől se húzódhatott el egészen a lakatlan nagy parókia magányába, se a templomi prédikációk áhítatos fenségébe. Még ha lappangott is benne némi hajlandóság erre.

Nagymamához már eleve bejáratos volt a családi szíves fogadtatás és az ott töltött éjszaka óta. S akkor már csak néhány ottani találkozás, beszélgetés kellett, hogy hozzánk – a Magay-házhoz – is bejáratos legyen.

Beíratkozott az úri kaszinóba is, Baksay bácsi példája nyomán, de a dohányfüst is riasztotta, s még inkább az ördög bibliájának a buzgó forgatása, vagyis a pakli kártyáké. Ezt látni se bírta. S ha Szász Károlyt a kártyás híréért szólták meg egykor a szentmiklósiak, őt most meg ezért az olthatatlannak látszó ellenszenvéért.

Be-befordult hát a Nádor-patikánál az Iskola utcába, de miután megszerezte első tapasztalatait a kaszinóban, nem tért be többet a kapuján, hanem három házzal odébb, a mienken.

Eleinte azért inkább Nagymamánál találkoztam vele. Egyszer-kétszer még merő véletlenségből. Aztán a magam ravasz kis eszé-vel meg is rendeztem az újabb „véletleneket”.

Igazából nem is ő maga tetszett meg, hanem hogy milyen komolyan vesz. Éreztem a szaván, a pillantásán, hogy nem vagyok már neki félig se gyerek. Nem néz el és nem beszél el a fejem felett. Egyenrangú félnek tekint, akivel érdemes szóba állnia.

Csak arra nem jöttem rá a magam ravasz kis eszével se, mi van emögött. Hogy ő – túl a huszonötödik évén – a lelke mélyén még mindig fél a kora szerint hozzáillő, felnőtt, érett nőktől. Valójában a kislányos félénkséget, bátortalanságot szereti bennem, azt, hogy én se vagyok magabiztosabb övele, mint ő énvelem.

Pontosabban: vele dehogyis voltam félénk és bátortalan! Épp, hogy önbizalmat adott! Én meg őneki.

Egy igazi nagylány erre nem lett volna jó. Neki ehhez pont egy magamfajta zsenge kis tizenhét évesre volt szüksége. Ezért kerü-letett, noha a családja egészen mást akart. Ki is nézték már a

jövendőbelijét, a pesti nyolc menyasszonyjelölt egyikét. Gondolták, hogy ha Tamás nem tud választani közülük, majd ők választanak. Hiszen itt az ideje, hogy megnősüljön, egy parókus paphoz ez így illik.

A református egyházban csak a segédlelkészekre mondták ki a nősülés tilalmát. Akit már megválasztottak valahova papnak, attól inkább azt várták el: ne hagyja papné híján a gyülekezetét.

Tamás szülei egy szegről-végről rokon lányt szántak szentmiklósi papnénak, név szerint Matolcsy Jucit. Juci anyja jó barátnője volt Póla mamának, s oly tevékeny tagja a hívő protestáns lelkek pesti társaságának, a Bethániának, hogy farmosi birtokukon még egy műhelyt is berendezett, ahol vakírásos bibliákat készítettek. Matolcsy bácsi nem valami jó szemmel nézte ezt, de csöndesen tűrte, akárcsak Vargha Gyula a maga feleségének a bethániás buzgólkodását. Juci mellett szólt a farmosi szép birtok is, ahova egy családi látogatást is megszerveztek ekkoriban Póla mamáék, s abba Tamást is bevonták.

Ő nyilván sejtette, mire megy a játék. Engedelmesen csatlakozott szüleihez, de nem kötötte le magát a faros-melles Juci mellett.

Ővele később én is találkoztam. Igazán csinos volt. Csak nem Tamáshoz való, a már említett okból.

Tamás családja viszont végképp nem értette, mi a csudát akar velem, „ezzel a kis polgárista lánnyal”, ahogy az egyik unokatestvére mondta. Nagy csalódást okoztam későbbi apósomnak is, mikor eljött Szentmiklóusra, hogy megismerkedjen a családommal, és velem, leendő menyével. Évtizedekkel utóbb került a kezembe egy Zsoltnak szóló akkori levele. Szó szerint ezt írta benne:

„Elmentünk Magayékhoz, s bizony nem csekély megdöbbenéssel láttam, hogy Marcsa milyen kis fejletlen, éretlen, igénytelen leányka. Nem győzők bámulni Tamás választásán.”

Ilyen satnya kis teremtnésnek látszottam volna? Én se győztem bámulni, mikor ezt a levelet annyi idő múltán elolvastam. Hiszen Tamás színvallása idején én egészen hozzáillőnek éreztem magam.

Akkoriban ő szinte mindennapos látogató volt már nálunk. Kezdett úgyszólván a családhoz tartozni. A *Háború és béke* – Tolsztoj remeke – régi kedves olvasmányunk volt, ki tudja, hanyadszor vettük már kezünkbe zöld vászonba kötött magyar kiadását, amit Bertus hozott a házhoz. Sokáig én voltam a fő felolvasója. Anyuska és Bertus hímzett vagy stoppolt, netán babot, borsót, lencsét szemelt, sokféle munka volt, ami mellett rám is figyelhettek. De most Tamás vette át az én szerepemet, s hárman hallgattuk azt a szívhez szóló, szép, okos férfihangját.

Csak azt nem szerettem, ha olvasás helyett irodalomról beszélgetett Bertussal, s én bele se mertem szólni, ki ne derüljön, milyen kis buta vagyok.

Rengeteget tanultam ezekben a hónapokban. Igaz, hogy nem irodalmat, hanem Berger bácsitól algebrát, az egyik gimnáziumi tanártól, Váradytól meg, aki akkoriban épp Nagymamánál lakott, görögöt és latint.

A vasárnapi iskolába meg tanítónak hívott meg Tamás. Ezt a segédlelkészével, Dusza Bélával szervezte. Ilyen nem volt még Szentmiklóson, hogy vasárnap is összecsofítsanak egy csomó gyereket, s mesével, játékkal kapassák őket a bibliai történetek és bölcsességek befogadására. Dusza Bélavolt ennek a nagymestere – őt még az utcán is körülrajzolták a vasárnapi iskolásai –, de aztán már annyian jöttek, hogy nem győzte egyedül. Akkor vont be Tamás, nemcsak engem, hanem Poszát is és Peták Katát.

A felnőtteknek meg bibliaórát tartott, de azt már hétköznapi. Ez is újságszámba ment a városban. Martinovichék még akkor is úgy érezték: Tamás az ő kreatúrájuk, mindehhez tehát nekik is közük van. A bibliaórákon – a gimnázium nagytermében – Martinovichné mindig a főhelyre ült, az első sor közepére, épp szemközt az előadói asztallal, s mikor az „iratterjesztés” is megkezdődött, ő rendelte a legdrágább – bőrkötéses, aranyozott – bibliát és énekeskönyvet.

Tamás nem gondolta, hogy ami hatni látszik a hívekre – vagy azok egy részére –, az inkább csak az újdonság varázsa. A paraszt-

presbiterek viszont máris el-elemlegették: „Minek az az esti mécsölés?” A kaszinói urak meg *bódajdinak* nevezték el a biblia-óráit, a zsidók esti ájtatosságáról. Apuska is így emlegette.

Mészöly Gida se késett kifigurázni Dusza Bélát, mindjárt aztán, hogy az megérkezett Pestről. Ehhez tudnod kell, hogy Baksayné már túl volt első virágkorán, amikor mint gyermektelen, ráérő asszony elhatározta: cimbalmozni tanul egy híres jó cimbalmos fiatal cigánytól. Ahogy ez már lenni szokott egy kisvárosban, hírbe is hozták vele. Később ez a pletyka Gidának is a fülébe jutott. Mikor meglátta a barna bőrű, cigányos képű, dús bajuszú Dusza Bélát, erre vágott az esze. Azt mondta rá rosszmájúan: „Nicsak! Hát ez meg nem a Baksayék idejéből maradt itt?”

Kifigurázta ő még I. Ferenc József őfelségét is. Volt egy borjúnyi nagy bernáthegeyi kutyája, azt produkáltatta. Megkérdezte tőle: „No, halljuk, Bömbös! Hogy beszél őfelsége?”

Bömbös erre az ég felé fordította a fejét, s éktelen hangon kezdett el vonítani. Mi meg a hasunkat fogtuk neveltünkben.

Akkoriban március 15-e helyett április 11-ét ünnepelték meg az iskolákban, vagyis azt a napot, amikor a tökkelütött, gárgyú V. Ferdinánd kénytelen-kelletlen aláírta, és ezzel szentesítette a Kossuth Lajos javaslatára hozott 48-as törvényeket. Mikor Gidára bízták, hogy tartson ünnepi beszédet, ő csak ennyit mondott:

– Tudjátok meg, gyerekek, hogy amit ezen a napon aláírt a király, azt nem tartotta be ő se, utóda se. Ez a dinasztia esküszegésének ünnepe. Elmehettek.

Az utód – mindenki tudta – Ferenc József volt.

De nem Gidáról akarok most beszélni, hanem Tamásról. 1916 tavaszára jutottunk el odáig, hogy már majdnem minden délután ott ült nálunk. Rendszerint meg is uzsonna-vacsoráztattuk, bár Apuska mindig ellene volt az ilyesminek. „Nem szeretöm ezt a legényfogást!” – mondogatta. De hát ilyenkor ő a kaszinóban volt még, s nem láthatta azt se, hogy csinosítom ki magam Tamás jövetele előtt: hogy csavargatom a hajam, vagy választom ki ruhá-

im közül a lerakott pepita szoknyám, amiben – úgy gondolom – elég karcsúnak látszom.

Holott mit bánta ő, mit veszek fel! Vagy hogy áll a frizurám! Én magam vonzottam: az én kissé vibráló fiatal lényem, de a csöndes tartózkodásom is. Észrevettem, hogy jobb szeret már kettesben lenni velem, ezért többször találkoztunk megint Nagymamánál. Gramofonlemezeket is hallgattunk együtt, néha egyszerre hajoltunk oda, mikor tűt cserélt, éreztem a leheletét. Volt úgy, hogy a kezünk is összeért.

Tudtam már, hogy eljön a nap, amikor megvallja, hogy szeret. Pünkösdkor is együtt uzsonnáztunk Nagymamánál, aki megkínált kedvenc ételével, tejfeles szószban úszó sniclivel – ez apró fasírozott volt –, krémes-meggyes lepénnyel, cukorhab-kiflivel. Aztán kimentünk kettesben a hátulsó kertbe, a mogyoróbokrokhoz. Láttam, milyen elfogódott, hogy küzd magával, kimondja-e, amit oly nehezen tud szavakba önteni.

Aztán megszólalt végre, de nem azt mondta, amit vártam.

– Azt szeretném megkérdezni, kedves Marcsa, szereti-e maga az Úr Jézust? Elfogadta-e Megváltójának?

– Igen, Tamás – feleltem halkán. – Elfogadtam.

Néhány nap múlva aztán az ekkor még elfojtott kérdést is feltette:

– Úgy érzem, Marcsa, hogy mi már egymáshoz tartozunk. Mondja meg őszintén: maga is így érzi?

– Igen, Tamás – feleltem. – Én is így érzem.

Gyász és nász

Mikor jegyezkedtek el?

1916. szeptember 8-án, Mária napján. S három hónapra rá meg is esküdtünk. De mielőtt ezt elmondanám, Bertusról és Sándorkáról is beszélnem kell.

Kelemen Imre még szilveszter éjszakáján írt egy különös levelet. Valamikor az év elején kapta meg Bertus.

Anyuska előtt neki soha nem volt semmi titka, mióta kinőtt a serdülőkor magányos vergődéseiből. Minden érzését, gondolatát megosztotta vele, leveleit is mindig megmutatta, amiket kapott, vagy írt.

De Imrének ezt a levelét eldugta. Anyuska hiába várta, hogy odaadja neki.

Aznap éjjel Bertus reggelig forgolódott, s mereven nézett a sötétbe, nem aludt egy szikrát se.

Ilyet egy anya hogyan venne észre! Hát még mikor meglátta reggel a szürkére vált arcát, karikás szemét!

– Mi van veled?

– Semmi!

– Mit írt Imre?

– Semmi különöset.

– Ne mondd!

Gida már a háború eleje óta Pesten dolgozott a Tudományos Akadémiánál mint ígéretes fiatal nyelvész. Őt minden sorozásnál kiszuperálták, éppúgy, mint Zsoltot, Tamásnak a bátyját, a sok dioptriás szemüvege miatt. Csak ő nem rövidlátó volt, neki nem homorú, hanem vastag domború lencsével kellett korrigálni a látását. Ilyen pápaszemmel az orrán bújta egész héten át az öreg könyveket, kódexeket, hét végén viszont mindig lejött Szentmiklóásra, hogy Bertussal töltsse a vasárnapot.

De a gyöngéd és kevésbé gyöngéd célzásokat egyikük se szeretete. Még a szókimondó Róza nénitől is rossz néven vették, hogy ezzel fogadta őket a Tömpörben:

Kukorica szárástul,
Mészöly Gida párostul!

Bertus még mindig – idestova huszonnyolc évesen – Kelemen Imrét tartotta a jövőbelijének. Őneki küldözte a frontra a sok-sok csomagot, levelet, lapot, hogy tartsa benne a lelket. Olyan érzelmes, szép szavakat tudott írni neki, mintha még az első szerelem láza fűtené, mert úgy érezte: aki naponta néz szembe a halállal, annak erre van szüksége.

És akkor jött ez a levél.

Nem tudom, mi volt benne. Nekem se mutatta meg soha. De én is láttam akkor – 1916 januárjában – szomorúan szürkellő arcát, kialvatlan szemének sötét árnyait.

Vasárnap reggel volt. Ilyenkor szokott jönni Gida, percnyi pontossággal. Bertus ott állt mindig az ablaknál, lássa, hogy vonul el kapunk felé jövet a kerítés mellett. És már futott is eléje, ahogy nyitotta a kaput.

Most is így jött és így nyitott be. Köszönt mindenkinek, Anyuskának szokás szerint kezét csókolt, de aztán hamarosan elhúzódott Bertussal, s én csak annyit tudtam kilesni, hogy az odaad neki valamit.

Ez csak az Imre levele lehetett.

Ami ezután történt, arra csak évek, sőt évtizedek múlva derült fény, mikor Bertus – Gida halála után – megírta emlékezéseit. Ezeket nekem is megmutatta. De még itt se részletezte, hogy szólt az Imre levele. Annyi idő múltán se volt képes túltenni magát akkori nagy-nagy megaláztatásán.

Azt viszont megírta, hogy Gida már a háború elején mentőövet dobott neki. Ha elesik a fronton Imre, ő kész névházasságot kötni Bertussal, hogy az ne maradjon szerencsétlen vénlány a világ szemében. Családot továbbra se akar, fogadalmát nem szegi meg, de mint két testvér együtt élhetnek.

Bertus elfogadta ezt. S most joggal gondolta: az ő számára Imre, ha nem esett is el, meghalt. Nincs többé.

Azon az álmatlan éjszakán mindent végiggondolt. Azt is, hogy ő már régóta a nagy semmibe kapaszkodott. Ha ezerszer és tízezerszer elismételte is magában: Imréhez ő hűséges, s előbb-utóbb az övé lesz, rég nem volt már erre igazi esély. Imrét nem csalta meg gondolatban se, de magát csúnyán becsapta, mikor kétségbeesetten tovább ragaszkodott egy eloszlott illúzióhoz.

Hát nem jobb így? Imrének meg se kellett halnia, és ő mégis szabad.

De mit szól hozzá Gida?

Gida nem szólt semmit. Elolvasta Imre levelét, aztán szó nélkül megfogta és erősen megszorította Bertusnak a kezét. Utána meg már csak arról beszéltek, hogy ezek után mik a teendőik.

Ők el se jegyezkedtek. Gida hamarosan megírta Apuskának a lánykérő levelet, majd az ő *igenje* és *nemje* után végül is július 16-ára tűzték ki az esküvő napját, azzal, hogy a szertartást a legeslegszerűbb családi körben ejtik meg.

Az *igen*, az magára a házasságra vonatkozott. Apuska ehhez természetesen beleegyezését adta. A *nemet* Gidá-nak arra a kérésére mondta ki kereken, hogy váltóinak ezek után ő legyen a jótállója.

Gida ugyanis abban a lánykérő levélben pontosan beszámolt anyagi helyzetéről, mennyi a jelenlegi és a várható jövedelme, s ezt milyen fizetési kötelezettségek, adósságok terhelik.

Eddig se volt titok, hogy az ő keze közül minden pénz elcsurog. Mikor az Akadémiától megkapta a 80 aranyas Sámuel-díjat, mondta neki Szikszay bácsi:

– Ezt el köll tenni, kedves öcsém, el köll tenni.

– El-köl-teni – visszhangozta Gida, egy kicsit megmászítva. – El-köl-teni!

Kedvenc anekdotája volt, hogy amikor Thallóczy Lajosra bízta Ferenc József a Monarchia által annektált Bosznia-Hercegovina egy némely ügyeinek intézését, költségeire egymillió koronát utalt ki a közös pénzügyminisztérium. Eljött az elszámolás ideje, de Thallóczytól hiába várták ezt. Addig sürgették, sőt már fenyegették, hogy végül is elunta, s megírt egy cédulát: „Egymillió

koronát felvettem, egymillió koronát elköltöttem. Thallóczy Lajos.”

Gidának is, ha lett volna akár egymillió koronája, azt is elkölthi bizonyára. De az elszámolást ő most megcsinálta, s őszintén csodálkozott, hogy Apuska ezek után se vállalt kezességet érte.

Mégse hagyta cserben Bertust. Az meg elképzelte persze: ő lesz Gidának a jóangyala, aki majd rendbe teszi zilált pénzügeit.

Azért is kellett várniuk a házassággal július 16-áig, mert Gidának nem volt saját lakása Pesten. Egy nőtlen barátjánál lakott, akit elvittek ugyan a harctérre, de a lakásába ő nem vihetett feleséget. Nem is akart. Eszébe se jutott. A háborús Budapesten viszont nehezen talált egy megfelelő *háromszobás* bérlakást is, holott őszinte egy magukfajta úri házaspár jogos igényeinek igazából csak egy *négyszobás* felelt volna meg. Mikor lekötötte a bérletet, tüstént sürgönyözött: „A háromrekeszes irattárcát sikerült megszereznem.”

A tolvajnyelvre azért volt szükség, mert Szentmiklóson akkor még titoknak számított az ő készülő házasságuk. Nem mintha a kaszinózó Apuska annyi évi keserves várakozás után a bögyében tudta volna tartani a nagy újságot.

Nem messze volt már a kitűzött időpont. Anyuska és Bertus épp Pestre utazott, hogy ezt-azt még bevásároljon a Thököly úton Herczeg és Fodornál. Apuskával is többnyire oda jártak, mert nem voltak olyan borsosak az árak, mint bent a Belvárosban.

Engem még előző nap megbízott Anyuska, hogy a spájzban lévő nagy halom barackot hámozzam meg és főzzem be. Épp ezzel voltam elfoglalva, mikor beállított a harangozó, Kis István, s egy névjegyet hozott Tamástól. Rajta néhány sor: Sándorkának a halálhíre és egy rövid bibliai idézet: „...hogy ti is megvigasztaljátok másokat azzal a vigasztalással, amelyet én adok néktek”.

Borítékban küldte, elment már a harangozó, mikor feltéptem és elolvastam. Abban a pillanatban sírva fakadtam. De nem kezdtem el sikoltozni, nem is zokogtam hangosan, csak hámoztam tovább a barackot, és csurogtak bele a könnyeim.

Később tudtam meg, hogy Apuskának a járásbíróságra üzentek: fáradjon be a városházára. Ott közölték vele:

Sándorka még június 8-án elesett Ravaruskánál, az orosz fronton. Sokára jött meg a hír, majdnem egy hónapba telt, amíg eljutott hozzánk, Szentmiklósrá. Azt pedig jobb is, hogy soha nem tudta meg Apuska, se Anyuska, hogy is történt a halála.

Évtizedek múltán került csak Bertus kezébe Sándorka egyik bajtársának a levele, amit a címzett annak idején merő tapintatból eltitkolt a család előtt. E szerint megmozdult a front, s nem a lövészárkokból lesték és lőtték egymást a harcoló felek, hanem nyílt terepen ütköztek meg. Sándorkát lovas felderítésre küldték másodmagával, s eközben egy srappal elvitte a fejét. De nem bukott le azonnal a lováról: feje nélkül is továbblovagolt, még vagy húsz métert. Életlen teste csak akkor fordult ki a nyeregből, és zuhant le a földre.

Mi akkor még azt gondoltuk: egyszer majd hazahozathatjuk. A gyászjelentést is úgy szövegezte meg Apuska: hősi halála után *ideiglenes* sírba temették. De ottmaradt aztán mindörökre, s ki tudja, van-e még valami nyoma annak a sírnak ott, Ravaruska mellett.

Mikor Anyuskáék este hazaértek, nem tudattuk velük mindjárt a gyász hírt. Bertust az udvarra hívta ki aztán Apuska, ott mondta meg neki, mi történt. Sírva borult a nyakába Bertus, és ő is mindjárt azt zokogta: „Ne, ne, Anyuskának ne!”

Nem is szóltak neki aznap. Vagy tán annyit mondtak:

„Sándorka megsebesült, de nem súlyosan.”

Szombat este volt. Anyuska másnap – szokása szerint – templomba készült. Már öltözködött, már magára vette a haskötyőjét. Ott állt a nagy tükör előtt, s épp az alsószoknyáját húzta volna fel, mikor Apuskának a száján kiszaladt: „Drágám! Most jobb, ha nem megy el.”

Abban a pillanatban jött rá Anyuska, mi az igazság. Hogy tegnap este őt kíméletből becsapták. Kiejtette kezéből az alsószoknyát, halkan felsikoltott, aztán elsírta magát, félretolta a kimenőruháját, és ott állt tehetetlenül az egy szál fodros fehér nadrágjában. Tragikus és komikus volt egyszerre, mert az anyai fájdalom és a női szemérem küszködött benne: a szívét összeszorító döbbe-

net nem engedte, hogy maga elé kapjon valamit, holott őneki iszonyú szegény volt egy szál nadrágban állnia ott, ezt még soha meg nem tette.

Én már előző nap, mindjárt a gyász hír vétele után összekapkodtam néhány blúzt és ruhát, Bertusnak azt a fehér grenadin ruháját is, amiben esküdni akart, s elszaladtam velük Holzmann Örsikéhez, hogy fesse be mind feketére. Hétfőre ígérte őket, de vasárnap kora délután már el is hozta. Köztük volt nekem is egy háromfodros fehér grenadin ruhám, egy apró feketepettyes fehér selyemblúzm, meg egy piros szalmakalapom. Ez most mind tiszta fekete lett. Kalapra való gyászfátyolaink már régebbiről is voltak, ezeket most előkotortam, az egyiket – a legkisebbiket – ráeskábáltam a magaméra, a másik kettőt odaadtam Anyuskának és Bertusnak. De kalap egyelőre nem kellett, mert nem mentünk el sehova. A kondoleálók ellenben jöttek egyre-másra, iszonyú sokan, és mondták, mondták a magukét. Bár ne mondták volna, mert Anyuska már alig bírta! Ott ült szegény az ebédlőben, a fekete viaszosvászon díványon, s hol a szemét törülgette, hol megadóan bólogatott a kopott közhelyekre, hogy így részvétem, úgy részvétem, nekem is fáj, együttérzek, és aztán mindig újra: „Ilyen fiatalon! Jaj, Istenem, ilyen fiatalon!”

Este már úgy kellett eltámogatnunk az ágyáig, amiben mind a hatunkat megszült valaha. Sándorkát is, aki most pusztá emlékké foszlott.

„Élt huszonöt évet.”

Bertus és Gida úgy döntött, nem halasztják el az esküvőt. Megtartják a háznál, úgy, ahogy akarták, csak talpig feketében lesznek mind a ketten.

Az anyakönyvet is áthozták aznap a városházáról, s a polgári esketést kivételesen Martinovich Laci, a főszolgabíró végezte, aki el is sírta magát. Az egyházit meg természetesen Tamás. Őt megkérték Bertusék, ne tartson esketési beszédet. Így is történt. Néhányverset olvasott fel abból a bibliából, amit utána mindjárt oda is adott nekik ajándéku.

Ők már az ebédet se várták meg, kocsi vitte ki őket az állomásra.

Hogy csak névházasságot kötöttek, azt őrajtuk kívül akkor senki se tudta, hacsak Anyuska nem. Apuska biztos nem.

Bertus később se mondta el nekem, hogy lett a névházasságából igazi. De mikor megírta emlékezéseit, azokból ezt is kiolvashattam.

Egészen röviden: a „háromrekeszes irattárca” két szélső rekeszében fészkeltek meg, külön-külön hálószobában. Így is maradnak tán, ha Gida ágyában a poloskák is meg nem fészkelnek. Miután forró lúgköves vízzel se tudta Bertus elirtani őket, a terpentinre fanyalodott. Csinált is vele olyan bűzt, hogy Gida kényes orra azt már nem állhatta. Átköltözött Bertus szobájába. Sőt az ő ágyába, az én „nenécském” pedig a középső szobában húzódott meg egy díványon.

Nem is lett volna semmi baj, ha nem jön egy fergeteges éjszakai vihar. Kinn az orkán, benn a terpentinszag, ami többé-kevésbé átszivárgott persze még Bertus szobájába is, ahol Gida feküdt. Hát még a középsőbe! Teltek az órák, de egyikük se tudott aludni. Bertus többször is átsuhant a közbülső ajtón, mert rázta a szél az ablakot, még be is fűjt a réseken. Gida nyugalma érdekében ez ellen próbált tenni valamit. Eléggé át is fázott, hiszen csak egy szál hálóing volt rajta. Meg a lábán egy pár papucs.

Odakint már derengett. Gida egyszer csak megszólalt:

– Maga olyan ebben az öltözetben, mint egy képeskönyvből kiszökött kisangyal. Később meg azt mondta:

– Látom, hogy didereg. Harisnya sincs magán. Jöjjön, megmelegítem egy kicsit a lábát.

Ahogy mellébújt Bertus, tenyerébe is fogta azokat a fagyos lábacskákat, s meg is csókolta.

Már pirkadt odakint. Mire egészen felvirradt, nemcsak névházasságok voltak.

Ma menyasszony, holnap asszony

És a saját házassága?

Az se váratott sokáig magára. Pedig én úgy váratam volna! Legalább amíg a gimnáziumot elvégzem! Júniusban a különbözetest is letettem. Besztercebányán is volt a lányok közt egy gyűrűs menyasszony, Spindler Alice. Gondoltam, én is az leszek, még legalább két évig. Menyasszonynak jó volt lenni, de hogy férjhez menjek? Nem, nem, nem, azt még ne! Még sokáig ne!

Egyszóval húzta-halasztotta volna?

Nagyon is. Ameddig csak lehet. De hát nem lehetett. Pedig ha erre gondoltam, megint olyan kislánynak – félig még gyereknek – éreztem magam, akit szelíd erőszakkal visznek bele a nem neki való felnőtt életbe.

Nem mondhatott nemet?

Nem, mert már ígent mondtam. Attól a pillanattól fogva nem voltam igazán a magam ura. Ment minden a maga rendjén, ahogy mennie kellett. Előkészületek, beszerzések, főleg a bútoroké. Ezek voltak már az igazi gondok, nem az, hogy én mitől félek vagy szorongok. Ezt kimondani se mertem, talán még magamnak se, nemhogy Apuskának-Anyuskának, vagy pláne Tamásnak.

Ő nem érezte meg?

Érzett tán valamit, de hogy szóba hozta volna? Vágyott rám, és örült, hogy nemsokára egészen az övé leszek. Hiszen most már csókolóztunk is, főleg az eljegyzés után, ami különben minden ceremónia nélkül ment végbe, egyszerűen viselni kezdtük a jegygyűrűnket. Attól fogva viszont gyakran szöktünk ki a szalétliba,

hiszen ott lehettünk csak kettesben. Ilyenkor mindig összeborzolódtott a hajam, nem győztem lesimítani, mikor lekiáltottak oda-fentről, hogy jöjjeek gyorsan, mert keresnek. Még hetek múlva is beállított egy-egy ismerős, hogy gratuláljon, és ha Anyuskához jött is, nem énhozzám, akkor se mulasztotta volna el, hogy megnézze, milyen vagyok boldog menyasszonynak.

Nem hiszem, hogy sokat változtam volna azon felül, hogy Tamással csókolódzóban néha egy kicsit összekócolódtam. Annyi változott legfeljebb, hogy olyanoknak is érdekes lettem, akik eddig észre se vettek. Mentem az utcán, vagy a piactéren, és éreztem, hogy innen is, onnan is figyelnek. Ettől olyan zavarba tudtam jönni, hogy a lábaim is megzavarodtak: mintha csak színpadon lépkednék, ügyetlenül, lámpalázasan. Csakugyan olyan volt az egész, mintha most majd egy nagy szerepet kellene alakítanom: a szentmikulói papné szerepét, holott én úgy szerettem volna még megmaradni szereptelen kis szerelmes Magay Mariskának. Össze-összebújni Tamással, de csak a szalétliban, vagy Nagymama hátulsó kertjében.

Összebújni és elbújni...

Úgy, ahogy mondod. De közben meg arra gondoltam: Sándorka elesett; a kisebbik bátyám, Imre is kint van már a tűzvonalban; Barkóczy Béla gerinclövéllel fekszik valahol; ezek véreznek el naponta – mit akarok én?

Apuska ezalatt már a bútorgésszárlást intézte a velünk szemközt lakó Jakab ügyvéd segítségével, mert nem is volt ez olyan könnyű vállalkozás a háború harmadik évében. Hiány volt mindenből, és naponta nőttek az árak, sőt elkezdtek már felárat is számítani egyre több mindenre. Jakab nélkül nem is tudom, mire ment volna Apuska. Ők még mindig ugyanúgy ügyvédurazták és táblabíró-urazták egymást, de Jakab most csakugyan igazi jó barátnak bizonyult. Lótott-futott Pesten az érdekemben, összeköttetéseket keresett és talált, hogy nagyjából be tudjuk rendezni a még

majdnem üres parókiát. Került még szőnyeg is – persze nem perzsa –, s függönyök a hatalmas ablakokra.

Sándorka öröksége is rám szállt, ő ugyanis folyvást küldözte haza a főhadnagyi dupla fizetését – a fronton harcolóknak jóval több járt –, s kapott talán valami külön jutalmat is, nemcsak a legvitézebbeket illető *Signum laudis*. Ott kint nem is igen tudott volna mit kezdeni azzal a pénzzel. Írta aztán, mikor elég sok gyűlt már össze: vegyünk neki egy szép szalonbútort a jövőendő lakásába, lehetőleg bőrgarnitúrát, hogy méltó módon fogadhasa a vendégeit, mert az ő szobájában akkor is csak egy vaságy lesz, s a legegyszerűbb puhafa asztal és székek. Még halála előtt megírhatuk neki: megvan a bőrgarnitúra, amit kért, és csakugyan nagyon szép. Hát ezt örököltük most el, a dívánnyal, asztallal, fotelekkel.

A Vargha- és a Szász család is küldött néhány bútordarabot. Egyik nagybátyjától még egy ódon faliórát is kapott Tamás. Szemre szép volt, de ötszöri javíttatás után is összevejsza járt. No, elég az hozzá, hogy december 3-ára, az esküvőnk napjára úgyahogy már készen állt a fészek, ahol meg kellett kezdődnie a ketőnk közös életének.

Nagymama megint meghívta szállóvendégnek a pesti rokonságot, sőt felajánlotta: tartsuk önála az esküvői ebédet, s aztán adja bele ki-ki, amit tud. Mert egyre szűkebben álltunk már minden-nel, hússal, zsírral, cukorral, még liszttel is.

Apuska is maga hízlalt évente két disznót a Nagymamától kölcsönkapott ölrekeszben, mivel a tanyással kötött békebeli szerződés nem szólt ilyesmiről, nálunk pedig csak baromfiudvar volt. A kenyérliszttbe meg kukoricát kellett keverni fele-fele arányban már 1914 ősze óta, legalábbis így szólt a rendelet. Csak ez a kukoricás kenyér sokszor szinte lepénnyé lapult, mire megsütötték. Nem tudtuk már, mit csináljunk, hogy megtartsa a tisztességes formáját. Bár az íze nem volt rossz, én szerettem.

Mikor megkezdődtek a cukormizériák, Tamásnak még egy egész mázsára valót sikerült kapnia: Kisújszálláson boltoskodott egy rokona, az szerezte neki, ha nem is ingyen. De ez is fogytán

volt már, mert a mázsa cukor öröme töméntelen lekvárt és befőttet tett el Liszka, a házvezetőnője. Őt Pestről szerezte neki Póla mama, legyen, aki törődik vele szentmiklósi számkivetettségében.

Akadtak hát gondok, de engem nemigen nyomasztottak. Egy hónapig otthon se voltam az esküvőnk előtti időben. Pestre hívtak meg jövődő ipamék-napamék, „szoktatóba”, ahogy mondták.

Körülhordoztak a népes rokonságban, Bibóékat is beleértve, hiszen Szász Károlynak barátsosi Bibó Antónia volt a második felesége. A későbbi híres Bibó Istvánt is láttam mint ötéves, szelíd kislíút.

De legtöbbet a Bethánia különféle összejöveteleire vittek. Póla mama fő szándéka láthatólag az volt, hogy ha már bekerülök a családba, engem is odakapasson. Ő mint első számú tekintély vitte ott a hangot, gyakran beszélt vagy imádkozott, s jobbadán az ő fordításában énekelték azokat a „hallelujákat” is, amikből alig ismertem valamit. Én a zsoltárokhoz szoktam Szentmiklóson, s a halleluja-énekeknek már a neve is a gunyoros *bóda*jdit juttatta az eszembe. Próbáltam követni azért a többiek hangját, s elég sokan voltunk ahhoz, hogy ne vegyék észre, ha csak tátogok.

Ez a hónap is véget ért aztán, s mindinkább közeledett az esküvő napja. Anyuska már tömette a libákat. Megsavanyodott a káposzta is, amit Bernáth Józsi bácsi taposott le ősszel a hordóba.

November végén egy igen egyszerű, kedves kis parasztasszony is megjelent nálunk, Tabajdiné, akit alighanem már láttam a templomban, de csak most figyeltem fel rá. Ő viszont Tamásra figyelt fel, hogy olyan igazán mondja, amit mond, mintha egyenest őhozzá szólna. Hálából énnekem hozott egy nagy csokor őszirózsát, fátylvirággal körítve – sokan ezt menyasszonyvirágnak mondják –, s még arra is intett: ne tegyem vízbe, akkor szebben megmarad.

Később a parókián is gyakran megfordult: ő volt talán az egyetlen híve Tamásnak, aki teljes természetességgel lépte át a szentmiklósi kaszthatárokat. Mindig hozott nekünk valami apró aján-

dékot, máskor meg ő kért kisebb kölcsönöket, vagy egy-egy üveg befőttet, hogy elvigye a betegeknek. Mert mindig akadtak nála szegényebbek és elesettebbek, akikkel úgy érezte, hogy neki kell törődnie. Még egy öreg cigányasszonynak is vitt tőlünk egyszer meggybefőttet: ő a maga költői lelkével valóságosan is élte, gyakorolta a krisztusi testvériséget. Az esküvőnket is megszépítette, hogy mikor a városházáról a templomba vonultunk át, két kislánnyal szóratta elénk kosárból azokat az utolsó őszirózsákat, amiket még össze tudott kérincselni-szededegetni akkor – december elején – a Hunyadi utcai ismerősök kertjéből. Dehogyan léptem volna rá egyre is! Pedig az utánam jövő násznép óhatatlanul összetaposta valamennyit, vagy ha nem ők, akkor az egybesereglett kíváncsiak, akik még jóval többen voltak.

Odabent a templomban mi ketten megálltunk az úrasztala előtt, de arról már fogalmam sincsen, miket mondott az esketésre felkért Csűrös Pista bácsi. Nagyon ügyeltem viszont, el ne téveszem, s a felszólításra a jobb kezemet adjam oda Tamásnak.

Az esküformát ő olyan hangosan mondta, mint a vasárnapi prédikációit itt a templomban. De én csak jó halkán. Nem is hallották tán, akik távolabb ültek.

Gyalog mentünk aztán Nagymamához, ennyi volt a nászutunk. Ott már meg is terítettek akkorára. Leültünk mindnyájan, katonabátyám is, Imre, aki előzőleg megsebesült – nagy rémületünkre –, de félig-meddig már gyógyultan engedték szabadságra. Tamásnak Zsolt volt a tanúja az esküvőn, az enyém Gida. Természetesen ők is ott ültek velünk. És Bertus, Zolti, a kis Lenci – csak Sándorka nem a hat Magay-testvér közül.

Vagy ő is eljött? Csak láthatatlanul?

Mi őt is ott éreztük. Nem volt semmi vigalom, csöndesen eszegettünk.

Ott ültek az asztalnál Tamás szülei s a kisebbik néneje, Böske is, akkor már háromgyermekes anya. Aznap délelőtt ő is segített készülődni az esküvő előtti izgalomban, mert eléggé kapkodtam. A hajamat is fel kellett még sütnöm egy kicsit, hogy jobban

álljon rajta a fátyol és a koszorú, a menyasszonyi ruhám meg még az ágyra kiterítve várta, hogy fölvegyem. Mellette hevert még a sze-rény – talán hét szál fehér szegfűből álló – virágcsokor is. De ezekben a percekben semmi mélabú nem bujkált bennem, vidáman sürögtem-forogtam. Böske nem is állhatta meg, hogy meg ne jegyezze:

– Ez a Marcsa nem is gondol rá, milyen komoly lépés előtt áll. Nem tréfadolog pedig a házasság.

Mit mondjak? Igaza lett, még ha zokon esett is akkor ez a sógornői intelem.

Már aznap délután történt Tamás és köztem valami, amit el kellett aztán simítani.

A pesti rokonságot Kovács Zsiga vitte ki kocsin a vasútállomásra. Utána eljött értünk Nagymamához, hogy legalább a hazavivő rövid utat lovaskocsin tegyük meg. Már erősen alkonyodott. Lámpát gyújtottunk a Magay-ház ebédlőjében, s ott beszélgettünk Anyuskáékkal még egy darabig. De lassan ideje volt már letennem a menyasszonyi ruhámat, s felvennem az otthonra szóló feketecsíkosat, hogy abban menjek át Tamással a parókiára, ottani első éjszakámra.

Mikor vetközni kezdtem Anyuskáék hálósobájában, Tamás gyanútlanul belépett.

Hirtelen megzavarodtam. Nem voltam még szokva ehhez.

– Takarodsz ki! – kiáltottam rá, ahogy a testvéreimet szoktam ilyenkor kikergetni.

Szó nélkül visszahúzódott, s kilincsre csukta maga mögött az ajtót. Akkor se szólt, mikor kész lettem és kimentem. De odaát, új otthonunkban már nem állhatta meg, hogy elő ne hozza, ha szép szelíden is: ővele én ilyen hangon inkább ne beszéljek.

Nem értettem. Mivel sértettem meg? Miért kell ebből ilyen nagy ügyet csinálni?

Az új házat is szoknom kellett. Ő már több mint egy éve ott lakott. Sajátkezűleg ragasztgatta meg a kopott, rongyos tapétákat, ahol javításra szorultak: nem akarta ezekben a háborús időkben

renoválási költségekkel terhelni az egyházat. Nem is érezte már olyan idegennek az őt körülvevő magas falakat, mint én, aki három-szor-négyszer ha jártam itt az elmúlt hetekben, előtte meg soha.

Liszka otléte is zavart. Dusza Bélái is. Nem örültem, hogy mostantól fogva egy fedél alatt kell élnem velük.

Cselédet is fogadott már Tamás Liszka mellé, Siket Licát. Ötfelé osztottuk el a libapecsenyét és a rétest, amit a lakodalmi maradékból küldött át Nagymama. Nála nagyon szerényen eddegéltem, s most a vacsora végeztével úgy éreztem: éhes vagyok. Nekem túl kevés jutott.

Elköszöntünk aztán Bélától, Liszkától, bevonultunk a mi szobánkba. Mondhatnám: a mi két szobánkba, mert nem engedtem, hogy közös hálósobát rendezzenek be nekünk. Láttam, hogy Bertusék is külön szobában alusznak, és ezt sokkal előkelőbbnek gondoltam.

A magam hálósobájában feküdtem le persze. Ágyban voltam már, mikor Tamás odajött, mellém ült. Ő még nem vetkőzött le.

Küszködött magával, mint akkor, pünkösöd délutánján, Nagymama hátulsó kertjében. De most másról beszélt:

– Nem tudom, észrevetted-e, de nem vagyok teljesen egészséges...

– Mi bajod van? – kérdeztem ijedten. Ő is észrevette, hogy megrémültem.

– Ó, semmi különös! Csak az idegeim gyengék egy kicsit. Ezt meg kell bocsátanod. El kell fogadnod olyannak, amilyen vagyok.

– De hát én már elfogadtalak!

Megsimogatta a karom.

– Nagyon köszönöm. Aztán jó, ha azt is tudod, hogy nekem te vagy az első. Nővel nekem még soha nem volt dolgom. A legtöbb férfi nem így van.

Ezen megint megakadtam. Nem értettem. Neki kellett megmagyaráznia, mit szoktak csinálni, hova szoktak járni a nőtlen fiatal emberek.

Elfogott az utálat. Hát ez szörnyű! Csupa mocskok!

Olyan undor ébredt bennem, hogy utána még hónapokig erőltetnem kellett magam, hogy elfogadjam egy-egy ilyen nőtlen fiatalembernek a kézfogását, aki aligha tartóztatta meg úgy magát, mint Tamás.

Aznap éjszaka nem is történt köztünk semmi.

Következő éjszaka se. Névházások maradtunk mi is egy ideig, mint Bertusék.

Hiszen azt is csak Tamástól tudtam meg, hogy az a valami a házasesetben igen gyakori. Egy héten egyszer bizonyosan előfordul. Nyugodjak bele, hogy ez így van. Mindenkivel így van, nemcsak velünk. Ne féljek!

De én féltem. Még a gondolatától is. Napokig nem mertem túlesni rajta.

Tamás nagyon-nagyon jó volt hozzám. Gyengéd és kedves. Nem erőltetett semmit. Ezért még most is – holtában-holtomban – hálás vagyok neki.

Liszka csodálkozott csak másnap reggel, miért kelek fel. Neki mint fiatal özvegynek voltak tapasztalatai. Mondta is: ő akkor egész nap ágyban maradt.

Én irultam-pirultam. Nem is válaszoltam. Nem értettem: hogy lehet ilyesmit még csak szóba is hozni...

De most szóba hozta...

Túl az életen. Igen. Hadd maradjon meg azoknak, akik már egy egészen más világban nőttek és nőnek. És akik testben élnek, de nem lélek nélkül. Lélek nélkül élni szörnyű!

És test nélkül?

Hagyd ezt! Mondtam már! Odaátról semmit! Nem érted? Nem haragszom, de most el is megyek. Elég volt ennyi. Kész. A többi már nem az én életem, hanem a mienk.

Nem jön vissza? Nem folytatja?

Nem tudom. De most Isten áldjon! Vigyázz magadra! Nagyon szeretlek!

[Utolsó szavait már alig hallottam. Minden erő kiszállt belőlem. Arccal a földre buktam, de nem ütöttem meg magam. Ott feküdtem öntudatlan, míg egy angyal nem hajolt fölém. Egyik kezében befőttesüveg, a másikban kiskanál. De ezt akkor még nem láttam, csak azt éreztem, hogy egy szem meggyet tesz valaki a számba, és én lenyelem.

Akkor bírtam megfordulni végre, s láttam meg, hogy az az angyal: Tabajdi néni. Nagy-nagy békesség áradt el bennem. És – már hanyattfekve – olyan mélyen elaludtam, mint valamikor réges-régen, Mamám ölében.]

Budapest, 1999.

V. D. UTÓSZAVA ES BOCSANATKÉRÉSE

Azok közül, akik már kéziratban olvasták könyvemet, többen figyelmeztettek: rosszállásban, sértődésben, még vádaskodásban is részem lehet. Nem mindenki tudja vagy akarja majd megérteni: *ez a regény úgy ábrázol egy hajdani világot, ahogyan az egy hajdani gyereklány szemén át látszott*. Ezt a világot nem a szerző teremtette. Rajta csak annyi állt: kész-e közreadni a róla kapott képet.

Gondolkoztam az intelmeken, s arra jutottam: ezt a gyereklányt én meg nem tagadhatom, látását utólag meg nem másíthatom. Nemcsak mert felnővén és férjhez menvén, ő lett az anyám. Azért sem, mert sok mindent ő látott tisztán. Tévedett is nemegyszer, tudom. A gyerekszemek is tévednek. Hazudni viszont sohasem hazudnak.

Elmúlt életére visszatekintő anyámnak az emlékei pedig szinte hihetetlenül híven és pontosan idézték fel, nemcsak amit *maga körül* látott az egykori Magay Mariska, hanem azt is, amit cseperedő, majd bimbózó *önmagában* veszegetett észre, ahogy teltek-múltak az évek.

Ezen változtatni? Leönteni kegyes sziruppal vagy szósszal? Isten ments!

De megbántani sem akartam senkit ezzel a gyerekesen-kamaszosan őszinte, itt-ott már-már szégyentelenül szókimondó könyvvel. Töredelmes szívvel kérek hát bocsánatot mindenkitől, akinek netán fájdalmat okozok, vagy akiben botránykozást keltek. Higgyék el: nincs ilyen szándék bennem. Csak azt nem engedhettem, hogy örökre elvesszen, ami maradandó érték ezekben az emlékekben.

Családi ágak-bogak

A teljes családfák kuszasága helyett elegendő talán néhány ágat-bogat bemutatnunk, hogy tisztábban lássa az olvasó a Budayak – Téchyek – Magayak – Varghák rokoni kapcsolatait.

A Kossuth Lajosnál nem sokkal fiatalabb – de jeles földijénél jóval hamarabb elhalálozott – *Buday András* zempléni ügyvédnek és feleségének, az Arany Jánosnéval közeli rokonságban álló *Ercsey Klárának* nyolc gyermeke közül név szerint szerepel a könyvben:

Emma (dr. Sipos Pálné, a szikszói „Emma néni”)

Erzsébet (Kerekes Józsefné, az első Buday-lány, aki

Kunszentmiklóásra ment férjhez)

Berta (dr. TéchyJózsefné, a „Nagymama”)

Horváth Józsefné (keresztnevét nem ismerem)

Az ő egyik unokaöccsük volt *Buday Géza* makói tanár, Magay Mariska első ideálja. Egy másik unokaöccsüket, *Buday Andort* Emma néni – mint gyermektelen özvegy – örökbe fogadta. Andor pedig – szintén utód híján – dr. Téchyné Buday Berta két unokáját, az akkor már felnőtt korú Maxintsák Rózát (Barkóczy Béláné, „Rózu”) és Gyulát („Gyuszi”) adoptálta.

Dr. Téchy József („Nagyapa”) és *Buday Berta*

(„Nagymama”) gyermekei:

József (orvos)

Róza (dr. Maxintsák Gyuláné, „Róza néni”: „Rózu”

és „Gyuszi” anyja)

Berta (dr. Magay Sándorné, „Anyuska”)

Gyula (gödöllői járásbíró, Kató és még 3 lány apja)

Bella (Schulek Gyuláné, edelényi patikusné)

Magay Károlynak, a kunszentmiklósi lovas nemzetőrök 1848-49-es parancsnokának és *Aczél Teréziának*, az utolsó kiskun kapitány lányának gyermekei:

Károly

Sándor („Apuska”)

Lajos (Magay Dani apja)

Béla (a vidám „hetelő”)

Mária (Matos Jenőné, a peregi „Mariska néni”)

Dr. Magay Sándor („Apuska”) és *Téchy Berta* („Anyuska”) gyermekei:

Berta (dr. Mészöly Gedeonné, „Bertus”)

Sándor („Sándorka”, a család hősi halottja)

Imre

Mária (Vargha Tamásné, „Mariska”, „Marcsa”, „Mamám”)

Zoltán („Zolti”)

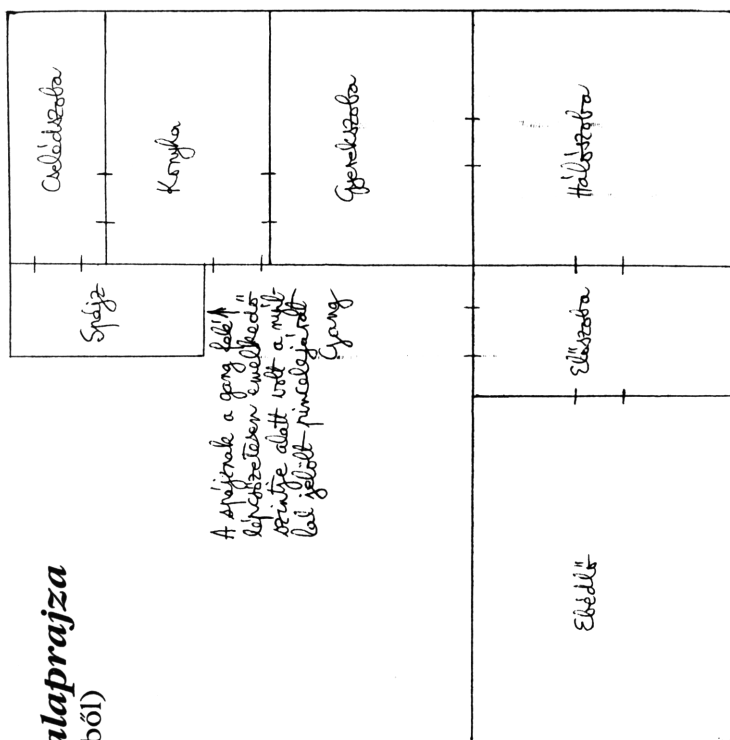
Lenke (Gaudi Árpádné, „Baba”, „Lenci”)

Vargha Tamás („Sapa”) az Arany János költői iskolájához tartozó *Vargha Gyulának* és feleségének, *Szász Pólának* a fia volt, anyai ágon a költő, műfordító és református püspök Szász Károlynak az unokája.

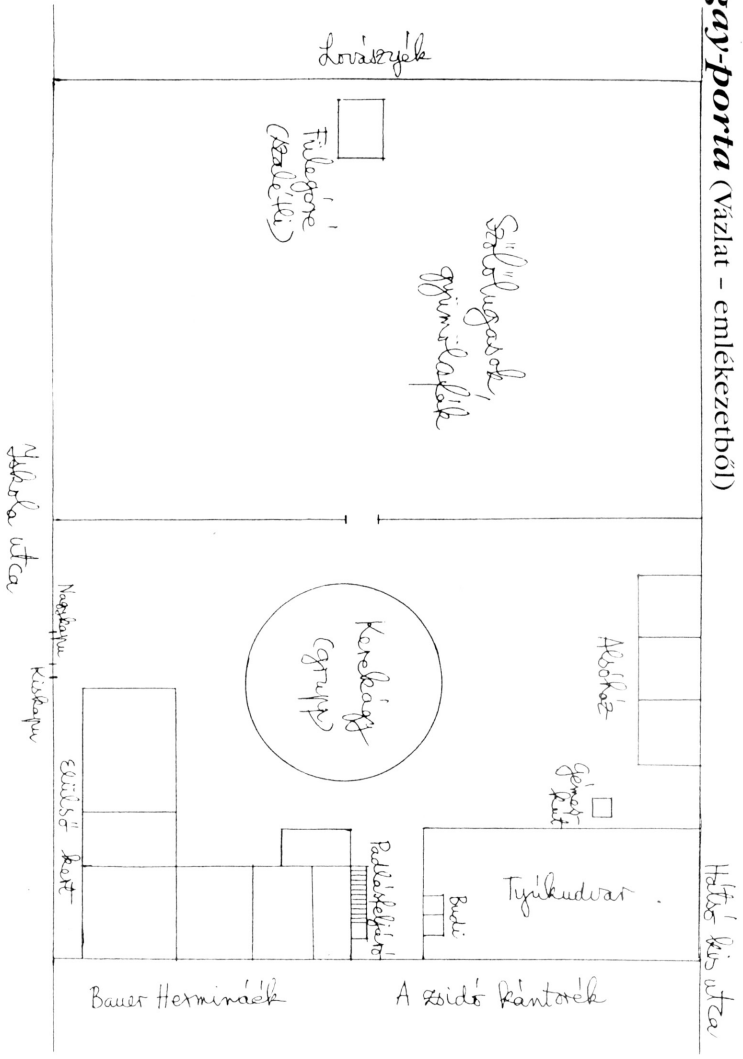
Magay Máriával kötött házasságából hét gyermek született: Éva, Tamás, Balázs, Domokos, Ida, Zsolt és Dénes.

A Magyar-ház alaprajza

(Vázlat - emlékezetből)

A Magyar-porta (Vázlat - emlékezetből)

Tartalom

Magay Mariska.....	5
Nádfedél	8
Testvérek	14
Lenci előtt	22
Halálközelen	28
Anyuska-Apuska.....	35
Ébredéstől elnyugvásig	45
Cselédlányok	54
Jeles napok.....	64
Szomszédság	74
Iskola	82
Felmenők.....	93
Téchy doktor.....	101
Nagymama birodalma.....	107
Lukács bácsi.....	116
Nagyapa halála.....	122
Osztozkodás.....	127
Kasztok	131
Tanya és Tömpör	137
Tíz apa kerestetik	144
Csitriszemmel	155
1913: az utolsó békenyár.....	164
Besztercebánya.....	171
Húsvét Szikszón – aztán vissza	182
Háború!!!	186
Hátország.....	189
Nyári farsang.....	194
Papválasztás	198
Párválasztás	202
Gyász és nász.....	209
Ma menyasszony, holnap asszony.....	216

V. D. utószava és bocsánatkérése	225
Családi ágak-bogak	226
A Magay-ház alaprajza	229
A Magay-porta.	230

Késő öregségében, kilencvenöt évesen halt meg a hajdani Magay Mariska, de regénybeli vallomásait még annál is később, századik születésnapjának az éjszakáján mondja el író-fiának.

Szellemárnyként őt ekkor már nem köti sem társadalmi konvenció, sem családi tapintat, sem személyes szégyen: úgy eleveníthet meg mindent, ahogy a maga idején élte át, vagyis gyerek és kis-

lány és nagylány korában. Nyíltan szól önmagáról is, külső-belső kibontakozásáról, egészen a nászéjszakájáig. De családja történetét és a békebeli – majd az első világháborúba sodródó – kisvárosi magyar világot is szinte karnyújtásnyi közelségbe hozza. Különös varázslatnak lehetünk részesei. Magay Mariska szellemárnya egy idestova száz esztendeje elsüllyedt korba vezet el minket, ahol azonban nem vagyunk idegenek: mieink a színek, a hangok, az ízek, az illatok s a gyerek- és felnőttlekek minden rezdülése.

Édesanyám sok szép szava nem száll el nyomtalanul az időben: e maradandó könyv által, ki tudja, hány nemzedék lányaiban, fiaiban csendül még vissza.

Ára: 1980Ft

Hét Krajcár
Kiadó